

კაცობრიობა

და

ხალხოსნობა

ანტონ ფურცელაძისა.

გამოცემა
ზ. ჭიჭინაძისა.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრომბეჭდავი. არ. ქუთათელაძისა, მოსკოვის ქუჩა.

1906

წერილი პირველი

კოსმოპოლიტობა და პატრიოტობა

I

ეს ორი საგანი გახდა დიდი საბაასო მრავალთა დაწინაურებულთა კაცთა შორის. თუმცა მწერლობაში არა, მაგრამ მწერლობის გარეთ ასტეხა ამ ორმა კითხვამ ჩვენს ინტელიგენციაშიც შეხირება და უთანხმოება. ერთნი ამტკიცებენ, რომ კოსმოპოლიტობა სასარგებლოა, და პატრიოტობა სავნებელიო; მეორენი – რაც არის პატრიოტობაა, და კოსმოპოლიტობა უსაქმო კაცების მოგონილიაო.

კაცი თუ კარგად დააკვირდა, ჰნახავს, რომ ხშირად თვით პირველ მეცნიერთა შორისაც-კი ახირება და მოურჩეობა ხდება ჯერ ერთი აზრისა მტკიცეთ და ნათლათ გამოუთქმელობით; მეორე – თვისი მოწინააღმდეგის აზრისა და სიტყვის მიუხვედრელობით; მესამე – თვით საგნისა და საქმის აუწონრობით და გამოურკვეველობით.

ესევე დაემართათ კოსმოპოლიტურსა და პატრიოტულს აზრთა და სწავლათაც.

სწავლა კოსმოპოლიტობისა იმ შეურიგებელი სახით, რომლითაც თან და თან და უფრო და უფრო აღიძრა პატრიოტობის წინააღმდეგ, გამოიწვია იმ ურიგო ქცევამ და მიმართულებამ, რომელთაც ადგა პატრიოტობა აზრ-გამოურკვეველობის მიზეზით და შეუხამებელი კაცებისა და საზოგად-

დოების ხელში. სწავლა პატრიოტობისა იმავე შეურიგებელი ხასიათით წინააღმდეგ კოსმოპოლიტობისა გამოიწვია იმავე ურიგო გზამ, რომელსაც დაადგა კოსმოპოლიტობა აზრ-გამოურკვევლობით და შეუხამებელი კაცების ხელში.

რომ ვიპოვნოთ საძირკველი, რომელზედაც აშენდა

– 4 –

უთანხმოება ამ ორთა საგანთა შორის, საჭიროა გადავავლოთ თვალი ან ერთი რა ნიადაგზედ აღმოცენდა და რა ჰქონდა საფუძვლად ან მეორე.

რა-კი ამას ვნახავთ და გავიცნობთ, მაშინ შეგვეძლება ახსნა და გამორკვევა, მართლა ეს ორი საქმე ერთი ერთმანეთის წინააღმდეგნი არიან, თუ ორთავეს ერთი და იგივე დიდებული საკაცობრიო სამსახური და საქმე უდევთ წინ, თუ ასწონენ ორივენი ერთმანერთის ნანდვილს მნიშვნელობას, აწონვით დაადგებიან სწორე გზას და მისცემენ ერთმანერთს საერთო სამსახურში მხარს. რაკი ამის ახსნას შევძლებთ, მაშინ ვნახავთ, რომ ეს ორივე სწავლა ისრე მჭიდროთ არიან ერთმანერთზედ ერთი და იგივე ინტერესებით გადაბმულნი, რომ ძნელი გასარჩევი ხდება ერთი სადა თავდება და მეორე სად იწყება.

პატრიოტობა ისეთივე ძველია, როგორც თვით კაცთა საზოგადოებანი. როგორც პირველ დასაწყისში კაცთა კრებას ჰქონდა მხეცური ქცევა და სახე, ეგრეთვე პატრიოტობასაც. კაცი ჯერ ეხლაც ვერ გამორკვევულა ბევრში პირუტყვული მდგომარეობიდან, მრავალნი მეცნიერნი ჩვენი ცხოვრების სამაგალითოთ გვიმოდვრებენ პირუტყვთა ქცევას და ცხოვრებას; ეხლაც კიდევ მხოლოდ მცირე ნაწილია კაცთა საქმეთა, რომელიც იყვეს დამყარებული კაცის ცნობასა და გონებაზედ, – და პირველ ხანად ხომ, ცხადია, უარესი გამოურკვევლობა და უაზრობა იქნებოდა ყველა საქმეში. რაკი კაცმა არ იცოდა მიწის შემუშავება, არ იცოდა ბუნების მოვლა და პატრონობა, – ის ირჩენდა თავს მარტო ტაცებით, გლეჯით, ერთი პატარა საზოგადოება ანუ ოჯახი სცდილობდა თავისავე მონათესავე საზოგადოებისა, ოჯახების აკლებას, განდევნას იმათი ადგილებიდან. ამას იმიტომ, რომ მათი დამხობით, განდევნით, თვითონ იჭერდნენ იმათს ადგილებს, და ამ ადგილების ნაყოფით თვითონ სარგებლობდნენ. ერთმანერთის ფასი, ერთმანერთის პატივი კაცთ არ იცოდნენ და იმ მდგო-

– 5 –

მარეობაში არც შეიძლება იყოს. ვინც არ იყო იმათი, ის ბუნებითვე იყო იმათი მტერი. იყო მტერი ჯერ ერთი მითი, რომ ეცილებოდა იმათ იმ ადგილებსა და ნაყოფს, რომელნიც ამათ ეჭირათ და ხმარობდნენ; მეორეც მითი, რომ ისინი ჰსარგებლობდნენ იმ ადგილებითა და საზრდოთი, რომლებიც ამათ უჭირდათ. ამის გამო ეს საზოგადოებანი არა ჰზოგავდნენ ერთმანერთს არც გასაცარცვათ, არც სასიკვდილოთ, არც ძირიანად აღმოსაფხვრელად, რადგან ამათი სიკვდილ-სიცოცხლე იყო დამოკიდებული იმათს მოსპობაზედ, იმათს აღმოფხვრაზედ. ამ ბრძოლაში, ცხადი საქმეა, საქებური და სათაყვანებელი უფრო ის იყო, ვინც უფრო თავ-გამოდებული და თავ-დადებული იქნებოდა თავისი ოჯახისა ანუ საზოგადოებისათვის, ვინც უფრო სცდილობდა მოესპო და ბოლო მოეღო ყველა კაცთა კრებათათვის, რომელნიც არ ეკუთვნოდნენ ამათს ოჯახს, ამათს საზოგადოებას.

აი, აქვე ამ პირველ კაცთა საზოგადოებათა დაწყებითვე ეძლევათ პატრიოტთა ქება, დიდება და პატივი, ხდებიან თავის საზოგადოებაში საღალადებელნი, იმედნი და სასონი ამ საზოგადოებაებისა.

შემდეგ, რამდენიც ხანი გადის, იმდენი კაცთა პაწაწინა კრებანი იზრდებიან შინაური გამრავლებით, ერთმანერთის დაპყრობითა და დამონავებით, ძალა-უნებური შეერთებით, ერთმანერთთან მორიგებით, რომ დაკავშირდნენ და შეერთებული ძალით შესძლონ პასუხი და ძლევა მეზობელი საზოგადოებაებისა. რამდენიც კაცთა კრებანი, საზოგადოებანი იზრდებოდნენ, იმდენი პატრიოტობასაც სივრცე ეძლეოდა, პატივი ემატებოდა, რადგან პატრიოტთა ემართათ ახლა უფრო დიდი და ვრცელი კაცთა კრებათათვის თავის გამოდება, თავის განწირვა, მომატება თავისი სიმხნევისა, გაბედვისა და თავის გამეტებისა. ბოლოს ამ გვართა კაცთა კრებათა და გაძლიერებულთა საზოგადოებათაგან დაარსდნენ. სახელმწიფონი. კაცთა კრება შეიქმნა დიდი და ვრცელი. შესდგნენ

ნაციები ანუ ერთ-ერთნი. კაცი თანდათან მოდიოდა გონს, ისწავლა ფასი წეს-წყობილებათა, დაიწყო შეძენა ქონებისა, სარჩოსი, საკუთრებისა. ამან გაუტკბო კაცს უფრო სიცოცხლე. თქმა არ უნდა, აქ კიდევ უფრო დიდი პატივი უნდა დასდებოდათ პატრიოტთა, ქვეყნის მფარველთა, ძალის მომცემთა. რადგან ამათ უფრო ფასი ედებოდათ, იმდენი ისინიც უმატებდნენ თავის საქმეს, გამბედაობას, ხალხის გაძლიერებას. ამ გვარს კაცებზედ იყო დამოკიდებული სიცო-

ცხლე თუ სიკვდილი იმ ხალხისა, რომელსაც ესენი ეკუთვნოდნენ, რადგან, ვიმეორებთ, საქმე ისრე იყო დაყენებული, რომ, თუ შენ არ შთანთქავდი, შენ შთაგნთქავდნენ, ანუ როგორც კარლეილი ჰსახავს ამ გვარს კაცთა შორის დამოკიდებულებას: „კაცთა შორის საქმე ასრეა დაყენებული: ვნ დაასწრებს მოკვლას: მე შენ, თუ შენ – მე!“ ან ჩვენებურად ქართულად რომ ვუქვათ: ან მე უნდა ვიყვე, ან შენაო.

ამ დროებაში, რა თქმა უნდა, პატრიოტებს არ მოეთხოვებოდათ მართალისა და მტყუანი საქმის გარჩევა და ისე მოქმედება თავისის ქვეყნისა და ხალხის სასარგებლოდ და სხვათა სამტროდ, რადგან, სწორედ რომ ასწონოს კაცმა, ყველანი მართალნი იყვნენ ამ ერთმანერთის შთასანთქმელად პირის დაღრენაში: შინაურიცა და გარეულნიც. მართალი იყო ორივე მხარე მიტომ რომ, როგორც ზემოდ ითქვა, არ იყო კაცთა შორის ცოდნა და გამოცდილება, რომ ბუნება ხელოვნებით შეემუშავებინათ და იქიდან გამოეტანათ თავისი საზრდო. ამის გამო ის იძულებული იყო მტაცებლობით და სხვების ადგილების დაჭერით შეენახა თავი. მაგრამ მას აქეთ, რაც გაჩნდა მიწის მუშაობა, ალებ-მიცემლობა, ხელოვნება, საკუთარი შრომით სარჩოს შეძენა, თქმა არ უნდა, აღარ უნდა ყოფილიყო მოსაწონი ბრმა, უსამართლო პატრიოტობა, რომელიც არ არჩევდა, რა საქმისთვის იყო ეს თავ-გამოდებული – მართლისთვის, თუ მტყუანისთვის. არ იყო მოსაწონი

– 7 –

იმ აზრითა და შეხედულებით, რომელიც სწონიდა საქმეს საერთო კაცობრიობის სარგებლობის სასწორით. კაცმა შესძლო ბრძოლა ბუნებასთან, შეუდგა ბუნების დამორჩილებას: სიმართლე იქითკენ იყო, სადაც კაცმა თავის რჩენა იწყო თავისი შრომით, და არა ძმის სისხლის ღვრით; სარჩოს იძენდა უსულო ბუნებისაგან, და არა მგძნობარე და გონიერი კაცის ტანჯვისა და წამებისაგან.

მაგრამ პატრიოტობა არ უქცევდა თავის გზას, პირიქით, რავდენიც ხანი გადიოდა და ძლიერდებოდნენ სახელმწიფონი, კაცთა კრებანი, იმდენი უფრო ფასი ედებოდა ამათს ბრმა პატრიოტობას, თავისი ხალხისა მართალსა თუ მტყუანს საქმეში სამსახურსა, სხვების ჩაგვრასა და მუსრვასა, დაპყრობასა და დამონავებას. უკეთესს ამის მაგალითს წარმოადგენს ბრძოლა რომისა კართაღენტან. ორი უძლიერესი და უგანათლებულესი ძველს ისტორიაში ხალხი გახდა ერთმანერთის მოსისხლედ მხოლოდ მიტომ, რომ თანაბრად გამ-

ლიერდნენ და ეტანებოდნენ მთელი ქვეყნის ბატონობას. აქ ასტყდა ბრძოლა, ბრძოლა მედგარი, ბრძოლა, ბარბა-როსთა შორის-კი არა, დაწინაურებულთა კაცობრიობის თავს მდგომთა ხალხთა. სემიტთა თავს მდგომი კართაღენი და არი-ელთა თავთა მდგომი რომი, მის ნაცვლად რომ თავისი ცოდ-ნით გახდომოდნენ კაცობრიობას მოძღვრად, – მისეოდნენ ერთმანერთს შესამუსრად, ბოლოს მოსაღებათ. ვის არ ახსოვს აქ რომაელთა გამოჩენილი პატრიოტის კატონის სიტყვები კართაღენის სამუდამოთ აღმოსაფხვრელად, რო-დესაც ისინი, ძლეულნი რომაელთაგან, თვით თვისი მძლე-ველი კეთილშობილი სციპიონის პირით სთხოვდნენ რომის სენატს შებრალებასა და სიცოცხლეს! რომაელთა სასიქადუ-ლო პატრიოტმა, აღიარებულმა უკეთილშობილეს და უპა-ტიოსნეს კაცად რომში, კატონმა, მქუხარე სიტყვით მოით-ხოვა სამუდამოდ და ძირიანად მოსპობა კართაღენისა. ეს უპატიოსნესი პატრიოტი რომისა გახდა მიზეზი იმგვარ ნიჭიერი

– 8 –

დიდებული ხალხის მოსპობისა, როგორც კართაღენელნი, რომელთაც თავისი კულტურით, თავისი ხელოვნებით, მეცნი-ერებით, ტექნიკით გააოცეს უკეთესნი ბერძენნი, უკეთესნი რომაელნი, და რომელმანც შეჰქმნა იმგვარი უდიდებულესი მხედართმთავარნი და გასაოცარი ქვეყნისათვის თავის გამ-წირველნი, როგორც ანიბალი, გაზდრუბალი და სხვანი ვინ არ იცის, რა რწმუნებაც იყო რომის ხალხში გავრცელებუ-ლი, რომელიც სწამდა თვით იულიუს კეისარს, ამ მსოფლიო გენიოსს, რომ ყველა ხალხნი რომისთვის არიან გაჩენილნი და ყველანი უნდა დაემონენ რომსაო.

ამას ვხედავთ ძველად.

ვის არ ახსოვს ახალს ისტორიაში, წარსულის საუკუ-ნის დამლევეს ინგლისთა სახელოვანი კეთილ-შობილის პატ-რიოტის პიტის სიტყვები ინგლისის პარლამენტში შესახებ ამერიკელთა, რომელნიც თავისს სიმართლის დასაცველად აშლოდნენ ინგლისელებს. პიტტი თხოულობდა შესახებ ამ დიდებული ხალხისა, რომლითაც დღეს კაცობრიობა იწო-ნებს თავს, თითქმის მასვე, რასაც თხოულობდა კატონი შე-სახებ კართაღენისა.

გამოიღვიძეს იდეებმა, აზრებმა, სწავლამ, მეცნიერებამ, ჰუმანიზმმა, ძმობისა და თანასწორობის ქადაგებას, მაგრამ პა-ტრიოტიზმი ადგა თავის გზას, ის არამც თუ იცავდა თავისი ხალხების სიწამხდრეს, უმეცრებას, – სცდილობდა ამათ გა-ვრცელებას იქაც, სადაც ამათზედ მალლა იდგნენ ზნეობით,

ცოდნით, კაცობრიობით. მთელი ევროპის პატრიოტობა აღ-
იძრა და ამხედრდა საფრანგეთის შესამუსრად, როდესაც სა-
ფრანგეთმა აღიარა „დეკლარაცია კაცთა უფლებათა“.

ეს კიდევ არაფერი, რომ პატრიოტობა გაჰყოლოდა თავ-
ვისის ხალხის მართლაცა და გაძლიერების გზას, თუნდა ეს
გაძლიერება მომხდარიყო სხვა ხალხთა შევიწროებით და და-
მონავეებით, თუ ეს შესძენდა ამ ხალხს ქონების მხრივ მაინც
რასმე. მაგრამ პატრიოტობა არ დასჯერდა ამას. ხშირად

– 9 –

მხოლოდ ცარიელი თავმოყვარეობით, დიდების სურვილით
სცდილობს ის სხვა ხალხებისა და ადგილების დაპყრობას,
თავისი სახელმწიფოს გაძლიერებას. აქ, არამც თუ სხვა ხალხთ
არაფრად არ აგდებენ, ივიწყებენ თვით თავისი საკუთარი
ხალხის ინტერესებსაც, და თვისს საპატრიოტო საქმეთ ჰხა-
დიან მარტო სახელმწიფოს სიდიდეს, მისს გარეგან სანახაო-
ბას. ამ გვარი პატრიოტული მისწრაფება იყო ბევრში მიზე-
ზი, რომ დღეს იქამდის მიახწია საქმემ, რომ ერთმანეთის პა-
სუხი, მაგიერის გადახდა, მორევნა შევძლოთო, თითქმის მთე-
ლი ევროპა გადაიქცა სალდათებად, მთელი ქვეყნები სამხე-
დრო ბანაკებად. სწავლა-განათლებას ბევრი დღევანდელი გა-
ძლიერებული სახელმწიფო, შინაური ხალხისა და წარმატე-
ბისათვის-კი არ აძლევენ თავისს მცხოვრებთა, აძლევენ თი-
თქმის მარტო სამხედრო გაძლიერებისათვის. და, თუ აქ სწავ-
ლა-განათლება აკეთებს რასმე ხალხისათვის, შინაურის საქმე-
ებისათვის, აკეთებს თითქმის შემთხვევით, აკეთებს იმდენად
რამდენადაც ამას ამ სახელმწიფოთა მთავრობანი ჰხედავენ
სამხედრო და საომარი საქმისათვის საჭიროდ.

II

ამ გვარმა გარემოებამ, ამ გვარმა პატრიოტულმა მიმარ-
თულებამ გამოიწვია რეაქცია. ეს რეაქცია გამოისახა კოსმო-
პოლიტურს სწავლასა და მისწრაფებაში.

თუმცა იმ გამორკვეული სახით, რომლითაც დღეს ჩვენა
ვხედავთ კოსმოპოლიტობას არის საქმე ახალი, მაგრამ ამასაც
შორს ისტორიის წინაპრობებშივე უდევს სათავე. კოსმოპო-
ლიტური აზრი და მისწრაფება იღვიძებს კაცში იქვე, რო-
დესაც კაცი ისწავლის მიწის ხელს, მეოჯახობას, ხელოვნე-
ბას, მრეწველობას, ალებ-მიცემობას. ამ გვარს მშრომელს
ხალხში, თუ ცხადლივ გამორკვევით არა, ბუნდად, ინსტი-
ქტიურად მაინც უნდა გაღვიძებულიყო აზრი ერთმანეთის

რომელნიც სცხოვრობდნენ ისევ ცარცვით, ტაცებით, გლეჯით, სხვის ნაშრომით. ნიშნებს ამ გვარი აზრებისას ვხედავთ ჯერ ისევ ინდოთა მანუს წიგნში და შემდგომ ბუთის (Будда) სწავლაში, რომელნიც ჰქადაგებენ ყველა ხალხთა გათანასწორებას, ყველა კაცთა შორის ერთობას. ამ გვარივე აზრები გვესმის ჩინეთის სახელოვანი მეცნიერის და კანონმდებლის კონფუცის სწავლაში, რომელიც სცხოვრობდა 400-500 წ. ქრის. წინად. ის ჰქადაგებდა გიყვარდეთ ერთმანეთი და მთელი კაცობრიობაო. კაცობრიობა არის მთელი და ჩვენ ყველანი ცალ-ცალკე ვართ მხოლოდ ნაწილი ამ მთელისაო. ნიშნებს ამ გვარი აზრებისას ვხედავთ აგრეთვე ისო ზირაქისა და სოლომონ ბრძნის წიგნებშიაც. XVI საუკუნეში ხომ გვესმის ცხადად მოახლოვება გამორკვევით ამ სწავლისა. რეიხლინისა, მუციანისა და მეტადრე ულრიხ-ფონ გუტენის ქადაგებებში ცხადად ისმის ესა. ეტიენ დე ბოეტიმ ხომ ცხადად წამოსთქვა საფრანგეთში შემდეგი სიტყვები: „თუ ბუნებაში არის რამ ცხადი და დაუფარავი, რომლის წინ თვალების დახუჭვა ამტკიცებს სიბრმავეს, ეს არის ისა, რომ ბუნებამ, რომელიც აღსრულებს საქმეთა ღვთისათა და განაგებს კაცობრიობას, ყველა კაცი დაგვბადა ერთი სახით, ერთი სანახაობით იმიტომ, რომ ამითი დავინახოთ, რომ ყველანი ტოლნი ვართ, ყველანი ერთნი ვართ, ვართ ამხანაგნი, ვართ ძმანი და, თუ გააჩინა ვინმე კაცთა შორის სხვაზედ მეტი ძალითა და გონებით, იმიტომ-კი არა, რომ იმათ ბოროტად ისარგებლონ ამ თავისის ნიჭით სხვათა სამტროდ, და შეიარაღებული ავაზაკივით, რომელიც ტყის ყრუ ადგილებში უხვდება უიარაღო მგზავრთა და სძარცვამს, – ესენიც სძარცვიდნენ თავისზედ უძლურთა. ეს ძლიერება უფრო იმიტომაც აქეთ მინიჭებული, რომ ეს თავისი ძალა მოახმარონ უძლურთა საფარველად, უსამართლოთა და მჩაგრავთა ასალაგმავად... არავის არ უნდა მოუვიდეს თავში ამ გვარი მზაკვარი ფიქრი, რომ ბუნებას, რომელმაც დაგვბადა

ერთის სახისა და სანახაობისანი, ერთნი დაებადნოს მონად, მეორენი – მეუფედ. „შემდგომ და შემდგომ, როდესაც ევროპაში იგრძნო მეცნიერებამ თავი ცოტაოდნად მაინც არის თავისუფლად აუტო-დაფეებისა და ინკვიზიციებისაგან, უფრო

ცხადად გაისმა ეს სწავლა. კანტმა თავისი გენიალური ფილოსოფიით, დიდებულმა ლოკმა, რუსომ, ფიზიოკრატთა თავმა მოძღვარმა ჰუნემ და ენციკლოპედისტთა ცხადად ამართეს იმისი დროშა „Encyclopedie meto-diquun“-მა ხომ განაცხადა: „ბედნიერება ყველა ცალკე კაცისა არის დამოკიდებული მთელის კაცობრიობის ბედნიერებაზედ“. და არ გასულა ამის შემდეგ მცირე ხანი, რომ საფრანგეთმა ხალხთა სავალდებულოდ გამოაცხადა „დეკლარაცია კაცთა უფლებათა“, რომლითაც აღიარებდა ყველა ხალხთა და კაცთა შორის თანასწორობას, ძმობას.

კაცთა ალტრუიზმულთა გულის თქმათა რომ თავი დავანებოთ, უბრალო ეგოისტურს აზრსაც უნდა დაეყენებინა კაცი ამ გზაზედ. ამ ბრძოლასა და ერთმანეთის შთანთქმაში არავინ იყო განსაცდელს გარე. ყველა თავისი თავით, ცოლით, შვილით, მახლობლით, მეგობრით სარჩო-საცხოვრებლით, მონაგარით, ნაშრომით ყოველთვის შიშსა და საფრთხეში იყო ამ საშინელს წესში. კაცს ხვალა ჰქონდა დაკარგული. ცხადია, უნდა აღძრულიყო კაცთა შორის ზრუნვა, რომ ერთი და ერთი მისცემოდა დასასრული ამგვარს ცხოვრებას. უკეთესთა მოაზრეთა, ფილოსოფოსთა, საკაცობრიო მოძღვართა, იწყეს მოღვაწეობა ამ საქმეზედ. ჯერ ისევ ძველად შესდგნენ რელიგიურნი სწავლანი, რომელთაც ჰსურდათ კაცობრიობის გაერთება რელიგიური ერთობით მაინც არის. შესდგა ფილოსოფიური, ეკონომიური, სამეცნიერო სწავლა ამაზედ. ლოდიკა, საღი გონი და აზრი ამას ყველას უწყობდა ხელს. იწყო გავრცელება იმ აზრმა, რომ კაცი ყველგან კაცია და ყველა კაცი კაცია. ყველა კაცი კაცს კაცურად უნდა ექცეოდეს, კაცურად უყურებდეს კა-

– 12 –

ცურად სცემდეს პატივსა. იწყო წარმოთქმა ამ გვართა აზრთა: იმის მაგიერათ, რომ ამოდენა სწავლა, მეცნიერება, ტექნიკა მოაცლინოს კაცმა ერთმანეთის ამოსაწყვეტი და გასამუსრი იარაღებისა და სახსარის მოგონებაზედ; იმოდენა მუშა ხელისა, მასალისა, სარჩოსი და საცხოვრებელის საომარს საქმეზედ მოხმარებას, – ყველა ერებმა რომ მოიხმარონ ესეები შინაური საქმეების წარსამატებლათ, ხალხის სწავლასა და გამეცნიერებაზედ, – ვნების მაგიერათ მოიტანდა სარგებლობას, ხალხები იქნებოდნენ ბედნიერნი და წარმატება სოფლისა ერთი ასად წინ წავიდოდაო. აქედამ შესდგა აზრი ჯერობით, რომ ერთა შორის თავისუფალი ვაჭრობა დაწესებულიყო და შემდგარიყო ფედარაცია კაცობრიობაში ვაჭარ-

თა შორის. ამას იქით შესდგა აზრიცა მთელი საკაცობრიო ფედარაციასაც, რომ მოჰლებოდა ბოლო ამგვარს არაკაცურს ცხოვრებას, რომელსაც წარმოადგენდა კაცთა შორის ბრძოლა, კაცთაგან ერთმანერთის მუსვრა, შევიწროება. ამას ცხადია, უნდა მოჰყოლოდა ის აზრიც, რომ ის ძალა, სახსარი, ცდა, რაც ჰხმარდება ერთმანერთის ჟლეტას, ჩაგვრას, სისხლისღვრას, მოჰხმარებოდა ბუნებასთან ბრძოლას, ბუნების მოვლენათა და კანონების დამორჩილებას, შესწავლას. ის საფრთხობელა, რომელიც მალტუსის შემდგომ გაისმოდა: ხალხთა გამრავლება სავნებელია კაცობრიობისათვის, რომ ბუნება დიდი ხალხის სიმრავლეს ვერ გაუძღვებაო, – გამოდგა სრული შეცდომა, დამტკიცდა სულ სხვა. პირიქით დამტკიცდა, რომ, რაც უფრო ბევრია ხალხი, იმდენი უფრო ადვილი მოსაარშიებელი და დასამორჩილებელია ბუნება, იმდენი უფრო ადვილია მოვლა და მომზადება ბუნებისაგან გამოტანილი მასალისა, იმდენი უფრო მოვლა აქვს ბუნებას, და მის გამო უფრო უხვად იძლევა ნაყოფსა, იმდენი უფრო უხვად მზადდება კაცის სახმარი სარჩოსაცხოვრებელი.

– 13 –

მაშასადამე, ხალხნი ერთმანერთის ჟლეტით, ერთმანერთის ტყვევით, შევიწროვებით, კლებით, რაც ზარალს არა, მოგებას არა ჰნახამენ.

ცხოვრების დაკვირვებას აგრეთვე უნდა დაეყენებინა გონება იმ აზრზედ, რომ, ვიდრე არიან უბედურნი, ბედნიერება სხვათა ან შეუძლებელია, ან არ არის სრული. ვთქვათ ერთს რომელსამე ხალხს უპყრია იმგვარი წესები, წყობილებანი, გარემობანი, რომ შეუძლიან ბედნიერად ცხოვრება. ამ ბედნიერს გარემობაში მყოფს ხალხს ახვევია გარს უშვერი, უძღური, ცუდი წესებისა და წყობილების მქონე მშიერი შეუგნებელი ხალხები, – რა წარმოსდგება ამ გვარი მეზობლობიდან? ცხადია ამ ცუდს გარემობაში მყოფს ხალხს აიძულებს სიმშლილი, უშვერობა, შეუგნებლობა შეაწუხონ ეს ბედნიერს გარემობაში მყოფნი ხალხნი. თუ ცხადლივ ვერ შეჰბედვენ, მალვით მაინც არ დაიშლიან მათი სარჩო-საცხოვრებლის ტაცებას, პარვას, მათს წახდენას, თვით მათი კულტურის შემუსრვას. ბედნიერს გარემობაში მყოფს ხალხს აქ მეტი გზა არა აქვს, უნდა ნიადაგ ამ გვარი ხალხების დარაჯობასა და დევნაში იყვეს. ამაში ის უნდა აცდენდეს მრავალს ხალხს, მრავალს იარაღს, მასალას, შეძლებას. ეს, ცხადი საქმეა, გააჩენს ნაკლებულობას. ნაკლებულობას მოჰყვე-

ბა უთანასწორობაც წოდებებში, უშვერებაც და სხვა ათასი კაცთა ღირსებისა და შეძლების დამამცირებელი საქმენიცა.

გადავიდეთ სხვა სავენებელს მხარეზედ. ბუნების კანონია, როგორც ქვემოთაც გვექნება ამაზედ ლაპარაკი, რომ კარგი დედამამისაგან კარგი შთამომავლობა ჩამოდის, ცუდისაგან – ცუდი. თუ კარგს სისხლში შეერია ცუდი, მაშინ კარგი სისხლი მდარდება. კარგს გარემოებაში მყოფი გამოდის გონებითაც, ზნეობითაც, აგებულებითაც კარგი, უფრო სრული; ცუდს გარემოებაში მყოფი გამოდის ნაკლებულებით სავსე. რადგან კარგს გარემოებაში მყოფი ხალხი ვერ ასცდება ამგვარი ხალხების მეზობლობას, მეგობრობას, აღებ-მიმცე-

– 14 –

მლობას, მისვლა-მოსვლას, ამის განო აუცილებელია ამათი ერთმანეთში დამოყვრება, დანათესავება. რა წარმოსდგება აქედამ? ისა, რომ ცუდი და დაბალი თვისების ხალხი ცუდს თესლს შეიტანს კარგსა და მაღალის თვისების ხალხში, მოსწამლავს და დაამცრობს მის შთამომავალს. უეჭველია ეს შეაფერხებს კეთილს გარემოებაში მყოფს ხალხს, როგორც ბუნებასთან ბრძოლაში, ეგრეთვე გონებისა და აგებულობის წარმატებაში.

ამ მოკლე სიტყვით მოყვანილი ბუნების კანონის გარდა ათასი სხვა მოვლენანი და კანონებია ბუნებისა, სოციოლოგიისა, რომ ერთის უბედურება ჰკარგავს, თუ არა აბრკოლებს მაინცა სხვების ბედნიერებას. ამასთან თუ მეზობელს უშვერს ხალხს თავისს რეგვრობასთან შესწევს სამხედრო ძალაცა, მაშინ ხომ ამ გვარი უშვერი ხალხის ძლიერება დამამხობელია ცივილიზაციისაც და კაცთა წარმატებისაც, რომლის მაგალითების საპოვნელად შორს წასვლა არა განათლებულს კაცს არ დასჭირდება. ამ გვარი ხალხი თავის ბედნიერებას მარტო სხვა ხალხების ცარცვასა და დაპყრობაში ჰხედავს. ამის გამო, როგორც ზემოთაც ითქვა და ქვემოთაც კიდევ გვექნება ლაპარაკი, ამ გვარს ხალხს ყოველი თვისი ძალა სამხედრო წყობილებაზედა აქვს მიჩენილი და ის ადვილად შეჰმუსრავს, – თუ არა მაინცა და მაინც ნიადაგ ემუქრის განათლებულთა და დაწინაურებულთა ხალხთა. ამ გვარმა გარემოებამ ათქმევინა ბოკლს ერთს ამ გვარს ხალხზედ რუსებზე, რომ ოთხი განათლებული სახელმწიფო იძულებული გახდა შეთქმულიყო ამაზედ, რადგან ამ უშვერს ხალხს განათლებულნი სახელმწიფონი უყურებდნენ როგორც ჰუნებს, მათს ხელმწიფეს, როგორც ატტილას, რომელთაგანაც გამათლებასა და ცივილიზაციას ნიადაგ შიში და საფრთხე ელოდაო.

ეგრეთვე არ შეიძლებაოდა გამოჰპარვოდა კაცთა გონე-
ბას ამ გვარი გარემოება. არა გამარჯვებული და სხვათა
მძლეველი ხალხი ვერ გამოიტანდა მას თავისგან ძლეული

– 15 –

ხალხებისაგან, რაც წაუხდა ამათი დამორჩილებით შინა და
მოსცდა შინაურს საქმეებს. თითქმის ყველა ადგილებს, რო-
გორც აჩვენებდა კიდეც ამაზედ მეცნიერება, შეუძლიანთ
შენახვა, არამც თუ დღევანდელთა მცხოვრებთა, ერთი-ათად,
ერთი ასად ამაზედ მეტსაც ვერ დღევანდელს შეუმუშავებელს
მეცნიერებაზედ რომ იყვეს დამყარებული მიწა-ბუნების შე-
მუშავება და მოვლა. და თუ იმ ნაბიჯებით წავიდა მეცნიე-
რება წინ, რა ნაბიჯითაც შეუძლია წასვლა, რომ არ უცრი-
დეს ამას ხელს ათასი ცრუ მორწმუნეობა და უვარგისს საქ-
მეზედ ადამიანის ზონისა და ხელის მოცდენა, ეგრეთვე
მოცდენა ამავე მეცნიერებისა ათასს სავნებელ საქმეზედ, –
მაშინ ხომ ყველა ქვეყანა დაიტევს და შეინახავს, რაოდენო-
ბამდისაც უნდა მიაღწიოს ხალხთა გამრავლებამ და, თუ ამის
მაგივრად, რომ შეუდგეს თავისი ქვეყნის შინაური საქმეების
მოვლა-წარმატებას, – დაადგება სხვათა ხალხთა ძალადობის
გზას, ის ვარდება ამ გვარს გარემოებაში. ვთქვათ, ერთმა
ხალხმა დაიპყრო მეორე, გადაახდევინა დიდი გადასახადი,
დაიპყრო იმათი ადგილ-მამულები. რა-კი ამ გამარჯვებულს
ხალხს სწავლა არა აქვს, არ არის მომზადებული, არ არის
მიდარაჯებული და მიჩემებული ბუნების შესასწავლად და
მოსახმარებლად, რა უნდა ჰქმნას მაშინ? ბუნება ხომ თავის
თავად არაფერს იძლევა, ან თუ იძლევა ძალლიან მცირეს.
ხალხმა, რომელმაც არ იცის ცოტას მოვლა, ვერ მოუვლის
ბევრსაც. მამასადამე ეს დაპყრობილი ქვეყანაც არას მის-
ცემს ამასა. რა-კი ეს ხალხი გამოსწოვს ტვინს დაპყრობილს
ქვეყანას, შემოაკლდება კიდეც საზრდო, იმატებს უფრო
ნაკლებლობა და სიმშილი: თუ აქამდის მარტო თვითონ ეს
ხალხი იყო დამშეული, ახლა ამას მოემატა დამშევა დამორ-
ჩილებული ხალხისაც. მაშინ მეტი გზა არ არის, უნდა დაიდრას
ისევა, მიესიოს სხვა ხალხს, დაიპყრას მისი ადგილები და
დროებით აქ მოინაცვლოს ხელი. მაგრამ აქაც მისი უმეცრე-
ბა თავისი თავის ტვირთათა ჰხდის ამ დაპყრობილს ხალხსაცა.

– 16 –

და ამ გვარ, რაც ხანი გავა, იმდენი უნდა უფრო გაებას
დაუცხრომელს ომებს, ბრძოლას, მოსისხარობას, და იმდენი

უფრო სამძიმო ხდება, როგორც დამპყრობელთ, ეგრეთვე დაპყრობილთ ხალხთ.

რა ხდება მაშინ ამ ხანებში ამ ხალხების თავს, ესე იგი მპყრობელთა ხალხთა თავს? ის, როგორც ითქვა, უნდება ნიადაგ ომებს, ვეღარ იცლის შინაური საქმეებისათვის. ეს ანდომებს თავისს შვილთ უკეთეს ძალას, უკეთეს მუშა ხელს ბრძოლასა და საომარს საქმეებს. ეს კიდევ არაფერი. რამდენიც უფრო მეტს ქვეყნებს იპყრობს ამ გვარი ხალხი, იმდენი უფრო მეტი ძალის გატანა და გაყვანა სჭირდება შინიდან. *) ეს მიტომ უფრო ხდება, რომ დაპყრობილნი ხალხნი არ ივიწყებენ თავის ქვეყნებს, თავის ჩაგვრას, თავის უფლების დაკარგვას, უცხო თესლთა ბატონობას, და ნიადაგ სცდილობენ, ცხადლივ თუ ძალვით დამმონავებელთა დაცემას, განდევნას. რა-კი ამ გვართა ჰშლის და ჰფანტავს ეს გაძლიერებული ხალხი თავის ძალას, ის უძღურდება. უძღურდება ორგვარად. ჯერ მით, რომ უკეთესნი მუშაკნი ფიზიკური და გონებრივი ძალა ხალხისა გადის გარეთ საომრათა და დამონავებულთ ხალხთა ხელში მაგრად დასაჭერად. ესენი ამითი სცდებიან შინ საქმეს, ხდებიან შესანახნი შინ დარჩენილთა, რომელნიც ამათზე უფრო უძღურნი არიან. ერთის სიტყვით, მის ნაცვლად, რომ ამ უკეთესთა მუშაკთა შინ ეშრომათ, შეეძინათ ქვეყნისათვის მეტი საზრდო, ახლა, არამც თუ უკეთესთა ხალხთა და გონთა ნაშრომი და ნაყოფი აკლდება ამათ ქვეყანას, თვით ესენიც ხდებიან შესანახისხვათა.

გადავავლოთ თვალი, რა მოსდევს სახლში ამ გვარს ეკონომიურს დაუძღურებას. ეკონომიური უძღურება აუძღურებს კაცს აგებულობითაც, გონითაც, ზნეობითაც. თუ ამ უძღურებამ გასტანა მრავალს თაობაში, ხდება ხალხის სამ-

*) ამის უკეთესს მაგალითს გვიჩვენებს რუსეთი.

კვიდრო ნიჭად ხალხი დაბადებით ხდება უძღური, და ეს უძღურება რაც უფრო ბევრი ხანი გასტანს შთამომავლობაში, იმდენი უფრო ძლიერდება ამ შთამომავლობის აგებულობაში.

ეს ზარალი ეკონომიური ნხრიდამ, ვნახოთ ახლა რა მოსდის ხალხისთვის უკეთესთა აგებულებითა და გონით სამშობლოს მოშორებას, გარეთ მოცდენას.

რა-კი ეს უკეთესნი ქვეყნის შვილნი გასულან გარეთ, და ამ გარეთ ყოფნის დროს ცოლ-შვილობა ამათი შეუძლებელია, ესენი არ იძლევიან, – თავის ქვეყანაში მაინცა და

მანც, – შთამომავლობას. უკეთუ ამ უკეთესთაგან ქვეყანა აღარ შენდება, ცხადია შთამომავლობას აკლდება უკეთესთა ნაშენობა. ამას მოსდევს გაწრიოკება ხალხისა. ხანთა განმა-

ვლობაში ეს გაწრიოკება ხდება სამკვიდრო და რაც ხანი გადის უფრო და უფრო ძლიერდება ეს ხალხის აგებულობაში, ამ გვარად ორ მხრივ შედის ხალხის აგებულებასა და გონში გაწრიოკება: ერთი ეკონომიურის მიზეზით, მეორე ფიზიკურისა და ფიზიოლოგიურის მიზეზებით. რომ კარგად ჩავაკვირდეთ ისტორიას, ვნახავთ რომ უმთავრესი მიზეზი გაძლიერებულთა ხალხთა მოუძღურებისა ყოფილა ეს მხედრობა და მხედართა მოცდენა შთამომავლობის მოცემაში. არც ერთს ამ გვარს ხალხს, თუ ის არ გაახლებულა სხვა ხალხთა სისხლით, აღარ გამოუჩენია შემდეგში აღარც ის ნიჭი, აღარც ის ძალა და ენერჯია, რაც თავისი ძლიერებისა და დაკარგული წარსულის დროს ჰქონია. ხალხთ ბუნებაშიც იგივე ეკონომია ძალისა ჰმოქმედებს, რაც თვით ბუნებაში. ყველა ხალხს, როგორც თვითეულს კაცს, აქვს თავისი ძალა, რომელსაც თუ მოუმატებ – მოუმატებს, მოუკლებ – მოუკლებს. თუ ამ ძალას არ გაუფრთხილდით როგორც ჯიბეს, ის ილევა, იფლანგება, იკარგება, ჰქრება. ყველა გონიერმა ოგრონომმა იცის, რომ მიწას აქვს თავისი რომელიმე ზომის ძალა.

– 18 –

თუ ეს ძალა მისი ხმარებით ამოაცალე და აღარ დაუბრუნე, მიწა ჰკარგავს ნაყოფიერებას, უძღურდება, სრულიად იფანტება. თუ იცი მოვლა და ხელი მიწისა, შეგიძლიან უფრო გააკეთო, გაასუქო, ნაყოფიერ ჰყო. ასრეთივეა ხალხთა ძალაცა. თუ იქიდან ამოგაქვს ამათი უკეთესი შერმადგენელი ნაწილები და სამაგიეროს აღარ უბრუნებ, ის უძღურდება, ილევა, მქისდება, ილუპება. თუ იცი მოვლა, იცი, ხელი შეგაქვს ნაყოფიერებაში საღი ელემენტი, მკვიდრი შთამომავლის მწარმოებელი ძალა, წავა ხალხი წინ, გაძლიერდება როგორც ფიზიკურად, ეგრეთვე გონითა, ზნით. ერთი უმთავრესი მიზეზი ეს ხალხთა უკეთესი ძალის დაუზოგავობა და გაუფრთხილებლობა იყო, რომ სწორედ იმ დროს, როდესაც ამ გვარს გაძლიერებულს ხალხს ჰგონებია თავისი თავი უძღველი, ის დაცემულა ისე მტრის ძლიერებით არა, როგორც ამ გვარი თავისი გონისა და ფიზიკური უძღურებით. დრეპერმა და მისთა მომხრეთა, რომელთაც ისტორიაში ეს გარემოება გამოეპარათ, უძღურება ხალხისა მიაწერეს სიბერეს. დაავიწყდათ, რომ ხალხის სიბერე შესაძლებელი ყოფილიყო,

სხვა მოსპობილ ხალხებთან, აქამდე კაცობრიობაც უნდა მოსპობილიყო, რადგან ყველა ხალხები ერთის წინაპარადგან მომავალობენ, და მამასადამე, ყველანი ერთსა და იმავე ხანში უნდა დაბერებულყვნენ და მოსპობილიყვნენ. როგორც ერთგანაც („სტ. საქართვ. „მნათობი“ 1872 წ.) მითქვამს, სიბერე კიცობრიობისა შეიძლება, და, რომ ერთი ხალხი მეორეზედ ადრე დაბერდეს – შეუძლებელია... თქმა არ უნდა მარტო ეს მიზეზები არ არიან გაძლიერებულთა ხალხთა მომსპობნი, დამცემნი. აქა აქვს დიდი მნიშვნელობა, მრავალთ სხვა მიზეზთაცა, მაგრამ უმთავრესი მიზეზი მხედრობით გაძლიერებულთა ხალხთა დაცემისა არიან ესენი.

ესა და ამ გვარი მოსაზრებანი უნდა ჰქონოდა და ჰქონდა კოსმოპოლიტურთა აზრთა და სწავლათა.

– 19 –

III

მაგრამ თუ პატრიოტობა აღორძინდა ისეთს საძირკველზედ, რომელსაც უნდა მიეცა ამისთვის ამგვარი სახე, კოსმოპოლიტობამაც, რომელიც აღორძინდა კეთილსა და სამართლიანს ნიადაგზედ, აუქცია ბევრში სწორე გზას, თუმცა განგებ და ბოროტის განზრახვით კი არა, შეცდომით, საქმისა და გარემოების აუწონრობით. მაგალითად, პრუდონმა და მისთა მრავალთა მიმადევართა აღიარეს: ნაციონალური, სახალხოსნო ლტოლვილება, მეცადინეობა სავნებელია საერთო საკაცობრიო საქმისათვისო. ამის გამო, გარიბალდის, კოშუტს, მაძინის და სხვათა ამგვართა კაცთა საქმეებს ჰკიცხავდნენ, ჰხედავდნენ სავნებლად. ამერიკელი მეცნიერი და ამ რესპუბლიკაში ერთი უპირველესი პირთაგანი, თომა კუპერი ხომ პირდაპირ ამტკიცებდა: ნაცია გრამატიკული ტერმინია, რომელსაც არავითარი რეალური მნიშვნელობა არა აქვს, ეს მხოლოდ მოსჩვენებიათ სხვა და სხვა პოლიტიკოსებსაო. ეკონომიური სწავლა ამ გვარი ხომ, კენედიმ და ადამ სმიტიდამ დაწყებული სეიმდის გავრცელებულია მთელს ეგრედ წოდებულს კლასიკურს პოლიტიკო-ეკონომიურს სწავლაში სოციოლოდიაში ევოლიუციონურმა სწავლამ ხომ სულ უარ-ჰყო ნაციონალური წადილნი. მათთვის იყო აბსოლიუტური ევოლიუცია და მას უნდა ჰნაცვალეობდა ნაციაცა და ნაციის შემადგენელნიც.

მე ზემოთვე ვთქვი, რომ შეხირება, უთანხმოება უფრო ხშირად ხდება ერთმანეთის აზრის მიუხვედრელობით, გამორეკველობით, გაუგებრობით, აუწონრობით. მართალია,

პატრიოტობა აშენდა ისრეთს საფუძველზედ, რომ თუ არ აუქცევდა თავის გზას, უნდა გამხდარიყო სავნებელი. მაგრამ, ნუ თუ პატრიოტობას არა აქვს სწორე გზა, სიმართლის სახე, დიდი დიდებული გზა მომავლის აშენებისათვის, კაცო-

– 20 –

ბრიობის საბოლოოსათვის? ნუ თუ გარიბალდისა, ვაშინგტონისა, ფრანკლინისა, კოშუტისა, შტეინისა, გამბეტასი, დავით აღმაშენებლისა და სხვათა ამ გვართა პირთა პატრიოტულს გზას არა აქვთ სიმართლე და არ უჭირავთ დიდი ალაგი საკაცობრიო წარმატების გზაზედ? ასრე რომ ვუყუროთ საქმეს პატრიოტობა ცუდ გზაზედ დადგა, ამიტომ ის სავნებელიაო, მაშინ რა საქმელა დარჩება სასარგებლო? აილეთ მეცნიერება. რა უნდა იყვეს ამაზე წმინდა და სასარგებლო. მაგრამ, აბა, გადაავლეთ თვალი, რა სახე მიიღო იმან წამხდარი ზნეობისა და ცუდი გარემოების ხელში. ვინ იგონებს საწამლავსა? – მეცნიერება. ვინ იგონებს ხალხთა შესამუსრს იარაღსა? ვინ იგონებს ხალხთა გასაყვლევს და გასაღატაკებელს ლონეს? მეცნიერება წამლობაზედ წმინდა და მაღალი რაღა უნდა იყვესო, ამბობს ერთგან მოლიერი კომედიებისა და სცენის გარყვნის შესახებ, და ცუდთა კაცთა და გარემოებათა ხელში წამლობა საწამლავად გადაიქცა იქამდის, რომ რომიდგან ეს მაღალი საქმე დევნილ იქმნაო. და სხვა ამ გვარები. მაგრამ განა აქ მეცნიერება, მკურნალობა რამე შუაშია თავის თავად?

ყველა სწავლას გარყვნა და წახდენა შეიძლება, უკეთუ კაცნი კარგად ვერ გაიგებენ იმის აზრს, მიზანს, ჩავარდება ის უკეთურთა კაცთა და გარემოებათა ხელში. აქ კაცთ შეაქვთ ამ სწავლაში თავისი ცუდი ხასიათები, ცუდი მიდრეკილებანი. სწავლა ირყვნება, სიკეთის მაგიერად, ხდება სავნებელი. ამის მაგალითს გვიჩვენებს მონუს სწავლა ბრამინთა საკანონმდებლო წიგნში. აქ ეს წიგნი თხოულობს სიბრალულს, საერთო სიყვარულს, გატანას, ერთობას არამც თუ კაცთაგან კაცთა შორის, თვით კაცთაგან ყოველთა სულდგმულთა; ჰქადაგებს ქალთა და კაცთა თანასწორობას, ბოსლოს უკეთურთა ხელში ეს წიგნი შეიცვალა ისრე, რომ მსგავსებაც კი აღარ დარჩა ამ სწავლისა. აქ დედაკაცი ხდება „საკუთრება თავისი ქმრისა“, დედაკაცი უნდას იყვეს

– 21 –

სრულს მორჩილებაში მამაკაცისა“. „დედაკაცი არაოდეს არ

უნდა იქცეოდეს ისრე, როგორც თვითონა ჰვიქრობს, არ უნდა იქცეოდეს თავის ნებაზედ“. ერთის სიტყვით, რაკი ეს წიგნი გახდა ბრამინთა სამოხელეო წიგნად, მათ ეს ისრე გადასცვალეს, როგორც თვითონ უჯობდათ. აქ ბრამინთა თავისი თავები თითქმის ღმერთებთან აქციეს, შეჰქმნეს თავისი თავი ღვთაებრივის ბუნებათ, ღვთის შვილებათ, შობილათ ღვთის (ბრამის) პიროდამ. ბრამინი არის ბატონი და გამგებული ყველასი. ხალხი დაჰყვეს კასტებათ. ყველა კასტის ბოლოს მოაქციეს სუდრანი (მონანი), რომელთაც არავითარი უფლება არა აქვთ არაფერზედ, ყველა იმისი ნაშრომი, თვით ისინიც არიან საკუთრებანი ბრამინთა, და სხვა ამ გვარები. ამ გვარსავე მაგალითს გვიჩვენებს ბევრგან სწავლა ქრისტესი. ისა ბრძანებს: შეიყვარეთ მტერი თქვენი, როგორათაც თავი თქვენიო. ჩვენ კი, არამც თუ მტერი არ შევიყვარეთ, მოყვარენიც მოვიდაგეთ. სახარება გვიწერს: მარჯვენა ყბაში რომ შემოგვკრან, მარცხენაც მიუშვირეთ. ჩვენ-კი ქრისტიანნი, დაკვრასაც არავის ვაცლიდით, და ვისაც არა მგონია, არამც თუ ყბებს ვამტვრევთ, თოფ-ზარბაზნითა, ცეცხლით, საწამლავით უწყვეტავთ ცოლშვილს, უწვავთ სარჩო საბადებელს. სახარება ბრძანებს: ვისაც ორი პერანგი აქვს, ერთი სხვა უქონელს მისცესო. ჩვენ კი, არამც თუ ორი პერანგიდამ ერთსა, და ათასიდამ ერთსაც არავის ვადღევთ და პირიქით ჩვენი ათასი პერანგები არიან შემდგარი სხვათა ტანიდამ გახდილი უკანასკნელი პერანგებიდამ. სახარებავე გვიქადაგებს, გაიკითხეთ გლახაკნიო. ჩვენ კი ჩვენი მილიონები შეგვიდგენია გლახაკების ცარცვით, ჩაგვრით, უკანასკნელი ლუკმის წარტაცებით. და სხვა და სხვა.

ცხადია, ვერც პატრიოტობა ასცდებოდა ცუდთა გარემოებათა და უკეთურთა კაცთა ხელში ცუდს გზას, მით უფრო, რომ, როგორც ავხსენით, ის ისრეთს დროსა და საძირკველზედ აღეგო, რომ მხოლოდ ძალიან გვიან შეეძლო

– 22 –

აწონვილს მართალს გზაზე დამდგარიყო. ცხადია, მოსაწონი არა და სადევნელიც არის ამგვარი პატრიოტობა, რომელიც სდგას „გზასა წარმართათასა“, ეტანება სხვა ხალხების დამხობას, წახდენას, დამონავებას. მაგრამ, როგორც ზემოთაც ვთქვით, ნუ თუ პატრიოტობას არა აქვს სწორე და სამართლიანი გზა, გზა საკაცობრიო სასარგებლო? ავიღოთ მაგალითი. ბიზანტია იყო მოძღვარი კაცობრიობისა. მისმა გონებამ და სწავლამ ჩაუყარა საძირკველი დღევანდელს მეცნიერებას. იგი დაიპყრა უშვერმა, ველურმა, ნადირმა ხალხმა

– ოსმალომ. ოსმალო სჩაგრავს ბერძენთა, რომელნიც იდგნენ ბიზანტიის დიდების თავს, სტაცებენ უკანასკნელს, უხუთამენ სწავლას, მეცნიერებას, ეროვნებას შინაურს წარმოებას. ნუ თუ აქ დიდებული და მართალი საქმე არ არის პატრიოტობა, რომ დაიცვას ჩაგრული ერი მტარვალთა და მძლავრთა ხელთაგან? ნუ თუ აქ ბერძენთ უნდა დაეკრიფათ გულ-სული და ეთქვათ: პატრიოტობა ცუდი საქმეა, კოსმოპოლიტობა კარგი: დეე ოსმალომ, რაც უნდა დამართოს ჩვენს სამშობლოს, ჩვენ მართო საკოსმოპოლიტო საქმეს უნდა ვემსახუროთო? – თუმცა, როგორც ვნახავთ ქვემოთ, აქ პატრიოტობა ემსახურება სწორედ საკოსმოპოლიტო საქმეს. ნუ თუ იქ საქმე არა აქვთ პატრიოტთა და პატრიოტობა ყველას ვალი არ არის, სადაც ქვეყანა იჩაგრება სხვათაგან, იჩაგრება გარემოებათაგან, ეცემა ცოდნით, ზნეობით, გონებით და ამ ხალხს არა უშველის რა, გარდა თავისის საკუთარის შვილების თავ გადმოდებისა, მხნეობისა, ცოდნით სამსახურისა? ნუ თუ იმ გვარი შვილები ქვეყნისა, რომელიც ამ გაჭირვებულს თავისს ხალხს ანებებს თავს, არა სწირავს ამას ყოველს თავის ღონეს და მიდის იმგვარი ხალხის სამსახურში, რომელიც ბევრით უკეთეს მდგომარეობაშია ამის ხალხზედ, ისრეთივე შემცოდე და დამნაშავე არ არის, და უფრო მეტიც, ვიდრე იმ გვარი პატრიოტნი, რომელნიც, თავისი ხალხის გასამღიერებლად სჩაგრამენ და იმონავებენ სხვა თავისუფალთა ერთა?

– 23 –

ეს მოკლე მაგალითიც გვიჩვენებს, რომ პაიროტობას არ მოსდევს ყოველთვის ცუდი საქმე, რომ გამორკვეული, აწონვილი, მართალს გზაზედ დამდგარი პატრიოტობა არის წმინდა საქმე, არის საქმე მართალი, ზნეობრივი სავალდებულო ყოველი პატიოსანი კაცისა, რომელიც ეკუთვნის დაჩაგრულს, მართალს გზაზედ დამდგარს ერს.

აქ, გზა აქცეულს კოსმოპოლიტიზმს აქვს ამ გვარი პასუხი.

საჭირო არ არის დაცვა ეროვნებისა მჩაგრავთა და დამპყრობელთაგან, რადგან ეს აშორებს ერებს ერთმანერთს. დაპყრობილნი ერნი, რაც უფრო მალე იცვლიან ფერს, გაიხდიან თავისს საეროვნო ქერქს, შეუერთდებიან თავის დამპყრობელთა, მით უფრო ახლოვდება დრო კაცობრიობის გაერთებისა, საკაცობრიო ინტერესების შეერთებისა.

მინამ შეუდგებოდეთ დაწვრილებით ამ პასუხის გარჩევას, საჭიროა მოვიყვანოთ პასუხი, რომელსაც იძლევა ამაზე ჩვენგნით ამ წერილში ხშირად დასახელებული გერმანელების

გამოჩენილი მეცნიერი ფრიდრიხ ლისტი. ის ამბობს „კაცობრიობის გაერთება რომ მარტო ერთი რომელიმე ხალხის პოლიტიკური და ეკონომიური ძალით მოხდეს, ეს ის იქნება, რომ ამ ერთის ერისა დანაშთენი ერნი გახდნენ მონანი, რაიცა დაჰლუპავს ამ დანაშთენს ერებს. აქ განმეორდებოდა ის, რაც ძველადაც ყოფილა, რაცა სწადდათ რომაელთ შესრულებინათ ვაჭრობისა და იარაღის ძალით. როგორც ძველად, ისრე ეხლაც ამ გვარს პოლიტიკას მოჰყვებოდა ბარბაროსობა.“

ეს გვესმის იმგვარი მეცნიერისაგან რომელსაც ამ გვარს საქმეზედ აქვს საკმაო ვრცელი გამოკვლევა.

შეუდგეთ დაწვრილებით კოსმოპოლიტთა ამ პასუხის გასინჯვას, რაოდენათაც დრო, და გარემოება გვამღვეს ამის ნებას.

– 24 –

როგორადაც კაცი არის შემდგარი სხვა და სხვა ნაწილებიდან, ეგრეთვე ცალკე ადამიანებიდან არის შემდგარი ოჯახი, ოჯახიდან ერი, ერიდან კაცობრიობა. როგორადაც ცალკე ადამიანის შერმადგენელს ნაწილს აქვს თავისი განსაკუთრებითი მოთხოვნილებანი, ეგრეთვე ოჯახში ყველა იმის შემადგენელს ადამიანს აქვს საკუთარი თვისებანი და ამ თვისებათა საკუთარი მოთხოვნილებანი, ერში ოჯახს, კაცობრიობაში ერს. თუ ამ განსაკუთრებითი თვისებათა არა აქვთ თავისი საზრდო, არა აქვთ დაკმაყოფილება, ეს ჰმოქმედობს ცუდათ ამ განსაკუთრებითი თვისებაებზედ. ეს ცუდი მოქმედება განსაკუთრებითი თვისებიდან გადადის მთელი ადამიანის აგებულებაზედ: ორგანიზმი უძლურდება, სნეულდება, სნეული ხდება ტვირთი ოჯახისა, ამასთან იძლევა შთამომავალსაც უძლურსა, სნეულსა. ამითი შეაქვს ოჯახში უძლურება, სნეულება. ამას მოსდევს ეკონომიური უძლურებაცა, რომელიც უმატებს ფიზიოლოგიურს უძლურებას. რაც ხდება ცალკე ადამიანზედ, ცალკე ადამიანიდან ოჯახზედ, ის ხდება ოჯახიდან ერზედ, ერებიდან კაცობრიობაზედ. თუ ერს არ უსრულდება განსაკუთრებითი თვისებათა მოთხოვნილებანი, არა აქვს შეჯერებული ეს მოთხოვნილებანი, მას მოსდის ის, რაც ცალკე ადამიანს, ცალკე ადამიანიდან ოჯახს: ის სნეულდება, უძლურდება. ფიზიოლოგიურს უძლურებას ერთვის ეკონომიური უძლურება. ეკონომიური უძლურება აცხოველებს და აძლიერებს ფიზიოლოგიურს უძლურებას. ეს ერის უძლურება, როგორც კაცობრიობის შემადგენელი ნაწილისა, ჰმოქმედებს დანაშთენს კაცობრიობაზედაც. ესე იგი

სხვა ერებზედ. ამის გამო, რაოდენათაც ვალია ყველა ცალკე პირისა, რომ ყოველივე ბუნებითი მოთხოვნილებანი დაკმაყოფილებული ჰქონდეს, ეგრეთვე ოჯახის ვალია, ყველა თავისი შემადგენელი ცალკე პირების განსაკუთრებული თვისებანი დააკმაყოფილოს, რომ ვნება, რომელიც მიეცემა ამ პირს ამ დაუკმაყოფილებლობით არ გადავიდეს მთელს ოჯახზედ.

– 25 –

რავდენადაც ეს არის სავალდებულო ოჯახისათვის ოჯახის საბიძგიეროდ და სადღეგრძელოდ, იმდენად სავალდებულოა ერისაგან ოჯახის ყურადღება, და კაცობრიობისაგან – ერებისა, რომ ამათი განსაკუთრებითი თვისებანი არ შეიმუსრვნენ ძალადობით, უყურადღებობით, და ამითი არ მიეცეს ვნება მთელს კაცობრიობასაცა. მხოლოდ მაშინ მიდის ვრცელს და ჯეროვანად წარმატების გზაზედ კაცობრიობა, როდესაც ყველა კაცობრიობის შერმადგენელი ნაწილო ცალკე პირიდგან დაწყებული მთელს ხალხებამდის, იქნება თანაბარს ბედნიერებაში, ექმნება დაკმაყოფილებული, გარდა საერთო თვისებათა, განსაკუთრებითი თვისებანი და მისნი მოთხოვნილებანი.

აი რა გვესმის ეროვნულს განსაკუთრებულს თვისებაზედ მცოდნე და ამ საქმის შემსწავლე კაცისაგან. გამოჩენილი ეკონომისტი მიულლერი, როდესაც არჩევდა ადამ სმიტის ეკონომიურს თეორიას, ამბობს შემდეგს: „ყველა ერი ბუნებითვე იმ გვარს გარემოებაში ჩავარდა, რომ ეს ბუნებრივი გარემოებანი ჰბადებენ მასში ბუნებრივთა განსაკუთრებითა თვისებათა, რომელთაც აქვთ თავისი განსაკუთრებითი მოთხოვნილებანი. ყველა სცხოვრობს დიდი ხნის განმავლობაში სულ სხვა რიგს გეოგრაფიულს საზღვრებსა და ადგილებში, იყო სხვა რიგთა ბუნებრივთ და პოლიტიკურთ კანონთა და გარემოებათა გავლენის ქვეშ, ვიდრე სხვა ერნი და სახელმწიფონი, ამ გარემოებათ დაჰბადეს ყველა ერში განსაკუთრებითი თვისებანი, განსაკუთრებითი მოთხოვნილებანი“.

ამას მიხვდნენ დღეს თვით განათლებულნი მთავრობანიცა. მოვიგონოთ სიტყვა და პროკლამაცია ლორდ ნორბრუკისა, რომელიც ინგლისის მთავრობისაგან იყო ინდოეთში ღენერალ-გუბერნატორად დანიშნული პირველ ხანებში, როდესაც ინდოეთი გადავიდა ინგლისის მთავრობის ხელთა. ის აღუთქვამდა ინდოთა, რომ ინგლისის მთავრობა უყურებს იმათ, როგორც თვით ინგლისის ხალხს, აძლევს მათ იმავე

– 26 –

უფლებათა, რაც აქვთ ინგლისელთ, მათი ინტერესები, მათი ჩვეულებანი, მათი უფლებანი დარჩებიან ხელშეუხებლები, და როდესაც ისინი მივლენ იმ პოლიტიკურს განვითარებამდის, რომ შეეძლებათ თვითონ თავისი პატრონობა, ინგლისელები ვალად რაცხვენ აღარ გაერივნენ მათს საქმეში და დარჩებიან მათთან როგორც გარეშე მოკავშირენი.

ამ დღეებში დანიშნულმა დიდებული გლასტონის მაგიერად პირველ მინისტრად ინგლისში, ლორდ რაზბერიმ აი რა წარმოსთქვა 1882 წ. წინაშე ედინბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტთა, რომლისაც რექტორად იყო ეს მაშინ: „თუმცა სასურველია, რომ ყველა იმ ხალხთ, რომელნიც იმყოფებიან ჩვენს იმპერიაში, ჰქონდეთ საჭირო და სანატრელი ღირსებანი, მაგრამ ჩვენ, როგორც პატრიოტთ არა გვმართებს მოვითხოვოთ, რომ ყველა ეს ერნი იმ თვისებისანი გახდნენ, რაც ჩვენა ვართ. ეს ისრევე არ ივარგებს, როგორც არ ივარგებს, რომ ყველა ჩვენი ფაბრიკების პატრონებს გამოჰყავდეთ ერთი და იგივე გვარი საქონელი, ანუ ჩვენი მეცნიერნი იკვლევდნენ ერთსა და იმავე საქმეს, ადგნენ ერთსა და იმავე მეცნიერებას. ასეთი დიდი სახელმწიფო, როგორც არის დიდი ბრიტანია, უნდა წარმოადგენდეს იმ დიდს ბოღჩას, რომელსაც ოთხივე წვერი მაგრა აქვს ერთმანერთზედ გადაყურთმაჯებული და ამ ბოღჩაში არიან მოქცეულნი ყველა რასის ხალხნი, რომელნიც თანაბრად ცდილობენ მაგრა ეჭიროთ ბოღჩის ნასკვები, რომ არ გაიშალოს ის და არ გაიფანტნენ ეს ხალხნი ცალ-ცალკე, არ გამოდნენ ერთმანერთს. ინგლისი არ უნდა დაემსგავსოს ძველს რომს, რომელიც სცდილობდა დამორჩილებულს ერებში, ვისაც მოერეოდა, სულ მოესპო, ვისაც არა და მათთვის დაედო თავისი ფერი და სახე. მუსრს არ მოსდევს მშვიდობა, ერთგვარობას, თავის მსგავსად ქცევას არ მოსდევს მეგობრობა, კავშირი.“

რაც ბოლო აქვთ იმ ერთა, რომელთაც განსაკუთრები-

თი თვისებათა სძალადობენ, უხშობენ, უვიწროებენ, არ უკმაყოფილებენ, – ამას გვიჩვენებენ მრავალნი და აუარებელნი მაგალითნი. სპენსერს თავის თხზულებებში: „საფუძველნი ბიოლოგიისა“, „გახსნილება პოლიტიკურთა წყობილებათა“, მოჰყავს მრავალი მაგალითი, რომ ის ერნი, რომელნიც საუკუნეთა განმავლობაში სულ სხვა განვითარების გზაზედ იდგნენ, ვიდრე სხვა ერები, სულ სხვა თვისებისა და

აგებულებისანი შეიქმნენ და როდესაც ესენი მათთა დამპყრობთა სულ სხვა გზასა და გარემოებაში ჩააყენეს, შეიქმნენ უნაყოფონი, აღიგავენ ქვეყნის პირიდგან. ამასვე ვკითხულობთ ბეჯგოტის წიგნში „ბუნების მეძიებლობა და პოლიტიკა“. ამასვე მოგვითხრობენ მრავალნი ანტროპოლოგნი და სხვა ბუნების მეძიებელნი. გრატიოლე, ბროკა, ჯიბსონი, შაფჰაუზენი, ლებოკი, მარციუსი, სპიქსი, კრაუფორდი და სხვანი მრავალნი ერთ ხმივ ჰმოწმებენ, რომ ერთა განსაკუთრებითი თვისებათა შეუხამებლად მოქცევას და ძალადობას მოსდევს მოუძღურება და ხშირად ბოლოს მიღებაც ამ ერებისაო. დარვინი ამბობს: „როდესაც სულდგმულნი ანუ მცენარენი შორდებიან იმ ბუნებრივთა გარემოებათა, რომლებზედაც თავისის ცხოვრებითა და აგებულებით არიან მიმარჯვებულნი, მათი საშვილოსნოს მოწყობილება ჰკარგავს ძალას, ხშირად სრულიად იშლებათ“. მართალია, ასრეთი სასტიკობა მოუძღურებისა და მოსპობისა, რასაც ეს მეცნიერნი გვიწერენ ველური ხალხების შესახებ, არ არის მაღლათ მდგომი ტომთა და ერთა ცხოვრებაში, მაგრამ ეს მაგალითები ცხადათ გვიჩვენებენ, რომ არის ყველა ერში განსაკუთრებითი თვისებანი, და თუ ამ თვისებათა მოთხოვნილებათა არა აქვთ საკმაო ყურადღება მიქცეული, არა აქვთ ხელი შეწყობილი, – თუმცა ისრე ცხადლივ და სწრაფად არა, როგორც ეს მოუვიდათ თასმანელთა, დამარელთა, ამერიკელთა ინდოთა ტომთა და სხვა ველურთა ხალხთა, – დაემართებათ თვით უმაღლესთა ტომთა ცოტ-ცოტათი, შეუმჩნევლად,

– 28 –

მაგრამ მაინცა და მაინც, უეჭველად, აუცილებლად.

ყველა ზემოთ მოყვანილიდამ ჩვენ დავინახეთ, რომ ყველა ხალხს აქვს თავისი განსაკუთრებითი თვისებანი, რომელნიც თუ არ დააკმაყოფილა, მოელის ცუდი ბოლო. ესეც ხომ ცხადია, რომ კაცობრიობა არის შემდგარი ერებიდამ. ისიც ვნახეთ, რომ ერთი ერის უძღურება ჰმოქმედებს სხვებზედაც, მაშასადამე კაცობრიობაზედაც. და თუ არ მივაქციეთ ყურადღება და არ ვუპატრონეთ ჯეროვნად ყველა ერთა განსაკუთრებითთა თვისებათა, ცხადია ეს კიდევ უფრო ცუდათ იმოქმედებს მთელს კაცობრიობაზედ: თუ ერთი ნაწილის უძღურება ახდენს მთელს აგებულებას, ცხადია, თუ ყველა აგებულების ნაწილი იქნება მოუძღურებული, მაშინ უარესი დაემართება. აგრეთვე კაცობრიობაში: თუ ერთი ერის ნაკლი ვნებს კაცობრიობას, უეჭველია დამახობელი გავლენა ექმნება, თუ ყველა მისი შემადგენელნი

ერნი იქნებიან ნაკლით სავსენი.

აი, რა მოსდევს ეროვნების ტყავის გახდას უადგილოდ, უდროვოდ, ეროვნების ფერის ცვლას, განსაკუთრებით თვისებათა დაუცაობას, გაუფრთხილებლობას, ძალადობით თვის ქერქში შეძრომას.

მაგრამ ამ ჩვენს მსჯელობას მოსდეს კიდევ შემდეგი პასუხი კოსმოპოლიტ-ევოლიუციონისტთა:

ამ შეერთებაში, ამ ძალადობაში დევს საფუძველი კაცობრიობის მომავალი პროგრესისა, ევოლიუციისა, ამ ბრძოლაში იხოცებიან უარესნი, რჩებიან უკეთესნი. უარესი გადაეგება უძეოდ, უშთამომავლოდ, მაშასადამე უარესობა მოისპობა, დარჩება უკეთესობა. უკეთესობა მოიცემა უკეთესს შთამომავალს. მაშასადამე ამითი კაცობრიობა შესდგება უკეთესთაგან. სასურველიც მომავალი კაცობრიობის ბედნიერებისათვის ეს არისო.

მინამ გადავალთ განსაკუთრებით ამის პასუხზედ. საჭიროა მოკლეთ გადავავლოთ თვალი იმ გარემოებათა, რომელნიც

– 29 –

აიძულებენ და მიჰყავთ ერნი შესაერთებლად, რომელსაც ჰქადაგობენ თვით კოსმოპოლიტ-ევოლიუციონისტები და რომელიც თვით მათვე მიაჩნიათ ევოლიუციის იდეალად. ამაზედ ლაპარაკი ზემოთაც გვქონდა ცოტაოდნად, და აქ უფრო ვრცლად დაგვჭირდება ამაზედ მსჯელობა.

აქ ხშირად ხსენებული მეცნიერი ფრიდრიხ ლისტი აი როგორ გვისახავს ამ გარემოებათ, რომელთაც მიჰყავთ კაცობრიობა შეერთების გზაზედ მთელი კაცობრიობის ინტერესების დასაცველად, რომლითაც ისახება თვით წადილი კოსმოპოლიტთა.

„შეერთება-ასოციაცია, – იმ ძალისა, რომელიც ცალკე ადამიანში იმყოფება, არის უძლიერესი სახსარი საერთო საქმეების შესასრულებლად, ყველა კაცის ბედნიერების მისაწდომათ. ცალკე გამდგარი განზედ კაცი არის უძლური, უსახსრო. რაც უფრო მეტია ეს შეერთებული ძალა, იმდენი უფრო დიდია და სრული ნაყოფი კაცთა, როგორც გონებრივი, ეგრეთვე ქონებრივი.

„უმაღლესი შეერთებული ძალა არის როდესაც კაცობრიობა მთლად შეერთდება. როგორც სახელმწიფოსა ანუ ნაციაში კერძო კაცი უფრო მისწვდება თავისს საკუთარს წადილს და შეისრულებს საკუთართა მოთხოვნილებათა შეერთებული ძალით და შრომით, ვიდრე მაშინ, რომ ცალკე გამდგარი ყოფილიყო, – ეგრეთვე ყველა ნაციანი ბევრით უფრო

ადვილად მისწვდებიან თავისთა წადილთა, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, რომ ყველა ესენი შეერთდნენ, ერთის უფლებით, საუკუნო მშვიდობით, თავისუფალი ურთი ერთთა შორის კავშირით...

„თვით ბუნებას მოჰყავს ერი ამგვარი შეერთების გზა-ზედ. ბუნების სხვა და სხვა რიგობა, ბუნების სხვა და სხვა გვარი ნაყოფი საჭიროთა ხდის ამათ ერთმანეთისათვის.“

„ფილოსოფია თხოულობს, განაგრძობს იგივე ლისტი, – მთელი კაცობრიობის ინტერესების დამცველად, წარსამა-

– 30 –

ტებლად, რომ ერნი თან და თან დაუახლოვდნენ ერთმანეთს, შეერთდნენ, მოიშორონ ომები თავიდან, დაამკვიდრონ ხალხთა შორის თანასწორი უფლებანი, თან და თან შესცვალონ გარემოებანი, რომელნიც ჰყოფენ სახელმწიფოებს ერთმანეთში და აშორებენ ამათ ერთმანეთს, მის მაგიერ დაამკვიდრონ და დააწესონ ფედერალური წყობილებანი, თავისუფალი ურთი ერთობა ერთა შორის, როგორც ქონებით, ეგრეთვე გონებით, სიტყვით, ფილოსოფია თხოულობს ყველა ხალხები შეერთდენ, შესდგეს, ერთი კანონის ქვეშ, მსოფლიო კავშირი კაცთა შორის.“

გარდა სხვა გარემოებათა, რომლებზედაც ვრცლად ლაპარაკი ჩვენ შორს წაგვიყვანდა, კაცობრიობა თვით იმ გარემოებასაც მიჰყავს შეერთების გზაზედ, რომ ერთა და კაცთა შორის არის ეს საშინელი შუღლი უპირატესობასა და ეკონომიურათ ერთმანეთის ძლევაზედ. რომ მსოფლიო სავაჭრო და პოლიტიკურს ასპარეზზედ დაიჭირონ პირველი ადგილი, სხვები ჰყვანდეთ მონებაში, მორჩილებაში, გამოსარჩენად, ყველა ერნი აყენებენ, – რასაკვირველია, ვინც კი შებმია მსოფლიო საქმეთა, – თავის თავს ასრეთს ჯაფა-შრომითა, რომ ეს შრომა სჩაგრავს კაცს როგორც აგებულებით, ეგრეთვე გონებრივ. რომ მოინდომოს რომელმამე ხალხმა დაადგეს ზომიერს შრომას, რომ ამ შრომით არ იჩაგრებოდეს, დაიცვას თავისი ჯანი, ღონე, სხეული, გონი, – გახდება მსხვერპლი მეორე ხალხისა, რომელიც დაატანს თავს ძალას, რომ დიდი შრომით მეტი შეიძინოს სხვებზედ, და აქ გამოაცლის სხვათა ხელიდამ ბაზარს, მუშტარს, დასძლევს სავაჭრო და სამრეწველო ასპარეზზედ, გაიხდის თვით იმათაც თავის მონათ. ამის გამო, პირველი, რომელიც დაადგება ამ გზას, თუ სხვებიც არ მოჰყვენენ ამაში, იქნება თავისი მტერი, თავისი საბოლოოს მკვლელი. მეორეს მხრივ თუ ყველანი დღევანდელს კონკურენციის გზაზედ იდგებიან, უნდა

ნიადაგ უმატოწ ჯაფას, შრომას, აძალადონ თავისი ბუნება.

– 31 –

ყველა ამას მოსდევს მოუძღურება ერებისა, კაცობრიობისა, კაცთა; მოსდევს ლილიპუტობა, ქონდრის კაცობა, სწეულე-ბა, საპყრობა. ეს გარემოება ძალა უნებურად სძრავს კაცთა გონში აზრს, რომ მოელოს ამ გვარს ყოფას ბოლო.

ცხადია, რომ ამ გვარი საბოლოოს მომღები და კაცთა დამამხობელი გარემოება უნდა შეიცვალოს და ბოლო მოელოს. ბოლოს მოღება ხერხდება მხოლოდ საკა-ცობრიო ინტერესების შეერთებით, სადაც კონკურენცია უნდა გაუქმდეს კაცთა ჯანის და გონის შესასვენებლად, მის წარსამატებლად, იშრომოს მხოლოდ იმდენი, რასაც იმის ჯანი, აგებულება, გონი აიტანს, რომელიც კი არ დასჩაგრავს კაცთა ბენებას, პირიქით, ზომიერი ვარჯიშით წაიყვანს სის-რულეში, წასწევს წინ.

ამათა და ამ გვართა გარემოებათა მიჰყავთ კაცობრიობა გასაერთებლად. აქ კოსმოპოლიტ ევოლიუციონისტთ ან უნდა უარჰყონ სარგებლობა კაცთა შეერთებისა და კაცობრიობის გაერთებისა, რადგან ამას, ცხადია, მოსდევს მოსპობა კონკუ-რენციისა, ბრძოლისა ერთმანეთის ბოლოს მოსაღებად, ან უნდა აღიარონ, რომ, თუ ეს შეერთება სასარგებლოა, კონკურენ-ციისა და ერთმანეთის ბრძოლის მოსპობას უნდა მოსდევდეს წარმატება კაცთა, როგორც აგებულებით, აგრეთვე გონით, აგრეთვე ზნით.

მაგრამ გადავიდეთ თვით ევოლიუციონისტთა სპეციფი-კური აზრის და სწავლის გარჩევაზედ.

მათის სწავლით *) ერთმანეთის ჟლეტას, საზრდოს ტა-ცებას, ცარცვას, სიტყვით, ბრძოლას ერთმანეთთან ცხოვრე-ბისთვის მოსდევს ევოლიუცია, პროგრესი, ესე იგი კაცთა

*) ამ სწავლამ თავისი მავნე გზაზედ დადგომით იძულებული-ჰყო სახელოვანი ბიოლოგი ჰეკსლი, თვითონაც ევოლიუციონისტი, გამოსუ-ლიყო და გამკლავებოდა ამას საქვეყნოდ თავის ოკსფორდის სიტყვაში, რომელიც წარმოსთქვა 18 მაისს 1893 წ.

– 32 –

აგებულებისა, ზნეობისა და გონების სისრულეში წასვლა, წარმატებაო. ამ ერთმანეთის ბრძოლაში, ჩაგვრაში, ჟლეტა-ში უარესნი სწყდებიან, უკეთესნი რჩებიან. რადგან უკეთეს-თაგან უკეთესნი ჩამოდიან, ამის გამო უარესთა ჟლეტით და უკეთესთა დარჩენით – უკეთესობა გამრავლდება, და თან და

თან უფრო წარმატებაში წავაო.

დავანებოთ წარსულს თავი და გადავავლოთ თვალი დღევანდელს დღეს, დღევანდელს წეს-წყობილებას, გარემოებს. ვნახოთ, ვინ სწყდება ცხოვრებისათვის ბრძოლაში, ვინ უნდა წავიდეს ჯარში საომრად? განა სუსტი, უძლური, უგუნური, სნეული, საპყარი, მახინჯი, მოხუცი, ძალიან ყმაწვილი? არა. არც ერთს სუსტს, არც ერთს მახინჯს, უგუნურს, საპყარს, და სხვათა ამ გვართა არ წაიყვანენ ჯარში, თუნდ თვითონაც რომ მოინდომონ. საომრად არჩევენ უკეთესთა: უნდა იყვეს ჰასაკში მოსული, დამკვიდრებული ჭაბუკი, სწორედ იმ ხნისა, როდესაც ის უნდა იძლეოდეს ჯანინანს შთამომავალს; უნდა იყვეს მოსული, ჯანმრთელი, სრული აგებულებისა, უზადო სიმრთელისა. აი ესენი მიდიან ხალხიდან და ხდებიან მსხვერპლნი ცხოვრებისათვის ბრძოლაში. ესენი ან იხოცებიან ბრძოლაში ან თუ არა და სწორეთ იმ ხანში, როდესაც ისინი უნდა იძლეოდნენ უკეთესთა შთამომავალთა, რჩებიან უშთამომავლოთ. ამ გვართა ესენი ან იხოცებიან და ვინც არ იხოცებიან, არ აძლევენ კაცობრიობას თავისს შთამომავალის. მაშასადამე, ბრძოლაში ცხოვრებისათვის ვინ იხოცებიან: უკეთესნი თუ უვარგისნი? ამ ფაქტის წინააღმდეგი დღეს მაინც ვერავის რა ეთქმის, უეჭველია ყველასათვის, ვისაც ჭეშმარიტების წინ თვალები არ დაუხუჭავს. რაკი ეს უკეთესნი იხოცებიან და უარესნი რჩებიან, მაშასადამე ვინ იმრავლებს ამ ცხოვრებისათვის ბრძოლაში უარესთაგან, ევოლიუციონისტთავე თქმით, მოშენდება უარესი. მაშასადამე, თუ უკეთესნი იხოცებიან, აქედამ პროგრესი წარ-

– 33 –

მოსდგება თუ რეგრესი, ევოლიუცია თუ დევოლიუცია? აქ მგონი პასუხიც ცხადია.

ეს ბრძოლა ფიზიკური. გადავიდეთ ეკონომიურს ბრძოლაზედ როგორც ცალკე პირთა შორის, ეგრეთვე ერთა შორის ერთმანეთში. რა რჩება აქ მძლეველი: პატიოსნება? ზნეობიანი გონება? ალტრუიზმი? კაცთ-მოყვარეობა? არა. ყველა ამას ალაგი არა აქვს ამ ბრძოლაში. ძლევა რჩება უპატიოსნობას, გაიძვერობას, გამცემლობას, მუხანათობას, მოტყუებას, სიცრუეს. მაშასადამე, რა თვისებანი უნდა წავიდნენ წინ ამ ცხოვრებისათვის ბრძოლაში? ყოველივე საზიზღრება, სამარცხვინობა, რაც კი ადელვებს კაცის გაღვიძებულს ალტრუიზმულს და ეთიკურს კაცობრიულს გრძნობას. აი როგორ გვისახავს ლისტი ამ გვარს ბრძოლას კაცთა შორის ერთმანეთში. ის ლაპარაკობს ვაჭრობასა და ვაჭ-

რებზედ.

„ვაჭარი თავისი სურვილის მისაწდომად... არ დაინდობს თვით თავისი ხალხის თავისუფლებასა და არსებობას. იმისთვის სულ ერთია, რა გვარი მოქმედება აქვს იმის შემოტანილს ან გატანილს საქონელს ქვეყნის ზნეობასა, შეძლებასა და დაუძღურებაზედ. იმას შემოაქვს როგორც წამალი, ეგრეთვე საწამლავი. ის მთელს ნაციებს აუძღურებს და ჰღუპავს მით რომ შეაქვს იქ ბანგი, აფიანი (მოსაწევი და სასმელი) და არაყი. დაიღუპება თუ აშენდება ამისი შემოტანილი საქონელით ხალხი, იმისთვის სულ ერთია, ოღონდ თავისი საქონელი გაანადღოს და ჰნახოს მოგება. გაიქცევა თავისი ქვეყნიდან ამისი დამშეული ხალიხი, ეს აქედამაც მოგებას ამოიღებს, გადიყვანს იმას უცხო ქვეყნებში. ომის დროს ის აძლევს ჩუმათ თავის ქვეყნის მტერს იარაღს, საგზაღს. რომ შესაძლებელი იყვეს, ის გაჰყიდდა თავისი ქვეყნის მთელს ქონებას, უკანასკნელს სახნავ-სათესს, და როდესაც გაანადღებდა უკანასკნელს თავისი ქვეყნის ნაჭერს მიწასაც და ჩაიჯიბავდა

– 34 –

ამათში აღებულს ფულს, მაშინ თვითონაც ჩაჯდებოდა და თავისი გემით წაიყვანდა თავისს თავს თავისი აღმზრდელ მშობელი ქვეყნიდან გადასახუეწად.“

ადამ სმიტი ამბობს ერთგან: „ვაჭარს არც ერთს ქვეყანასთან არაფერი ინტერესი არ აკავშირებს, იმისთვის სულ ერთია, სადაც არ ივაჭროს. ერთი ბეწვა უსიამოვნება საკმაოა, რომ, რომელსაც გინდა ქვეყანას თავი დაანებოს და თავისი ფულით, ვაჭრობით, საქონლით, საქმის წარმოებით გადავარდეს სხვა ქვეყანაში.“

ზემოთ ხსენებული ლისტი, რომელმაც საოცარი ლოლიკით, შეურყეველი საბუთებით დაურღვია მალტუსს და მისთა მიმადევართა მათი თეორია, რომ თუ კაცთა არ შეამცირეს თავისი გამრავლება, ქვეყანა ვეღარ დაიტევს და ვერ შეინახავსო ამათს შთამომავალს, – ათავებს თავისს ლაპარაკს ამ გვარს საქმეზედ შემდეგი სიტყვით:

„თუ მალტუსის თეორია გამოდგა თავისის ტენდენციით ვიწრო მოხაზულებისა, – მისი სახსარნი და ღონის ძიებანი, რომელსაც გვიჩვენებს თავისი თეორიის მისაწდომათ, არიან ბუნების გარეგანნი, ბუნების წინააღმდეგნი. არიან დამღუპველნი ზნეობისა და მხნეობისა, არიან საზარელნი... ისა სცდილობს აქციოს კანონად უგულო ეგოიზმი: ისა თხოულობს, დავახმოთ ჩვენს გულში სიბრალული დამშეულთა და გაჭირვებულთა, რადგან ეხლა რომ ისინი გავამ-

ლოთ, ვასვათ-დავუბრუნოთ სიცოცხლე, – შეიძლება ერთი ოცდა ათის წლის უკან იმის მაგიერად სხვა დაიმშესო... ამ დოქტრინას შეუძლიან აქციოს ქვათ კაცთა გული. რას უნდა მოელოდე იმ ქვეყნიდან, სადაც კაცთ ქვა უდევთ გულის მაგიერად? რას უნდა ელოდეთ აქ, გარდა ზნეობის სრული დაცემისა, მასთან მთელი ქვეყნის მწარმოებელთა ძალის მოღებისა, მთელის ქონებისა, ცივილიზაციისა და ნაციის დამხობისა?“

– 35 –

აი გზა, რომელსაც ადგია ეკონომიური ბრძოლა ცხოვრებისათვის.

ნუ თუ ვაჭარი, ან სხვა მრეწველი, ანუ მიწის მუშაკი, ან ვინმე სხვა, რომელიც დამდგარა იმ გზაზე, რომ შეიძინოს სხვაზედ მეტი და ამ აზრის მისაწდომად არა ზოგავს არაფერს, არავითარს ღონეს, უთუოდ მალლა სდგას აგებულებით, გონით ანუ სხვა სიმარჯვით მაზედ, ვინც არა კადრულობს მას, რასაც ესენი კადრულობენ, უყვარს თავისი მეზობელი, ებრალება გაჭირვებული, აწვდის ხელს ობოლთა, ჩაგრულთა, დავრდომილთა, შემთხვევით ცხოვრების ბრძოლის ქვეშ მოტანილთა. რომ გადავავლოთ თვალი დღეს ჩვენსავე თვალ წინ მმოდრავ ცხოვრების და ამ ცხოვრებაში მომქმედ პირთ, ვნახავთ სულ სხვასა. რაც უფრო მალლა სდგას გონით, – ვამბობთ მეტს წილზედ, – იმდენი უფრო მალლა სდგას ზნეობით, იმდენი უფრო ერიდება მას, რაცა ჰვნებს მის გარშემო დაჩაგრულთა და დევნილთა. კურსელ სენელი, რომელსაც ვაჭრობისა და ბანკების საქმე შესწავლილი აქვს, ამბობს ერთგან, რომ ამ საქმის კაცთათვის დიდი გონი არ არის საჭირო, აქ საჭიროა უფრო შუათანა გონიო. საღს გონს უფრო ხშირად შესწევს საღი აგებულებაცა, რადგან გონების სიმრთელე და სისაღე დამოკიდებულია აგებულობის სიმრთელესა და ძალაზედ. და სწორეთ ესრეც უნდა იყვეს.

ეგოლიუციონისტები ამბობენ, რომ ეკონომიური ბრძოლა მაინც უნდა დარჩეს, თუ ფიზიკური ბრძოლა დროთა გარემოებათაგან შესწყდაო. ამ ბრძოლაში ვინც უფრო მკვიდრათ დაიჭერს საქმეს, საშვილიშვილოთ მეტს შეიძენს, ის გამოდგება აგებულებით, ძალით და გონით ძლიერი, ეს გადადის შთამომავლობაში როგორც სამკვიდრო ნიჭი და ეს მოდგმა ძლიერდებაო. ამ ბრძოლაში, რა კი ერთნი დიდს ადგილს იჭერენ ცხოვრებაში, სხვანი, რომელნიც ამათ ვერ გაუწევენ შულს, დგებიან ამათზე უარესნი, იმშევიან, უძლურდებიან, ეს გადადის იშთამომავლობაში სამკვიდროთ და

ამათი შთამომავალი იღუპება, ბოლო ეღებო. ამ გვარად, უარესნი სწყდებიან, უკეთესნი მრავლდებიან, და აქედამ მიდის, კაცი აგებულებითა და გონით წარმატებაში, სდგება ევოლიუციად. ვნახოთ, რაოდენათ ან ეს უნდა იყვეს ასრე.

დავადგეთ თვით ამავე ევოლიუციონისტთა ვარჯიშის ძალას. დარვინმა მთელი თავისი თეორია ააშენა იმაზედ, რომ ვარჯიში აძლევს აგებულებასა და გონს წარმატებასაო. ამასთან ესეც გამოჰყავთ ამასა და ამისთა მიმადევართა სწავლიდამ, რომელსაც აგრეთვე ცხადათაც ვხედავთ ცხოვრების ყოველს ნაბიჯზედ, რომ, როგორც გადაჭარბებული ვარჯიში, აგრეთვე ვარჯიშის ნაკლი აუძლურებს სხეულსა. ვარჯიშის ნაკლზედ ხომ დარვინი ამბობს, რომ ის სხეული, რომელსაც ვარჯიში არა აქვს, თან და თან იშლება აგებულებაში, და ბოლოს მრავალთა ჟამთა განმავლობაში კიდევ ჰქრებაო. აი, დავადგეთ ჩვენც ამ მხრივ საქმის გარჩევას. ვნახოთ, რაოდენათ უმართავს ხელს შეძლებულთა კაცთა თავისი შეძლება გონისა და აგებულების წარმატებაში.

კაცი, რომელიც დღეს იძენს ქონებას, ის არის მოქმედებაში გონითაც და ხშირათ აგებულობითაც. მაგრამ გადავავლოთ თვალი მათთა შთამომავალთა. იმარ დარჩენიათ დიდი შეძლება, შეუძლიანთ უშრომლოდ ცხოვრება. რამ უნდა აიძულოს ისინი, რომ შეიწუხონ თავი ან გონების მუშაობით ანუ აგებულების შრომით? – არაფერმა... ცხადია, რომ თავისი ჯახისა და თავის დასაცველად კიდევ ავარჯიშოს გონი და აგებულება, იმდენად არ ავარჯიშებს, რავდენათაც საჭიროა მათი ჯეროვანი წარმატება. ეგრეთვე ცხადია, რა კი არა აქვს ზომიერი ვარჯიში, იმის აგებულებისა და გონის წარმატებაც ვერ მიდის ჯეროვანს წარმატების გზაზედ. ეს ერთი მხარე. ამ უმოდრობას მოჰსდევს ახლა დამძიმება სხეულისა უზომო ჭამასმით. რაოდენათაც იმას აუძლურებს უშრომლობა, იმდენათ ახლა მისი აგებულებისა და გონის მჩაგრავ ტვირთად ევლინება მოჭარბებული საჭმელი და სასმელი, კუჭი მისი ნიადაგ და-

ტვირთულია უზომო საჭმლით, ცხარე და მავნებელი სასმელებით, ყური მისი მოჭარბებული საკრავებისა და სიმღერების სმენით, თვითონ მოჭარბებული ეროტიული სიამოვნებით, თეატრებსა, ბალებსა, თამაშობასა და სხვა ამ გვართა შესაქცევართა და დროს გასატარებელთა გასართობებით და ღამის

ტებით და სხვა და სხვა. ამ გვარად, ერთ მხრივ უვარჯიშობით, მეორეს მხრივ მეტი ვარჯიშით, ეს უძლურდება და, არამც თუ არ იძლევა ძლიერს აგებულებით და გონით შთამომავლობას, პირიქით იძლევა, რასაც ჩვენის საკუთარი თვალთ კიდევ ვხედავთ ყოველს ნაბიჯზედ, უჯანოს, უძლურს, უგონო შთამომავლობას. ასრე რომ მთელი გვარები ისპობიან ამ გვართა შთამომავალთა, თუ არ განაახლეს სისხლის შერევით სხვა საღი გეარებიდამ თავისი სისხლი, რომელზედაც მთელი ტრაქტატებია მეცნიერებაში შედგენილი. დუბლდე თავის ტრაქტატში გამრავლების შესახებ ორგანიულს არსებებში ამტკიცებს, რომ საზრდოს სიჭარბეს მოსდევს უშვილობაო, უნაყოფობაო. ერთი უმთავრესი ევოლიუციონისტთაგანი, სპენსერი თავის „საფუძველნი ბიოლოგიისა“ ამბობს, რომ მოჭარბებული საზრდო ჰვნებს როგორც მცენარეთა, აგრეთვე სულდგმულთა. საზრდო იმდენი უნდა მიიღოს, რავდენიც საჭიროა თავის შესანახად, გამოსაზოგავად აგებულობაში იმ მასალისა, რომელიც საჭიროა შთამომავლობის მოსაშენებლად, და რაც ამას გარედ მიდის აგებულებაში საზრდო, ვნებს და ჰბადებს უნაყოფობასაო. ესევე მოსდევს საზრდოს ნაკლებულობას, რადგან არც თავის შესანახი და არც გამოსაზოგი საზრდო მასალად შთამომავალის სამრავლებლად არ შედის ამ ორგანიზმშიაო.

ყველა აქედამ ცხადია, რომ კანონი, რომელზედაც იჩვენებიან ევოლიუციონისტები, ვითომც ბრძოლა ცხოვრებისათვის ემსახურებოდეს უკეთესს პროგრესს, უკეთეს ევოლიუციას, არის შეცდომა. პირიქით, სწორეთ ეს ბრძოლა არის მიზეზი, რომ პროგრესიცა და ევოლიუციაც კაცობ-

– 38 –

რიობაში მიდის ასე სუსტათ, ასე ნაკლებათ. ქვეყანა შენდება უკეთესთაგან-კი არა, შუათანათაგან. უკეთესნი იხოცებიან, გადაშენდებიან მტერთან ბრძოლაში, შინ ბრძოლაში გარყვნილებასთან, ცრუ-მორწმუნებასთან. უარესნი იჟლიტებიან ბუნებით სენისაგან, უძლურებისაგან. რჩებიან შუათანანი, რომლნიც ამ შუალაობასაც ვერა სწევენ, რადგან იმავე ბრძოლაში მეტი ჯაფით, ნაკლებულობით, ხელშეუწყობლობით შუალაობაზედ კიდევ ქვევით მიდიან. ამ გვარს შუათანათაგან შენდება ქვეყანა. ეს არის მიზეზი კაცობრიობისა დდემდის შუალაზედ დაბლა დგომა გონით და აგებულებით. შესწყვიტეთ ეს გარემოება, მოსპეთ კაცთა და ერთა შორის ეს ბრძოლა პოლიტიკური, ეკონომიური, ეს ჩაგვრა, ჟლეტა, ძარცვა, მოტყუება და ათასნი საზიზღრე-

ბანი, რომელნიც მოსდევენ კონკურენციას, ბრძოლას ერთ-მანერთთან ცხოვრებისათვის, და ვნახავთ სულ სხვას. ვნახავთ, რომ უარესნი, ესე იგი ბუნებით სნეულნი, ბუნებით საჰყარნი უბრძოლველათაც მოისპობიან, მოისპობიან ჯერ თვით თავისივე ბუნებითი სენით, მერმე მშობელთა შერჩევით; სნეული მოდგმისას მოერიდებიან შესართავად, ან თვითონვე არავის შეირთავენ, მაშასადამე სნეულნი მოდგმანი გადაჯალიგდებიან. ის პატიოსანი, კაცობრიობის მოძღვარნი, რომელნიც დღევანდელს წესში, ბრძოლაში ცხოვრებისთვის არიან დევნილნი, არიან გაჭირვებულნი, არიან მრავალს იმგვარს გარემოებაში, რომ ეგებიან უშთამამავლოთ, მაშინ მოიცემიან ნაყოფს, მოაშენებენ გონებით თვისთა მგზავსთა. რაც უფრო მეტი გონების ხალხი მოშენდა, იმდენი, გარდა ამისა, რომ საზოგადოება, ერი, კაცობრიობა მოიგებს ფიზიოლოგიურათ, ამასთან მოიგებს მეორე მხრივაც: მაშინ, რაკი ბევრი გონების მუშაკი იქნება, საჭირო აღარ იქნება, რომ თითო-ოროლამ, როგორც ეხლა, თავი ჩაფლას უზომო გონებით შრომას, რადგან ამგვარს შრომასაც, როგორც სხვა ყველა უზომო შრომას, მოსდევს გონების უძლურება, უნაყოფობა, რომელ-

– 39 –

ზედაც იჩვენებიან მრავალნი ფიზიოლოგნი და ბიოლოგნი. მაგალითად სევორი იჩვენება მის შესახებ შემდეგს საბუთებზე: ტვინი და თესლი ადამიანისა შესდგებიან ბევრში ფოსფორისაგან. ტვინის დიდი მუშაობის დროს, აგებულებაში შესული ფოსფორი იხარჯება უზომოდ. ამასთან, რაკი ტვინს აკლდება ფოსფორი, ეს იზიდავს მეტს დარჩენილს ფოსფორის ნაწილსაც, რომელიც შედის აგებულებაში. მაშასადამე, თესლის ძალის მოსაცემათ აღარა რჩება საკმაო ფოსფორი აგებულებაში, და ამის გამო ლაყდება თესლი, უძალო ხდება, ნაყოფსა ჰკარგავს, ან, თუ იძლევა – იძლევა უძლურს ნაყოფს. ცხადია, რაკი მრავალი გონებით მუშაკი იქნება, მაშინ ყველას ზომიერი გონების მუშაობა ექნება. აქ, მის მაგიერათ, რომ ილუპებოდეს გონიერთა შთამომავალი, როგორც ეხლა არის, იმრავლებს და იშობება ძალა მოცემული, სალი, ძლიერი შთამომავალი. როგორც გონებით გაუმჯობესება, ეგრეთვე ზნეობით გაუმჯობესება მოჰყვება ამგვარს წესს. დღეს ზნეობიანს კაცს ელის სიმშლილი, უძლურება. ძლიერდება ზნედაცემული, ნამუსსზედ ხელაღებული. ეს თვისება, ცხადია უნდა მატულობდეს შთამომავალშიც. მაშინ, სულ სხვა იქნება. რაკი ზნეობიანთა კაცთა ექნებათ ბაზარი, ექნებათ ალაგი ცხოვრებაში, ეს მისცემს წარმატებას ამგვარი თვისების

შთამომავალთაც. ესევე მოხდება აგებულებით უძლურებში. ისინი, ვინც დღეს ილუპებიან ომებში ანუ საომარს გზაზედ უნაყოფოთ, მაშინ მოიცემიან ნაყოფს. საღი და ძლიერი ადამიანისაგან შთამოვლენ საღნი და ძლიერნი შთამომავალნი. ამითი დატრიალდება კაცობრიობაში ეკონომია აგებულებით, გონებით და ზნეობით ძლიერთა. ცხადია, პროგრესი, ევოლიუცია მიიღებენ მაშინ სულ სხვა ხასიათს, წავლენ უფრო სწორე და სწრაფს გზაზედ.

ბრძოლა ცხოვრებისათვის რომ არ იყვეს, არც ევოლიუცია იქნებოდა, არ ავიდოდა ორგანიული არსება იმ სისრულემლის, რომელსაც დღესა ვხედავთო, – ისწავლებიან ევოლიუციონისტები.

– 40 –

საიდან შესდგა ბრძოლა ცხოვრებისათვის? იქიდან, რომ სხვანი მეცილებიან მას, რაც ჩემთვი საჭიროა ცხოვრებისათვის, და რადგან მოცილენი მყვანან, თუ მე არ დავასწარ, ისინი დამასწრებენ და მე მომელის ცუდი ბოლო. ამისგამო მეცა და ჩემს გარე მყოფნიც იძულებულნი ვართ ვგლიჯოთ ერთმანეთს პირიდან ლუკმა. აქ მწვავედება ბრძოლა, რომელიც იქცევა მუსრვად. ეს ხდება მაშინ, როდესაც კაცმა არ იცის ბუნების ხელი, როდესაც კაცს თავისი გონება არ ჩაუწვდენია ბუნებაში, არ შეკბრძოლებია გონებით ბუნებას, არ შესდგომია ბუნების ბრძოლას იმის დასამორჩილებლად. ვთქვათ, კაცმა ყოველი თავისი ძალა მიაქცია ბუნებას, ბუნების შესწავლას, ბუნების დამორჩილებას, შესწყდა კაცთა შორის ბრძოლა ცხოვრებისათვის, – განა შესწყდება ამითი ევოლიუცია, პროგრესი, წარმატება? ნუ თუ ევოლიუცია, შემდგარი ბრძოლაზედ ცხოვრებისთვის იჭერს ძველი ტრანსფორმიზმის სწავლის ალაგს, რომელიც ჰპოვებს ევოლიუციას ცხოვრებისთვის ბრძოლის გარე?.. ან-კი რა სანატრელი ტიპია, რომელიც ისახება დღევანდელს ევოლიუციაში? ნუ თუ საჭიროა და საერთო სასარგებლო, რომ ამ ევოლიუციამ დაჰბადა ვეფხვის კლანჭები, ასპიტის გესლი, აფთარის მძვინვარება, ნიანგის კბილები, კაცის ანგარება, დაუნდობლობა, მუხთლობა, გულ-ქვაობა? კაცი თავისის აგებულებითა, გონითა და მოწყობილებით დღეს არის მომარჯვებული კაცთავე სამტროდ, საჟლეტად, საცარცვად. ამის მაგიერად, ის რომ მომარჯვებოდა ბუნებასთან ბრძოლას, ბუნების შესწავლას, გაეხსნა თავის თავში ძალა გიჰნოზისა, ცხადად მხედვე ლობისა, წინასწარ-ხედვისა, თვალის უკეთესათ მჭვრეტელობისა, ყურის უკეთ სმენისა, ჰაერში ფრენისა, პირუტყვთ ენის შესწა-

ვლისა და ათასი ამგვარები, – ნუ თუ არ იქმნებოდა ევოლიუცია და უკეთესი ევოლიუციაცა კაცთათვის, ვიდრე დღევანდელი ბრმა კოსმიური ევოლიუციია? ნუ თუ კაცი უფრო ბედნიერი არ იქნებოდა, რომ მისი აგებულება ყოფილიყო

– 41 –

იმგვარად წარმართული და მომარჯვებული, რომ თავის თავში გაეხსნა გრძნობა მომავალის დანახვისა, აეცდინა თავიდან მომავალი უბედურება, რომლისაც წინაშე დღეს ბრმა არის და სრული მონა მომავალის უვიცობისა, ვიდრე ეხლა, როდესაც იმან გაიხსნა თავის-თავში საომარი ნაკვთი, ნიჭი თავისსავე მსგავსთა და ნათესავთა მოსასპობელი? ნუ თუ ეს სამხედრო ძალის შექმნა აგებულებაში, ერთმანერთის ბრძოლა ჟლეტაზედ მიმარჯვებული, არ იყო ევოლიუციისთვის სავენებელი, იმ ევოლიუციისთვის, რომელიც უამისოდ შესდგებოდა კაცის აგებულებაში? ნუ თუ იმ ევოლიუციას ეთქმის სასარგებლო ევოლიუცია, რომელიც შესდგა და აშენდა ძალადობაზედ, ერთმანერთის მუსვრაზედ, ერთმანერთის ჩაგვრაზედ, და ამავე დროს დაახშო ძალა ამ გვარი ევოლიუციის შედგენისა, რომელსაც მოსდევდა სრული ბატონობა და პატრონობა კაცთა მის გარშემო მყოფს ბუნებაზედ?..

რატომ ევოლიუცია არ იქმნებოდა, რომ კაცს არა ჰქონოდა დღევანდელი სანახაობა, დღევანდელი სულისა და აგებულების ძალა, და ამათ ნაცვლად მიეღო სულ სხვა სახე, სხვა შინაგანი თუ გარეგანი მომარჯვებანი, ვთქვათ იმგვარი, რომელიც დაანახვებდა ბუნებაში ყოველს კანონს მოვლენათა, ყოველს ძალას ბუნების მოძრაობისას, დაანახვებდა მაგალითად სნეულებათა მიზეზთა. დღევანდელი კაცის გონი, თვით უპირველესთა გენიოსთა სწავლულთა იქამდის უძლურია, რომ იძახის: ბუნების სათავის აწონვა და გამოკვლევა კაცის ხელთ არ არის, მისი გონი ამას ვერ მისწვდებაო. ეს რატომ? იმიტომ, რომ კაცს არა აქვს ამ მხრივ გონი საკმაოდ ნავარჯიშევი, არა აქვს ამისთვის აგებულება მიმარჯვებული.

ან-კი ევოლიუციისათვის მართლა საჭიროა ბრძოლა ცხოვრებისათვის და ჟლეტა ერთმანეთისა? ნუ თუ, როგორც ზემოთაც ითქვა, სწავლა ტრანსფორმიზმისა, რომელიც ევოლიუციისათვის, ბრძოლას ცხოვრებისათვის არავითარს მნიშვნელობას არ აძლევს, დაარღვია რამე შესაწყნარებელი სა-

– 42 –

ბუთებით ახალმა სწავლამ ევოლიუციაზედ, რომელიც ევო-

ლიუციას ამყარებს ცხოვრებისათვის ბრძოლაზე? გადავავლოთ სამყაროს თვალი. ვის ებრძვის ან რა აქვს საბრძოლველი, ვთქვათ მას, როდესაც დგება რომელიმე პლანეტა? იწყება უბრალო ფიზიკური და მეხანიკური კანონიდგან, რომლის ძალითაც ერთი ატომი იზიდავს მეორეს, ამ გვარად იწყება ზრდა და წარმატება სხეულისა, იწყება ევოლიუცია. რომელი ცხოვრებისთვის ბრძოლა ჰბადავს ზამთარში ფანჯრების შუშებზედ მშვენიერი ყინულის სახეებს, რომელიც შესდგება გაყინული ორთქლიდამ? იწყება იოტიდამ და რდგება მთელი მშვენიერი სახეები, ყვავილები, მხატვრობანი. მიზეზი ამის არის მდგომარეობა ჰაერისა, სითბოსი და სხვა ბუნების მოვლინებანი. როდესაც ბუნებიდამ ჩნდება ის პირველი უჯრედი, რომელიც უბრალო კრისტალიდამ არც-კი ირჩევა, რომელი ცხოვრებისთვის ბრძოლა აჩენს ამასა? რომ შესწყდეს ამისა ზრდისა და წარმატებისათვის საჭირო მზის სითბო, ჰაერის სისქე, ჰაერის სიმძიმე, ნესტი, – რა მოუვა ამის ევოლიუციას, ათასი ბრძოლაც რომ შეეძლოს ცხოვრებისათვის? რა დაემართება თვით უმაღლესს ორგანიზმში რომ შესწყდეს ორგანიზმი არსებისათვის საჭირო გარემოებანი ჰაერში, მზის შუქში, დედამიწის გულის სითბოში, წყალში და სხვა? უშველის რასმე აქ ბრძოლა ცხოვრებისათვის? როგორც ევოლიუცია ორგანიზმში, ეგრეთვე დევოლიუცია, თუ უორგანო არსებებში არის დამოკიდებული მაზედ, რაოდენათაც ხელს უწყობს მას ბუნების მდგომარეობა, ნუ თუ ცხოვრებისთვის ბრძოლა რომ არ იყვეს, შესწყდება ან ევოლიუცი ან დევოლიუცია, ან პროგრესი ან რეგრესი? *) ბუნება აწარმოებს ერთს და იმავე

*) აქ მკითხველს არ უნდა შეეშალოს ბ რ ძ ო ლ ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს თ ვ ი ს იმ ფიზიკურსა და მეხანიკურს ძალასთან, რომლისაგანაც სდგება მ ო ძ - რ ა ვ ი თ ა ნ ა ბ რ ო ბ ა (подвижное равновѳcie), და შ ე ჩ ე რ ე ბ უ ლ ი თ ა ნ ა ბ რ ო ბ ა (стойчивое равновѳcie) რომელთა კანონზედაც არის დამყარებული აშენება და დაშლა ორგანიულთა და არა ორგანიულთა სხეულთა. აქ ბრძოლას ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს თ ვ ი ს და თვით უბრალო ბრძოლასაც არა აქვს ალაგი. ეს არის უბრალო მოძრაობა.

კანონს როგორც უორგანო ისრე ორგანიულს აგებულებაზედ. იწყობა ფორმა, მიდის სისრულეში. როდესაც რიტმი, – რომლისაც კანონია განმეორება მოვლენისა და ამ განმეორებაში თანდათან კლება, – უძლურდება, ჰკარგავს განმეორების ძალას, – მაშინ ჩერდება ეს სისრულეში მსვლელობა ფორმისა, იწყება კლება, დაშლა, დახრწნა, მიღება პირველ-სახისა, საიდანაც იწყო ფორმის სათავე; იწყება გარდასვლა აქედამ

სხვა ფორმაში, სხვა აგებულებაში. სიტყვით ზრდა, ევოლიუცია ორგანიზმთა, როგორც უორგანო სხეულთა, არის დამყარებული და დამოკიდებული მაკროკოსმურს ძალაზედ, და არა ბრძოლაზედ ცხოვრებისათვის, რადგან, თუ მაკროკოსმური ძალა არ შესწევს, როგორც ზემოთაც ითქვა, რავდენიც გინდა იბრძოლო, თუ უკან არა, წინ ვერ წახვალ. რომ ღრმად ჩავიხედოთ საქმეში, ბრძოლა ცხოვრებისათვის არ შეადგენს არავითარს საჭიროებას ევოლიუციისათვის. ევოლიუცია ხდება ამ ბრძოლის გარე. ბრძოლა არის დამაბრკოლებელი ევოლიუციისა. ბრძოლა ცხოვრებისათვის არის გამოწვეული გარემოებათაგან, არის საჭირო თავის დასაცავად, აგებულება, სიცოცხლე ეწყობა ისრე, რომ მოემარჯოს გარემოებათა, რომ ეს გარემოებანი სძლიოს ორგანიზმმა, და გარემოებამ არა სძლიოს ორგანიზმი. თუ გარემოება მეტად ძლიერია, თუ ორგანიზმით შეუძლიანთ გაძლოა გარემოებათა, მაშინ ორგანიზმი სძლევს ამ გარემოებათა, და უმარჯვებს თავს ახლა სხვა გარემოებათა, რომელთანაც უჩნდება ახალი კავშირი. კარგს გარემოებაში სიცოცხლის ძალა კარგათ მიდის, ცუდში ცუდათ. ბრძოლა ცხოვრებისათვის, რამდენიც უნდა სთქვან თვით უპირველესთა ავტორიტეტთა, არის საწინა ცხოვრების მოსამარჯვებლად, რადგან წარმატებას აქცევივნებს სწორე გზას. მეცნიერნი შეიყვანა შეცდომაში ევოლიუციის შესახებ მან, რომ დღევანდელი აგებულებებისა, გონისა, ზნის მოწყობილება არის მომარჯვებული ერთმანერთთან ბრძოლისათვის. რაკი მხოლოდ ამ გარემოებაზედ მიმარჯვებულათ

– 44 –

ჰხედამენ ყოველს ორგანიზმს, ესა ჰპოვეს მიზეზად ევოლიუციისა, წარმატებისა. გაუშვეს სახიდამ ნამდვილი რეგულიატორები ევოლიუციისა, რომელზედაც ზემოთ იყო ნათქვამი. ავიღოთ მაგალითი. როდის უფრო იზრდება თუნდა ვთქვათ ხე, ესე იგი, როდის უფრო კარგი გარემოება აქვს ევოლიუციისათვის: მაშინ, როდესაც იმას თავის დასაცველად უნდა ბრძოლა ყველა გარემოებასთან, რო მელნიც იმას უშლიან ნებაზედ ზრდას, საზრდოებას, თუ მაშინ, როდესაც აღარც მეზრდოლთ აღარც მჩაგრავი ჰყავს, არა აქვს ის გარემოება, რომ მეტს თავის ძალას ანდომებდეს მათგან თავის დაცვას, მათთან საბრძოლველად მიმარჯვებას. ცხადია, ის ხე, რომელიც ყოველს თავის ძალას ანდომებს, გარეშე ბრძოლას-კი არა, თავის საზრდოვებას, შინაგანს ზრდას, მიმარჯვებას სითბოსა, ჰაერსა, სინათლესა და სინესტესთან და სხვა ამგვარი. ამგვარივეა კაცის ზრდაც, ევოლიუციაც. ის, როდესაც თავის ძალას, ღო-

ნეს, გონს აღარ ანდომებს ბრძოლას თავის მსგავსებთან, ამ ძალას ანდომებს შინაგანს ზრდას, ბუნებაში შესვლას, ბუნებასთან შეერთებას, ბუნებაზედ გაბატონებას, რომელსაც განარიდა, განაშორა ბრძოლამ ცხოვრებისათვის თვისთა მსგავსებასთან.

ყველა ამ საკმაო ვრცელი ლაპარაკიდან ჩვენა ვნახეთ, რომ ბრძოლას ცხოვრებისთვის, ერთმანეთის დევნას, ჩაგვრას არ მოსდევს წარმატება სოფლისა, არამედ არის დამაბრკოლებელი ევოლიუციისა და ყოველგვარი წარმატებისაც. თუ ევოლიუცია წარმატებაში მიდის, მიდის ძალით ტრანზფორმითა და ბრძოლა ცხოვრებისთვის მხოლოდ უშლის ამასა.

ახლა გავსინჯოთ, რა მოხდება ამ გვარი ჩაგვრა ქლეტით, რომ შეერთდეს და გაერთდეს კაცობრიობა, როგორც იჩვენება ევოლიუციონისტ-კოსმოპოლიტობა, ან ისე გზას გადამცდარი კოსმოპოლიტობა.

რას შეიტანენ საერთო საკაცობრიო სალაროში დავარდნილი და დაჩაგრული ერები, რომელნიც როგორც ზემოთა ვნახეთ, ამ ჩაგვრა შევიწროებით ხდებიან ფიზიოლოგიურად უძლურნი, ზნეობრივად დაცემულნი, გონებით საპყარნი. როგორც

– 45 –

ზემოთაც გვქონდა ამაზედ ლაპარაკი, ხომ უნდა გახდნენ ესენი ტვირთნი დაწინაურებულთა ერთა, უნდა გახდნენ მიზეზნი მათი სისხლის მოწამვლისა, გონების შეფერხებისა. ეს იქნება ის, რაც ხდება ერთი კაცის თავს, რომელსაც აგებულებაში სნეულება ეპარება ანუ უსნეულდება აგებულობის რომელიმე მხარე, და, ცხადია ეს სნეულება უნდა გადავიდეს მთელს აგებულებაზედაც.

ჩაგვრით, ძალადობით მოუძღვრებით დაჩაგრული ხალხების გადასხვააფერებას, ბუნების ძალადობას, როგორც ზემოდ იყო ახსნილი, მოსდევს ამათი მოუძღვრება. ეს მოუძღვრებული ერები უერთდებიან თავის მძლეველს ერებს. რას იგებენ ეს მძლეველი ერები ამ წამხდარი, მოუძღვრებული ერების შეერთებით, მასთან დათვისტომებით? იმას, რომ, როგორც ზემოთაც გვქონდა ამაზედ ლაპარაკი, ამათს სისხლსა სწამლავს ისივე ერი, რომელიც თვით ამათვე მოწამლეს, წაუხდინეს ბუნება, დაუკარგეს სისაღე. რას იგებს ამითი კაცობრიობა? მას, რასაც მჩაგრავი ერი. ეს კიდევ არაფერი. ჩვენ ზემოდ ვუჩვენეთ კანონზედ, რომ როგორც დაჩაგრული ფუჭდება ზნითა, აგებულებით, გონით, ეგრეთვე მჩაგრავიცა. რაც ხდება ცალკე კაცის თავს, ის ხდება მთელს ერებზედ, მთელს კაცობრიობაზედაც. მჩაგრავს ერს, თუ მთელს არა, მაღალს წრეს მაინც შეაქვს დაპყრობილი

და დაჩაგრული ქვეყნებიდამ დიდი საზრდო, ქონება. ეს ამათ აგდებს უსაქმურობაში, აძლევს მეტი საზრდოს ხმარების გარემოებას. ჩვენ ვნახეთ, რომ ამას მოსდევს მოუძღვრება აგებულობისა, ზნისა, გონისა, ფიზიოლოგიური უნაყოფობაც კი.

ამ გვარად, ჩაგვრას, ძალადობას ერებისაგან ერებისა – მოსდევს მოუძღვრება როგორც ჩაგრულთა, ისე მჩაგვრელთა. და ვისგან შესდგება კაცობრიობა? ამ ერთაგან. რას იგებს მამ კაცობრიობა მითი, რომ შესრულდეს პასუხი ან კოსმოპოლიტთ გზა აქცეულთ, ან კოსმოპოლიტთ-ევოლიუ-

– 46 –

ციონისტთა? მხოლოდ მას, რომ როგორც ჩვენი ქართული ანდაზა ამბობს: მკვდარი მკვდარს აეკიდა – სამარის კარს მიმიტანეო. გაერთდება მოუძღვრებული, სნეული კაცობრიობა, რომელიც შემდეგ უნდა ათასი საუკუნენი მოუნდეს თავისის შინაგანი თვისების შესწორებას, სნეული ზომისა და აგებულობის კურნებას, თუკი მოხერხდა კიდევ იმისი შველა.

ყველა აქედამ ცხადია, რომ არაფერი კარგი არა მოსდევს რა კაცობრიობის ერთობისა და წარმატებისათვის ერთი ერისაგან მეორე ერის ჩაგვრას, ერთის ერისაგან მეორის ძალადობას, ძალათი გადასხვაგვარებას.

და თუ გზა აქცეულს პატრიოტობას მოსდევს დიდი ვნება კაცობრიობისათვის, ამაზედ ნაკლები ვნება არ მოსდევს გზა აქცეულს და მეტადრე ევოლიუციონისტთა კოსმოპოლიტობას. ამ გვარს მათს სწავლას მოსდევს ისა, რომ გაუშვათ მტრის კრიჭაში შესაჭმელად დამალულნი ერნი, შემადგენელნი ნაწილნი მთელის კაცობრიობის სხეულისა, და მივცეთ მხარი მჩაგვრელთა და მტარვალთა, მივცეთ წარმატება კაცობრიობის აგებულებაში უსაზიზღრესთა და უსავნებელესთა თვისებათა და მხარეთა, წინააღმდეგ კეთილის ზნისა, თვისებისა და მხარეთა. სიტყვით, წამხდარს პატრიოტობასაც და წამხდარს კოსმოპოლიტობასაც, ორთავეს მოსდევს დაღუპვა კაცობრიობის ინტერესებისა; ორთავენი სდგანან უძღვრთა ჩაგვრაზედ, მტარვალთა ხელის მომართვაზედ, რეგრესისა და არა პროგრესის სამსახურზედ, ევოლიუციისა-კი არა, დევოლიუციის წარმატებაზედ.

რომ აღსრულდეს უმაღლესი წადილი კაცობრიობის შეერთებისა თანაბარი უფლებებით, როგორც ამას თხოულობს წმინდა, გზაგარკვეული კოსმოპოლიტიზმი და თვით კაცობრიობის უმაღლესი ინტერესები, თვით ბუნება, გო-

ნება,ლოლიკა, – საჭიროა უთუოდ დაცულ იყვნენ ჩაგრულთა ერთა ინტერესები, მათი განსაკუთრებითი ბუნებითი ღირსი

– 47 –

თვისებანი, მოსპოს ხსენებაც კი ბრძოლისა ცხოვრებისათვის ერთმანეთთან, გადვიდეს კაცთაგან ეს ბრძოლა ბუნებასთან მის დასამორჩილებლად, მისთა კანონთა შესასწავლად, მისთა ძარღვთა და სახსართა ხელში დასაჭერად.

აი, სწორედ აქ, სცილლასა და ხარიბდას შუა გასავლე-ლად, რომ სწორე გზაზედ დადგეს კაცობრიობის პროგრესი, არის ნასკვი, სადაც სწორე გზა-რკვეული პატრიოტობაცა და კოსმოპოლიტობაც არიან ერთმანეთზედ მჭიდროდ გადატმასნილნი.

რომ წავიდეს სწორე ნაბიჯით კაცობრიობის ბედნიერება და საბოლოო წინა, უნდა ყოველი ღონე იყვეს მოხმარებული, რომ დაცემულნი ერნი აიწივნენ თანაბარ დაწინაურებულთა ერთა. როგორც ერთი კაცი ვერ ჩავარდება დიდს სიმდიდრეში, თუ არ გამორჩა სხვებსა, არ ისარგებლა მათის ჯანით, ღონით, გონით, შრომით, არა სჩაგრა სხვები, – ეგრეთვე ვერც ერთი ერი ვერ წავა დიდს ძლიერებაში, თუ არ დასჩაგრა სხვა ერები. და ჩვენ ვნახეთ, რაც მოსდევს კაცობრიობისათვის ერთა ძალმომრეობას ერთმანეთში: ორივე მხარე ზარალობს ფიზიოლოგიურად, გონებით, ზნეობით და მითი ბრკოლდება პროგრესი, ევოლიუცია საკეთილო გზისა, კაცობრიობის საბოლოოვსი.

აი, აქ, ამ გზაზედ აქვთ სამუშაო საკაცობრიო ინტერესებისათვის პატრიოტიზმსაც და კოსმოპოლიტიზმსაც.

სწორე სასარგებლო გზაზედ მავალს კოსმოპოლიტიზმს შეუძლიან და უნდა იჩინოს თავი მხოლოდ გამლიერებულთა ერთა შვილებში, რადგან ამ ერთა გარეთ არიან ერნი დაჩაგრულნი, დაღუპულნი, უძღურნი, რომელნიც თუ ასრე დარჩებიან, აძლევენ ზარალს საკაცობრიო პროგრესს, და საჭიროა დაცემულნი ერნი შეთანასწორდენ დაწინაურებულ ერებთან. აქ კოსმოპოლიტთა ვალია გადუდგნენ მჩაგრავთა ერთა, მათს უსამართლო ძალას. ამავე დროს ვალია მათი მისცენ მხარი დაჩაგრულთა, დავრდომილთა, დაცემულთა

– 48 –

ერთა, დაიცვან ესენი უსამართლობისაგან, ეცადონ შეათანასწორონ დაცემულნი გამლიერებულებთან. აქ, გამლიერებულს ერში პატრიოტობას, – თუ არ ადგია გარედამ უსა-

მართლობა, – არა აქვს ალაგი, პატრიოტობა იქნება სავნე-ბელი საკაცობრიო საქმისათვის. პატრიოტობას აქვს დიდი ალაგი დაჩაგრულს და დავრდომილს ერებში, რადგან ამ ერთა გარემოება თხოულობს საკაცობრიოსავე საქმისთვის მათს დახმარებას. აქ პატრიოტთ უნდა იხმარონ ყოველი ღონე და სახსარი, რომ დაჩაგრული ერების ძალა, ღონე, შეძლება, ქონება აღარა ხმარდებოდეს მჩაგრავთა. უნდა იხმარებოდეს ყოველი ღონე ამ ჩაგრულთა ერთა წარსამა-ტებლად, დაწინაურებულთა ერთა მოსაწევად, მათთან შესა-თანასწორებლად. აქ კოსმოპოლიტნიცა და პატრიოტნიც ემსახურებიან ერთსა და იმავე საქმეს – მთელი კაცობრიობის ბედნიერებას, მით რომ სცდილობენ დაცემულთა, დაჩა-გრულთა ერთა აღდგენას, გაძლიერებულთა სწორე გზაზედ დაყენებას. რომ აღარა ვნებდნენ თავისასაცა და სხვათა წარმატებასაცა.

განა დღეს ამ მდგომარეობაში იქნებოდა მეცნიერება, კაცობრიობის კეთილ დღეობა, რომ, თუ თაობითვე არა, შემდეგ და შემდეგ მაინც შეეგნო კაცობრიობას ნამდვილი თავისი ინტერესები, სცოდნოდა ფასი ეროვნებისა, თანასწო-რობისა, ერთობისა და ძმობისა? ჩვენ რასაკვირველია გან-ცვიფრებით ვუცქერით დღევანდელს ტეხნიკისა და მეცნიერების წარმატებას, მაგრამ, განა კაცი რომ ჩაუფიქრდეს კაცთა გავ-ლილს ცხოვრებას და იმ დაუსრულებელთა საუკუნეთა რაც კიცხ უცხოვრია თითქმის იმავე ფიზიოლოგიურისა და გონე-ბრივის ძალით, რაც დღესა აქვს, დიდი რამ არის ეს სწავლა და მეცნიერება? განა მეცნიერებამ ბევრი რამ იცის კაცის აგებულებისა, კაცის ბუნებისა, კაცის სიცოცხლისა, დღე-გრძელობისა, ჯანმრთელობისა? ტეხნიკა და მეცნიერება მიდის წინ და ამავე დროს კაცობრიობა წრიოკდება, იგვალემა,

ხდება დღე მოკლე, იჩაგრება თვით გონებითაც. დღევანდლა-მდის არ იცის მეცნიერებამ არც ერთი სნეულების სათავე, არც ერიო მეცნიერულად აწონილი წამალი. ესევე ითქმის სხვა მრავალს კაცობრიობის დღეგძელობისათვის საჭირო გა-რემოებაზედ. ამასთან, თუ მასაც მოვიგონებთ, რომ მრავალს აღმოფხვრილს ცივილიზაციაშიაც ვპოვებთ კვალს, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ძველი მეცნიერება არ ჩამოუვარდება ბევრში დღევანდელს მეცნიერებას, მაშინ ვნახავთ, რომ გასაოცარი დღევანდელი მეცნიერება-კი არ არის, გასაოცარი არის ისა, რომ ამდენი აუარებელი საუკუნოების განმავლობაში მეცნი-ერება ისევ ბავშურს მდგომარეობაშია, და მედიცინა, თუ

უკან არა, წინ არ წასულა ამ ათასი წლების განმავლობაში. შეადარეთ დაბადებაში მოსეს მოძღვრებანი წამლობასა და ჰიგიენურს ღონის ძიებაზედ შესახებ გადამდებთა სნეულე-ბათა დღევანდელთან, თუ იმათ არ მისცეთ უპირატესობა წინაშე დღევანდელთა ღონეთა ამავე სნეულებათა მოსავლელად. შეადარეთ დიდებული სიფრთხილე მოსესი შესახებ სნეულ-თა საკლავთა ხორცის ჭამისა დღევანდელი ლეშების უშიშრად ჭამასთან. მარტო დღეს მიხვდნენ – გამოიკვლიონ მიზეზი, რატომ ასრე ძვირია ჭლექი ებრაელებში და რად არის ასრე ხშირი ქრისტიანობაში, რომელსაც ამ საშინელმა სენმა ლამის არის მუსრი გაავლოს, – და მხოლოდ დღესა ჰპოვებენ, რომ მიზეზი ამისი არის ერთის მხრივ სნეული საქონლის ჭამა და მეორეს მხრივ კანონი მოსესი, რომელიც უკრძალავს სნეული საქონლის ჭამას, რომლიდამაც ედება ხალხს ეს სნეულება.

მიზეზი ამ გვარად მეცნიერების უსუსურს მდგომარეო-ბაში ყოფნისა, როგორც ზემოდაც ითქვა, არის გამოურკვე-ვლობა, აუწონრობა ერებისაგან ერთმანეთისა და ამათი საკა-ცობრიო ინტერესებისაც. გაძლიერდებოდა ერთი ერი, წავი-დოდა წარმატებაში, შეადგენდა ძლიერს ხელოვნებას, მეც-

– 50 –

ნიერებას, ტეხნიკას, მის ნაცვლად რომ ამაებში დაეხელოვ-ნებინა სხვებიც, ისა სცდილობდა მხოლოდ იმას, რომ ამითი სხვები დაეპყრო, სხვები მოესპო. რომმა მოსპო კართაღენი უფრო მიტომ, რომ ჩვენოდენა რად იცით, ჩვენოდენობას – რათ სჩადიხართო.

ამ გვარად ვერ დამყარდა ძველად სწავლა, რომელსაც ჩვენ ვეძახით დღეს კოსმოპოლიტობას, რომ ამ სწავლით შემდგარიყო საკაცობრიო საერთო ინტერესების შემაერთებე-ლი და წარმმატებელი გზა, დამყარებულიყო ერთა შორის ერთობა, გადაჰბოდნენ ერები ერთმანერთს, გაეხედნიერები-ნათ და გაეძლიერებინათ ერთმანეთით ერთმანერთი. რაკი ამ გვარი მტრობით და მესისხამობით იყვნენ ერნი ერთმანერ-თზედ აღჭურვილნი, ერთი რომ გაძლიერდებოდა, შეჰქმნიდა მწიგნობრობას, მეცნიერებას, ხელოვნებას, ტეხნიკას, ამ დროს რომელიმე ველური, გაძლიერებული, დამშეულნი ერნი შეჰ-კრავდნენ პირობას, მიადგებოდნენ ამ გაღვიძებულს ერს და სპობდნენ მასაც და მასთან მისს ცივილიზაციას. შემდგომ ის, რაც მოსპობილს და აღმოფხვრილს ცივილიზაციას და კულ-ტურას გაეელო, უნდა დაწყობილიყო სულ ახლადა სხვაგან, სხვა დედამიწის კუთხეზედ. ახლა აქ გაიდგამდა თუ არა პა-

ტარა ფესვს, წავიდოდა წარმატებაში, ადგებოდა ამა-
საც ის დღე, რაც წარსულს და მოსპობილს ცივილიზა-
ციას.

რაც გარდახდა წარსულს ცივილიზაციას, ის დღე მთელის
დღევანდელსაც, უკეთუ ერთნი ერნი ძლიერ წინ წასულან თა-
ვისი სწავლით, განათლებით, მეცნიერებით, ტექნიკით, ქო-
ნებით, და სხვანი ეყოლებათ დაჩაგრულნი, დაყენებულნი
იმ გარემოებაში, რომ ვერ მიჰყვებიან ამათს კვალს, არ გახ-
დებიან ამათი თანასწორნი, არ გავრცელდება ერთა შორის
აზრი ერთობისა, ძმობისა, თაწასწორობისა, არ ექნებათ თანა-
ბარი ცოდნა, სწავლა, განათლება, ქონება.

ამ გვარი გარემოებიდამ ხსნა, როგორც ითქვა, შეუძლი-

– 51 –

ანთ მხოლოდ აწინდელს, სიმართლის გზაზედ დამდგართ
კოსმოპოლიტობას და პატრიოტობას.

აქ ყველა პატიოსანს კაცს ვალად ადევს ყოველი თავი-
სი ღონე და ძალა მოახმაროს ამ საკაცობრიო სამსახურს:
მიჰხვდოს დაჩაგრულთა ხალხთა. პატრიოტთ ადევთ ვალად
სამსახური თავისი დაჩაგრული ხალხისა, კოსმოპოლიტთ დახ-
მარება ამ ხალხებისა, მისაწდომად საერთო საკაცობრიო
ბედნიერებისა, პროგრესისა, წარსამატებლად სასარგებლო ევო-
ლიუციისა. ყველა კაცი, რომელიც მოარიდებს ამას თავს,
არის დამნაშავე, როგორც წინაშე თავისი ხალხისა, ეგრეთვე
მთელი კაცობრიობისა და მთელი მომავალისა.

ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ კაცობრიობა ვერ წავა წინ
სწორე ნაბიჯით და ვერ შესრულდება კოსმოპოლიტთა მა-
ღალი აზრები, თუ ზოგი ერნი დარჩებიან მჩაგვრელად, მე-
ორენი ჩაგრულად; რომ ერთის გაძლიერებას და მეორის
დაცემას მოსდევს მოუძღურება ორივე მხარისა: მჩაგრავისიცა
და ჩაგრულისაცა. ვნახეთ, რომ სასარგებლო პატრიოტობა
საკაცობრიო და საეროვნო წარსამატებლად უნდა აღორ-
ძინდეს დაჩაგრულს ერებში, რომ ამ დაჩაგრულთ ერთა
წასწიონ წინ და გაჰხადონ თანასწორი დაწინაურებულთა
ერთა, ურომლისოდ არ შეიძლება კაცობრიობის ჯეროვნად
წინ წასვლა და ევოლიუცია. ვნახეთ აგრეთვე, რომ სასარ-
გებლო საკაცობრიო წარმატებისათვის კოსმოპოლიტნი უნდა
აღორძინდნენ და დამკვიდრდნენ დაწინაურებულს და გაძლი-
ერებულს ერებში, რომ აქ იმოქმედონ დაჩაგრულთა ხალხთა
სასარგებლოდ, შელაგმონ მძლავრი ხალხებისაგან უძღურთა
ხალხთა ჩაგვრა, თუ არა კაცობრიობის წარმატება და ევო-
ლიუცია არ იქნება ჯეროვანი, სრული, მჩაგრავთაც და და-

ჩაგრულთაც თანასწორ აძლევს ვნებას საბოლოოვით. ვნახეთ, რომ თუ ერმა არ დაიცვა თავისი ბუნებრივი განსაკუთრებითი თვისებანი, იმას მოელის საშინელი ბოლო. ახლა გადავავლოთ თვალი, გაკვრით მაინცა, უმთავრესთ სახსართა,

– 52 –

რომელთაც დღევანდელს დღეს უნდა მიჰმართონ უძლურთა ერთა და მისთა პატრიოტთა, რომ დროზედ ეხწივნენ იმ მდგომარეობას, რომ გახდნენ თანაბარნი დაწინაურებულთა ერთა და იმაზედ უკან ჩამორჩენით არ მოისპნენ ქვეყნის პირიდამ, როგორც მოსპობილან მრავალნი ერნი, რომელთაც თავის დროზედ და ჯეროვანად არ უგდიათ თავის წარმატებისათვის ყური.

ყველაზედ უწინარეს უნდა დაიხსომოს ყოველმა ერმა და მისთა გულის შემატკივართა, რომ, თუ არ დაიცვა ჯერ თავისი საკუთარი საეროვნო ინტერესები, ეროვნული განსაკუთრებითი თვისებანი და დაადგა იმ შემცდარს გზას, რომელსაც ჰქადაგებენ გზა-აქცეულნი კოსმოპოლიტნი, ეგ იქნება თავისი ხელით თავის დაკვლა.

„რაც უნდა დიდებული გლონივრული იყვეს კაცობრიობის გაერთება, საერთო ფედერაცია, – ამბობს ფრიდრიხ ლისტი, – უგუნურება იქნებოდა იმ ერისა, რომელიც ამის ლოდინში, რომ ესენი ამას ბოლოს დიდს მოგებას მისცემენ, დაიწყებს ეხლავე თავისის საქმეებისა ისრე წარმართვას, როგორც შეჰფეროდა ეს მაშინ, როდესაც ეს დიდებულნი საქმენი შესრულდებოდნენ“.

იგივე დიდად შესანიშნავი მოაზრე, ლისტი, რომელსაც სამწუხაროდ ჩვენი საზოგადოება აქამდის თითქმის სრულიად არ იცნობს და რომლისაც გაცნობა დიდათ საჭიროა ჩვენგვარი ხალხისათვის – ამბობს:

„ისტორია გვასწავლის, რა რიგათ იღუპებოდნენ და ბოლო ეღებოდათ იმ ერთა, რომელნიც მრავალი ხნის განმავლობაში არ იცავდნენ თავისის კულტურის ინტერესებს და ძლიერებას“.

ეს ცხადია, ჩვენმა მკითხველმა ისრე არ უნდა გაიგონოს, რომ ერი უნდა ორივე ხელით ეჭიდებოდეს ყოველს მას, რაც ისტორიულად ამას გასჯდომია ძვალსა და რბილში, რასაც შესჩვევია და არაფერი კეთილი საბოლოო-ვი არ

– 53 –

მოსდევს, რასაც, სამწუხაროდ, ვხედავთ ჩვენ თითქმის ყველა

დაჩაგრულს ერებში. სახელოვანი მოაზრე ფრანციელთა, მონტენსკიო ამბობს ამაზედ:

„ნაცია ჩავარდნილი მონებაში, უფრო იმასა სცდილობს, დაიცვას ის, რაც შეუძენია, ვიდრე შეიძინოს ახალი. თავისუფალი ერი-კი უფრო იმასა სცდილობს, შეიძინოს ახალი, ვიდრე დაიცვას ძველი“.

ამას ისიც უნდა დაემატოსო, ამბობს ლისტი, რომ „რა-კი ის (დამონავეებული ერი) სცდილობს მარტო ძველის დაცვას და არა ახლის შექმნას, ამ გვარი ერი მიდის დაცემისა და გადატაკების გზაზედ. ერი, რომელიც არ მიდის წინ, უნდა წავიდეს უკან და ბოლოს კიდევ უნდა დაემხოს.“

მაშასადამე, ცხადია, რომ თავისი ინტერესების დაცვა მარტო იმას არ ჰნიშნავს რომ წაეჭიდოს ყველა, თუმცა დამკვიდრებულს, მაგრამ წამხდარს, ანუ უსარგებლო ნიჭს, გარემოებას, წყობილებას, ზნეს. ინტერესების დაცვა უნდა ისახებოდეს იმაში, რომ ასწონოს ერმა, რაც შეუძენია და რაც შეადგენს მის წარმატების სახსარს და ის დაიცავს, რაც არის სავნო და უვარგისი, ის მოჰკვეთოს და აღმოფხვრას. ამასთან უნდა ყოველის ღონით სცდილობდეს იმ საღსართა შექმნას, რომლითაც სხვა ხალხნი მიდიან წინ და თვითონაც ცდილობდეს ახალთა საღსართა მოპოვებას, ახალის გზის გაკვლევას თავის წარსამატებლად, თავისი ევოლიუციისათვის. ყველა ამებისთვის უმთავრესი ადგილი უჭირავთ შემდეგთა საღსართა.

ერთი უმთავრესი ადგილი ამ საქმეში უჭირავს საეროვნო ენას. ენამ უნდა გადასცეს ერს და შესძინოს ყოველივე ნაყოფი გონებისა, ენამ უნდა გამოჰსახოს გონების ძალა, გონების აზროვნება, გონების ნაწარმოები, ბუნების ძალა, ნაყოფი, მოვლენანი და სსვა ათასი ამგვარი, ურომლისოთაც კაცს კაცური ცხოვრება არ შეუძლიან. რომ შესაძლებელი იყოს კაცობრიობამ გაიღვიძოს ერთს მშვენიერს დილას და

დაიწყოს ლაპარაკი ერთს იმისთანა ენაზედ, რომელიც თავისი სისრულით და გონების ნაყოფით, ნაწარმოებით, ყველა ენებზედ მაღლა სდგას, – ეს იქნებოდა მთელის კაცობრიობისაც და ცალკე ერებისაც დიდი ბედნიერება. მაგრამ, რადგან ეს ყოვლად შეუძლებელია, ამის გამო საჭიროა, რომელსაც თავისი რაოდენობა შესწევს, ეცადოს მისცეს თავის ენას წარმატება, შეიმუშაოს, გაამდიდროს და მისცეს ამ ენაზედ მოუბარს ხალხს ყოველივე გონების ნაყოფი და საზრდო, რაც ან თვითონ ამ ერს ან სხვა ერთა და უკეთესთა მეცნი-

ერთა და სწავლულთა შეუძინიათ. თუ ხალხი მეტად მცირე არ არის, რომ მოკლე ხანში შეიძლებოდეს მისგან შეთვისება უცხო ენისა, სადაც ჰპოვებენ მზა ლიტერატურას და გონების მასაზრდოვებელს მასალას, ძნელია ამ ხალხებისაგან თავისი ენისა სხვა ენებზე გადაცვლა, რადგან ეს მოკლე ხანში შეუძლებელია, უნდა ასობით წლებმა განვლონ, რომ შეითვისონ უცხო ენა და დაივიწყონ თავისი, და თუ რომელმამე ამგვარმა ერმა განიზრახა ესა, იმას ელის საშინელი ბოლო. დიახაცა და ჭკვიანმა მოსაზრემ თ. გიორგი მუხრანსკიმ სწორეთ ეს გარემოება გაუშვა მხედველობიდან თავის წიგნში: „О существѣ нац. Инд. Ионѣ образоват. значеніи крупн. Народ. единицѣ.“ იმისი უმთავრესი შეცდომილება ამ წიგნში იყო ის, რომ ვერ ასწონა, როგორ მალე შეიძლებოდა ენის დაკარგვა თუნდა იმგვარი ხალხისა, რომლისაც რაოდენობა გადაეჭარბება მილიონს. როგორც რენანი, რომელსაც ალაგ ალაგ ეს მოაზრე დიდი ლოდიკით და მაღალი კაცთ-მოყვარული აზრით არღვევს სხვა კითხვებში, – ესეც აღიარებს, რომ საერთო საკაცობრიო ენა შეუძლებელიაო, და ამავე დროს-კი, რენანივით ესეც აღიარებს, რომ ყველა ენები უნდა მოისპნენ, გარდა სამი-ოთხი უძლიერესთა ხალხების ენებისა, რომელთან დანაშთენნი ენები უნდა შეერთნენო. დანაშთენი ხალხს ენების დაცვას თხოულობს მხოლოდ დროებით. ამ ენებზედ სწავლებას თხოულობს

– 55 –

მხოლოდ იმდენად, რაოდენათაც საჭირო არის მომზადება მოსწავლეთა მდიდარის ანუ ძლიერი ხალხების ენების მისაღებათ. ეს იყო დიდი და უმთავრესი შეცდომა მაღლად გონება გახსნილი ხსენებული წიგნის ავტორისა. იმ მრავალი ხნის განმავლობაში, როდესაც რომელიმე ერი სცდილობს სხვის ენის შეთვისებას და თავისი ენის დავიწყებას, ის რჩება გონების უსაზრდოვოდ. იმ ხანში, როდესაც ესა სცდილობს, თავისი ენის დავიწყებას, მისი მეზობელი ერები ანუ ის ერი, რომლისაც ენის შეთვისებას ესა სცდილობს, ბედაური ცხენის სისწრაფით მიდის წინ გონების წარმატებაში, მათი გონება, ვარჯიშის გამო, ფიზიკურათაც მიდის სისრულეში. ამ წარმატების გამო ეს ერები ერევიან და სძლევენ მრავალს გონების ნაწარმოებს, ითვისებენ იმათ და ამითი თვითონ კიდევ უფრო ძლიერდებიან და ჰბადებენ ახალ-ახალს ნაყოფს. აქ რომ ასეთი, თითქმის გეომეტრიული პროგრესით წინ მიდიან ერნი გონებით, იქ, სადაც ერნი გადასდგომიან თავის ენას და მხოლოდ სხვისაში ეძებენ საშველს, რჩებიან უკან. რჩე-

ზიან უკან რაკი მათს საკუთარს ენებზედ, რომელნიც მათ ესმით და რომლითაც უნდა შეითვისონ ყოველი გონების ნაყოფი, არ შეუძლიანთ ავარჯიშონ თავისი გონება იმ მრავალი ხნის განმავლობაში, მინამ შესძლებენ ენის გადაგვარებას. რაოდენათაც ეს ერნი რჩებიან გონებით უკან, იმდენათ სხვები, თავის საკუთარს ენაზედ თავის გონების მოვარჯიშენი, მიდიან წინ. ამ ხანში ისრეთი მანძილი იჭიმება ერთისა და მეორეს გონებათა შორის, ესე იგი ერთი ისე წინ მიდის, და მეორე უკანა რჩება, რომ აქ, თუნდა კიდევ რომ შეითვისოს სხვა ენა დავარდნილმა ერმა, ეს ენის შეთვისება ველარას უშველის, იქნება ამაო. დაწინაურებულს ერს დიდი ვარჯიშის გამო ექნება გონება ისე განვითარებული ფიზიოლოგიურათ და ფსიხოლოგიურათ და გონების საზრდო იმოდენა შეძენილი, რომ დავარდნილმა ერმა, რომელსაც ეს გონების ვარჯიში ამ ხნის განმავლობაში საკმაო არა ჰქონია, თუ

– 56 –

მოინდომა შეთანასწორება დაწინაურებულთა ერთა, გაიჭყლიტება იმ გონების ნაყოფის ტვირთს ქვეშ, რომელიც დაწინაურებულს ერს შეუძენია და რომლისაც ტვირთება მათს განვითარებულს ფიზიოლოგიურათ და ფსიხოლოგიურათ გონებას შეუძლიან, რომლის მაგალითს გვიჩვენებენ ჩვენ მრავალნი ანტროპოლოგნი (ჰნახე ჩემი სტატია „ჩვენი ჭკუის ძალა“ „მნათობში“ 1872 წ.) და თუ არ მოინდომებს ეს ერი ამ ტვირთის კისრებას, მაშინ იმას გამოსჭყლეტავს თავისი უმეცრება, უშვერება, გახდება ლუკმა იმ ერთა, რომელნიც მალა იდგებიან ამათზე გონებით, ცოდნით, მეცნიერებით, ქონებით. ამის გამო, ვალია ყველა იმ ერისა, მათთა პატრიოტთა, იქონიონ საკუთარი საჭირო ლიტერატურა, სასწავლებლები, დაიცვან თავისი ენა, გაიმდიდრონ ეს ენა ნაყოფიერი სწავლით, საჭირო სასარგებლო ცოდნით.

ამის გარდა ენის დაცვა მით უფრო საჭიროა კიდევ, რომ ენის ცვლას ბევრი კიდევ სხვა ხიფათი და ცუდი ბოლო მოსდევს. ვთქვათ, რომელსამე ერს დღეს მეზობელი ან მზრმანებელი ერთი რომელიმე ერი ჰყავს, რომლის ენის შეთვისებას სცდილობდეს ესა. სწავლობს, ითვისებს ამ ენას, ივიწყებს თავისას. შეიცვალა გარემოება, ეს სხვა ენის წამტოტინებელი ერი ჩავარდა ახლა სხვა ძლიერი ერის გავლენის ქვეშ, წინანდელი ერი დაჰმორდა, მასთან კავშირი შეუძლებელი გახდა. მაშინ რა უნდა ჰქნას ამ სხვის ენის შემყურალმა ერმა? ის დრო და ის ძალა, რომელიც მოახმარა

და შეალია სხვის ენის შესწავლას, დაიკარგა, ჩაიარა ამაოდ. ახლა უნდა შეუდგეს სხვა ენის შეთვისებას. გარემოებამ აქაც უმტყუნა. ჩაიარა აქ მოხმარებულმა დრომა და ცდამაც ამაოდ და სხვა. ამ ხანში სხვანი მიდიან წინ, და ხალხი რომელიც ელის სხვის ენით გაბედნიერებას, თავისის დავიწყებას და სხვის ენის შეთვისებას, რჩება უკან, ენითაცა და გონებითაც ხდებიან საპყარნი, რაკი ამ ხნის განმავლობაში სახა-

– 57 –

ლხო გონების სალაროს არა ემატება-რა, და პირ იქით ჰკარგავს მასაც, რაც წინათ შეუძენია.

შეიძლება გვიპასუხოთ, რომ არც სხვაგანა სწავლობს მთელი ხალხი თანაბრათ, აქაც მხოლოდ მცირენი იღებენ მაღალს ანუ ზომიერს სწავლას, დანაშთენი უმეტესობა რჩება შორს მაღალს ან ზომიერს საჭირო სწავლა განათლებაზედაო. მაშასადამე, სივრცე საკუთარი ენისა მომეტებულს ნაწილს ხალხისას არასა ჰშველისო. როგორც დაცემულნი ერნი, ესენიც უშვერებაში რჩებიან. მაშასადამე, ეს ვრცელი ენის პატრონნი ვერ წავლენ წინ იმ ერებზედ, რომელნიც ივიწყებენ თავისას და ითვისებენ სხვისასაო. იქაც და აქაც მხოლოდ რჩეულნი მიდიან წინ, დანარჩენნი რჩებიან თანასწორს უშვერებაშიო. ამიტომ ტყუილი შიშია, რომ ერთმა ერმა მეორეს ძალიან გაასწროს წინ, რომ ერთისაგან მეორეს მოწევნა აღარ შეიძლებოდესო.

ერთის შეხედვით ეს პასუხი თითქო საბუთიანია, მაგრამ, თუ ღრმად ჩავაკვირდით და ავწონეთ ის მხარეები, რომელნიც მოსდევენ ღრმად დაუფიქრებლობას და საქმის დაუკვირვებლობას, ვნახავთ, რომ ეს პასუხი არის თავიდან ბოლომდის შემცდარი.

ერი, რომელსაც აქვს საკუთარი ვრცელი და მდიდარი ლიტერატურა, სწავლობს საკუთარს ენაზედ, აქვს ამ ენაზედ სამსჯავრო, საქმეების წარმოება, – ყველას ესმის ენა თავისთა დაწინაურებულთა პირთა. ის, რაც არ უსწავლია სკოლაში, რაც ვერ შეუგნია წიგნებით, ისმენს სიტყვიერად, თუ ყველაფერს არა, ნაწილს მაინცა იმ ცოდნათაგან, რაც შეუძენიან დაწინაურებულთა პირთა სასწავლებლებიდან, წიგნებიდან. აქ მცოდნე პირთა ენა ესმის ყველას. ეს მცოდნე პირნი ხდებიან წყაროთ პირათ სწავლისა და გონების ნაყოფის გავრცელებისა. ესენი, თუ სულ არა, ბევრში მაინც უწევენ შკოლისა და წიგნების მაგიერობას ხალხს. ამ გვართ, თუ სანატრელი ნაბიჯით არა, რაოდენათმე მაინც მიდის წინ

ხალხის გონებითი განვითარება. ამასთანავე, ამ გვარი ხალხი ისწავლის თუ არა წიგნს, მზათა აქვს მდიდარი ლიტერატურა, მწიგნობრობა, იძენს აქედამ ცოდნას, იხსნის გონებას. მაგრამ უმთავრესად ეს უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ დღეს ყველა ერი, რომელსაც განათლებისა მცირეც არის რამ მოსცხვებია, შესდგომია ცხარეთ გაჰხადოს ყველა ამ ერის შემადგენელი წევრი მწიგნობრად, მცოდნეთ. ინგლისში, გერმანიაში, საფრანგეთში, ამერიკის შეერთებულს შტატებში სანთლით მოსაძებნი გახდა უწიგნო კაცი. სხვა განათლებულნი ერნიც ცდილობენ, არ ჩამორჩენ ამაში ამ დაწინაურებულთა ერთა. მაშასადამე, ერნი, რომელნიც ეკუთვნიან განათლებულთა და ენა-ლიტერატურა ვრცელთა, ყველა თავისი შემადგენელი ნაწილით, თუ თანაბრად არა, წავლენ წინ ერთმანერთის მცირე რამ გარჩევით. ამას დაეხმარება სისხლის შერევაც, გონების განვითარება და სისრულე, რომელიც ხდება ინტელიგენციაში, გადადის სისხლის შერევით, როგორ სამკვიდრო ნიჭი, მდაბიო ხალხშიაც. მაგრამ ერი, რომელიც ცდილობს სხვის ენის შექმნას, შეთვისებას და არ მისდევს თავისის ენის გამდიდრებას, მოკლებულია ყველა ამ გარემოებას. ჯერ ერთი იმ პირთ, რომელნიც ეკუთვნიან ამ ერთ და გაზრდილან უცხო ენაზედ, არა აქვს ცოდნა თავისის ხალხის ენისა, რის გამოც ხალხს ამათი და ამათ თავისის ხალხისა არა ეყურებათ-რა. ცხადია ესენი პირად, სიტყვიერად ვერაფერს ცოდნას ვერ შეიტანენ ხალხში, მაშასადამე ამ მხრივ ეს ხალხი მოკლებულია ამითი მაინც არის თავისს გონებითს განვითარებას. მეორეც ესა, რაკი ამ ნასწავლ პირთ არ იციან სამშობლო ენა, ვერც შეჰქმნიან ამ ენაზედ ლიტერატურას, მწიგნობრობას. ამის გამო, თუნდა კიდევ ისწავლოს მდაბიო

ხალხმა წიგნი თავისი ენისა, არ ექმნება ლიტერატურა და მწიგნობრობა ისრეთი, რომ ამ ერმა იქიდან მაინც შეივსოს თავისი გონებისა და ცოდნის ნაკლი. ამასთან, რაკი არ იციან ენა თავისი ხალხისა, ვერც მოხდება ამათსა და მდაბიო ხალხში დაახლოვება, დათვისტომება, სისხლის შერევაც, რომ ამითი გავრცელდეს ხალხში გონების განვითარება სამკვიდრო ნიჭად შეშენილი. თუ ყველა ამას ესეც დაუმატეთ, რომ ამ გვარს ხალხს არ ესმის თავისს ენაზედ სამსჯავროებში მსჯელობა, ლაპარაკი მმართველთა, მცოდნეთა, ცხადად დავინახავთ, რაოდენს გარემოებას არის მოკლებული ესა, რომ

მიჰყვეს დაწინაურებულთა ერთა მდაბიო ხალხს. მაშასადამე, ცხადია, ამ გვარნი ერნი უნდა ჩამორჩნენ გონებით იმ ერთა, რომელნიც თავისს საკუთარს ენაზედ სწავლობენ, თავისს ენას ავითარებენ. ამ ჩამორჩენას რაც მოსდევს, ის ჩვენ ვუჩვენეთ ზემოთ. (ჰნახე ეგრეთვე ჩემი სტატია ენების მნიშვნელობაზედ, სათაურით „ჩვენს ლიტერატურაზედ“ „ცისკარი“ 1867 წ.)

წერილი მეორე

კაცობრიობა და ხალხოსნობა.

I

დიდი ადგილი უჭირავს ერის განვითარებასა და წარმატებაში ერისაგან თავის მოვლა-პატრონობას, მისს საზოგადოებრივს მდგომარეობას. ყველა ის ერნი, რომელთაც შეუთვისებიათ თავისით თავისი მოვლა-პატრონობა, თვითმართველობა, მართველობის გამდაბიოება ანუ მართველობისა ერთან მოკლე დაკავშირება, ერისაგან მმართველობის ამორჩევით დაწესება და მისი კონტროლი, ერის შემმადგენელთა ურთი-ერთთა პატივი, – ამგვარი ერნი ყოველთვის ყოველგან დაწინაურებულან კაცობრიობაში. ერნი, რომელნიც მართე-

– 60 –

ბლობისაგან შირს გამდგარან, სამმართველო საქმეში თვითონ არა რეულან, ყოველი თვისი საქმენი მმართველთა და გამგებელთა ხელში ჩაუგდიათ, ამგვარი ერის ბოლო არა ყოფილა კეთილი და მონობიდამ თავი ვერ დაუხწევიათ. უკეთუ რომელიმე ერი ჩავარდნილა სხვათა ხელში, უნდა ეს ერი ცდილობდეს ყველა ის უფლებანი, რომელიც აქვს მბრძანებელს ერსა, შეიძინოს, რასაკვირველია, თუ ის უფლებანი გადემატებიან უფლებათა, რომელნიც ამათ აქვთ მინიჭებული იქ, სადაც მბრძანებელს ერს აქვს წარმომადგენელობითი მმართველობა, უნდა ეს სხვების ხელთმყოფი ერი ეცადოს ეს უფლება თითონაც შეიძინოს. სადაც არის ბიუროკრატიული სახელმწიფო წყობილება, იქ უნდა ეცადოს მმართველთა და მოხელეთა შორის იყოლოს თავისი წარმომადგენელნი ბლო-

მათ, რაკი მხოლოდ ამათით ხდება შესაძლებელი დაიცვას თავისი ინტერესები, თავისი ეროვნობა. ამასთან უნდა ყოველი ღონით ხელს უმართავდეს იმ წადილსა და აზრსა მბრძანებელს ერში, რომელიც თხოულობს ბიუროკრატიული წეს-წყობილების შეცვლას. საეროვნო ინტერესების დაცვა იქ უფრო ადვილია, სადაც მბრძანებელს ერს აქვს წარმომადგენელთა მმართველობა. თუ ამასთან მბრძანებელი ერი დაწინაურებულს არის ცოდნით, გონებით, კაცობრიული შეხედულობით, ფილოსოფიით, აწონვილი საქმის ცოდნით, – იქ დაპყრობილნი ერნი ჰპოებენ მრავლობით თავის მომხრეებს თვით ამ მბრძანებელს ერშივე, და ამითი უფრო უადვილდებათ შეთანასწორება დამპყრობელს ერებთან. ამის მაგალითს გვიჩვენებს დღეს ჰომრულის საქმე ინგლისში. ამ საქმის მომხრენი ინგლისში ნაკლებნი არ არიან ირლანდიისაგან. თუ აქამდის მიახწია დაპყრობილმა ერმა, იმას შემდინან თავის დამპყრობელ ერთან თანაბრათ წარმართვა თავის საქმეთა, წასვლა სწორე გზაზედ, მხარ-და-მხარ მიყოლა დაწინაურებულთა ერთა.

– 61 –

II

საეროვნო თავის დაცვაში უჭირავს დიდი ადგილი ეკონომიურს ძალას. ვისაც უნდა მიჰყვეს დაწინაურებულთა ერთა მხარ-და-მხარ, ის უთუოდ ამ ხალხების თანასწორი უნდა იყოს ეკონომიურათ. სწავლაც, ეროვნების დაცვაც, პოლიტიკური ძლიერებაც, თავისუფლებაც კაცს უნდა უფრო ეკონომიური კეთილდღეობისათვის. ამავე დროს ყველა მათი გაძლიერება, რაც ახლა დავასახელებთ, არის დამოკიდებული ერის ეკონომიურს მდგომარეობაზედ.

დავანებოთ თავი, ბოლოს რა გზაზედ დაადგება ეკონომიური ძლიერება, ეკონომიური მასალის მოპოვება. ჩვენ უნდა მხოლოდ მოკლეთაც არის ვუჩვენოთ, რაშია დღევანდელი ეკონომიური ძალა, რომ ამას მოჰკიდოს ხალხმა ხელი, რომ არ გამოიჭყლიტოს იმ შეუწყალებელს ეკონომიურს ბრძოლაში, რომელიც ასრე გაცხარებული და გამწვავებულია ერთა შორის.

საფუძველი ეკონომიური ძლიერებისა, როგორც დიდი ხანია დოქტორმა კენემ და მისთა მიმდევართა ფიზიოკრატთა აგვიხსნეს, არის მიწათა მოწადმართობა, ანუ როგორც ეხლა ვეძახით მეურნეობა. ამაზედ ეჭვიც არ არის. მაგრამ დღევანდელს წესებში ხალხის უმთავრეს ძლიერებას, როგორც მა-

შინაც უპასუხეს კენეს და ფიზიოკრატთა, სოფლის მოწადმართობა არ შეადგენს. უმთავრესი ძლიერება დღევანდელთა ერთა არის ვაჭრობა, მრეწველობა, მექარხნობა. ამ ბოლოსა და ბოლოს ხომ ცხადი საბუთებით ამტკიცებენ, რომ მარტო მეურნეობაზედ, მიწათა მოწადმართობაზედ დადგომა ჰლუპავს ხალხს, თუ ხელიდამ გაუშვეს ვაჭრობა, მრეწველობა, მექარხნობაო. ამ საქმის მკვლევართ სტატისტიკური ციფრებით დაგვიმტკიცეს, რომ, სადაც მრეწველობა, მექარხნობა, ვაჭრობა გაძლიერებულია, იქ სასოფლო მო-

- 62 -

წადმართობაც უფრო მაღლა სდგას, ვიდრე იქ, სადაც ხალხი ან მარტო მეურნეობას მისდევს, ან მეურნეობას უფრო მისდევს, ვიდრე სავაჭრო სამრეწველო საქმესა, მაგრამ იქაც, სადაც ქარხნებისა და ვაჭრობა-მრეწველობის მოწყალებით მეურნეობა ისრე მაღლაა ასული, იქაც-კი ქარხანა და ვაჭრობა-მრეწველობა უზომოთ მეტს მოგებას აძლევს ხალხს, ვიდრე მეურნეობა. აი დიდათ საყურადღებო სტატისტიკური ციფრები ამისი ინგლისში, სადაც ერთიცა და მეორეც უმაღლეს წერტილამდე არიან ასულნი, ვიდრე სხვაგან სადმე. ინგლისთა მეცნიერი მაკკენი აი რა ციფრებს გვიჩვენებს ამისას. ჩვენ აქ მოვიყვანთ მხოლოდ ბოლოს ჯამის ციფრთა, რადგან მთელი ცნობებისა და ციფრების მოყვანა შორს წაგვიყვანდა.

ზემოთ მოყვანილი ციფრებიდამა სჩანსო, ამბობს მაკკენი, „რომ ინგლისის მიწათა სამოქმედო თავნი (კაპიტალი) შეადგენს 3,311,000,000. ამ თავნს მოაქვს წელიწადში შემოსავალი 538,000,000, რომელიც შეადგენს 16 %-მდის. საქარხნო, სავაჭრო-სამრეწველო თავნი ანუ კაპიტალი შეადგენს სულ !18 მილიონს, იძლევა შემოსავალს 259,500, ესე იგი იძლევა 120 %“.

„ამას იციც უნდა დაემატოსო, ამბობს ლისტი, რომელსაც ეს ცნობები მოჰყავს თავის წიგნში, რომ ეს საქარხნო-სამრეწველო კაპიტალი 218 მილლ. ყოველ წლიური მოგებით, რომელსაც შეადგენს 259,500,000, არის უმთავრესი მიზეზი, რომ ეს უმაგალითო მიწათ-სამოქმედო კაპიტალი 3.311 მილიარდი, 539 მილ. ყოველწლიური შემოსავლით შესდგა დღეს ინგლისშიო“.

„ამ საქარხნო მრეწველობამ და ვაჭრობამ ამრავლა ერთი ორათ, ერთი-სამათ ხალხი ინგლისში, მისცა დიდძალი ღონე და შემწეობა გაევრცელებინა ინგლისს თავის ქვეყნის გარედ თავისი ვაჭრობა, შეეძინა მრავალი კოლონიები, ასარ-

ტი, უმატა ამავე პროპორციით საზრდოსა და ხამეულობის (წყრზე) მოთხოვნილებას, წახალისა მიწათ-მომქმედი თავისის საქმესა და ხელობაზედ; ასწია მათის ქონებისა და მიწის ნა-ყოფიერების ფასს, უმატა მიწის რენტას, მაშასადამე ასწია მიწის ფასიც. მოსპეთ ეს 218 მილლ. და თქვენა ჰნახავთ, რომ გაჰქრება არამც თუ 259 ¹/₂ მილლ. ამისი მოგება, და გაჰქრება მეტი წილი 3.311 მოლლ. მიწათ-სამოქმედო თავ-ნისა ანუ კაპიტალისა, და მასთან 539 მილლ. მისი მოგე-ბისაცა... ფასი მიწისა დაეცემა ერთი-ათად, ერთი-ოცად ეხლანდელზედ.

„აქედამ გამოდის ისა, რომ თავნი, რომელსაც მიწათ-მოწადმართე ერი მოახმარებს საქარხნო და სავაჭროს სამრეწ-ველო საქმეს, ერთი-ათად ჰმატებს ფასსა, ნაყოფიერებას და მოგებას მიწასა... ამის დასამტკიცებელს ციფრებს ჰნახავთ მრავალგანა“.

ამ მოყვანილი ცნობებისა და მოსაზრებიდამ ცხადათა სჩანს, რა ძალაც უჭირავს მექარხნეობას, მრეწველობას, ვაჭრობას, და რა უძლურიც არის მარტო მიწათა-მოწადმარ-თობა. ცხადია, ასრევ უნდა იყვეს. თუ მიწის მუშაკს მიწა-ზედ დამყარებულს მოღვაწეს იქვე არა აქვს ქარხანა, არა ჰყავს იქვე მუშტარი, ვაჭარი, უნდა თავისი მიწისა და შრო-მის ნაყოფი ჰგზავნოს უცხო ქვეყნებში, სადაც ამათი ხამე-ულის შესამუშავებელი მოწყობილება აქვთ. რავდენიც უფრო შორს არიან ეს ქვეყნები, იმდენი უფრო იაფათ უნდა მის-ცეს ეს თავისი შრომა და მიწის მოსავალი; რაც უფრო დი-დი გზებია, იმდენი კიდევ უფრო ნაკლებათ უნდა მისცენ. ამასთან ის მოგება, რაც უნდა დარჩენოდა შინაურს ვაჭარს შინ, რომ ხამეულის შესამუშავებელი ქარხნები და სხვა მო-წყობილებანი ყოფილიყვნენ, – რჩება უცხო ქვეყნელს ვაჭარს და გააქვს თავის ქვეყანაში, თავისი ქვეყნის გასამდიერებლათ. ეს ზარალი ხამეულის გატანაზედ უცხო ქვეყნებში. მეორე ზარალი მოსდევს ახლა შემუშავებული ხამეულის შემოტა-

ნაზედ უცხო ქვეყნებიდამ. რაც უფრო შორს არის, იმდენი უფრო მეტს ფასს ადებენ საქონელს; რაც უფრო ცუდი გზებია, იმდენი უფრო უმატებენ ფასს, რაც უფრო მეტს ხანს უნდებიან ვაჭარნი გზას, იმდენი უფრო მეტს იღებენ

მოცდენის ფასს. აქაც კიდევ მოგება ამ გადმოტანისა ანუ ხარჯის ფასი გადის უცხო ქვეყანაში. ცხადია ამ გვარს გარემოებაში ის მიწათა მოწოდმართე ხალხი, რომელიც მარტო ამ საქმეზედ არის დამყარებული ვერ გაუწევს შუღლს იმ მიწათა მოწოდმართე ხალხთ, სადაც გავრცელებულია მექარხნობა, ვაჭრობა-მრეწველობა, რადგან იმათ მუშტარი კარწინვე ჰყავთ და ზარალი, რასაც იქ გადატან-გადმოტანაში ხამეულის პატრონები ჰხედამენ, აქ რჩებათ მოგებათ ხამეულის პატრონებს. რაკი ეს ასრეა, რაკი ხამეულის მოყვანა, შემუშავება ხელს არ აძლევს, ის ქვეყნები, სადაც მარტო ეს საქმე სწარმოებს, მამულების შემოსავალი არ აძლევს იმოდენა მოგებას, რომ ეს ამ საქმეზედ წაახალისოს, რადგან მოგება ხარჯათ არა ჰღირს. ამის გამო არცა ჰხმარობენ ღონეს, არ იძენენ საჭირო სწავლას, რომ ასწიონ მიწის შემოსავალს, მამულების გაუმჯობესობას. მაგრამ ესეც კიდევ ცოტაა. ვისაც შეუსწავლია აგრონომია, ყველამ იცის, რომ თუ მიწის გულიდამ ამოგაქვს მის ნაყოფი და ამ ნაყოფს უკანვე არ უბრუნებ, მიწა ღატაკდება, მწირდება, მქისდება, ხდება უნაყოფო. ის ქვეყანა, რომელიც მარტო ხამეულის შემუშავებას ადგია, ჰგზავნის თავის მიწის ნაყოფს უცხო ქვეყნებში, – ის ვეღარ დაუბრუნებს მიწას მისგან-ამოწოვნილს ძალას, მის ნაწილებს. მაშინ მიწა, რავდენიც უფრო მეტს იხმარება, იმდენი უფრო გაღარიბდება გამჩატდება, ხდება უნაყოფო. ამგვარ გზაზედ დამდგარს ქვეყანას მოელის ის, რაც დაემართათ ძველათ მრავალთა ქვეყანათა, სადაც მიწის ნაყოფით ჰსარგებლობდნენ და მისგან ამოღებულს ნაწილებს აღარ უბრუნებდნენ უკან. ამგვარს ქვეყნებში

– 65 –

მიწა ხდება უნაყოფო, ხალხი ან ისპობა, ან გარბის თავისი ქვეყნიდამ, ეძებს სხვა ქვეყნებში ნუგეშს.

დიდათ საყურადღებო ცნობები აქვთ მოყვანილი მიუღერს, გილდებრანდს, ლისტს და სხვათა იმ ხალხების გონებრივსა, პოლიტიკურსა და ზნეობრივს მდგომარეობაზედ, რომელნიც მისდევენ მარტო მიწათ-მოწოდმართობას; რომელნიც მისდევენ ამასაცა და მექარხნობასა და მრეწველობა-ვაჭრობასაც. მე აქ მოვიყვან ლისტის წერილებიდამ ადგილებს, რადგან იმას სხვებზედ უფრო ვრცლათა აქვს ეს გამორკვეული და უფრო დაწვრილებითა ლაპარაკობს.

„იმ გვარს სახელმწიფოში, სადაც მარტო მიწათა-მოწოდმართობას მისდევენ, იქა უფლობს თვით მნებელობა, მონება, უშვერება, ცრუ-მორწმუნება, კულტურის ნაკლე-

ბულება, უგზობა, სიდატაკე, პოლიტიკური უძლურება... ისა ჰსარგებლობს მხოლოდ მცირე ნაწილით იმ ბუნებრივი ძალისა და სიმდიდრისა, რომელიც არის ამის ხელთა. კაპიტალი ამ ხალხში აწ სულ არა რდგება, ან თუ რდგება, ძალიან მცირე. ამ გვარს ხალხში არის გაღვიძებული და მოძრაობაში მოყვანილი მხოლოდ მცირე ნაწილი მასში დაფარული გონებრივისა და ფიზიკური ძალისა... ქარხნები და ფაბრიკები არიან მშობელნი და შვილნი მოქალაქობისა, თავისუფლებისა, განათლებისა, ხელოვნებისა, მეცნიერებისა, ზღვათა მსვლელობისა და ზღვათა მფლობელობისა, გზათა განვითარებისა, ცივილიზაციისა, პოლიტიკური ძლიერებისა. ეს არის უმთავრესი ღონისძიება, რომ გამოიყვანოს მიწათამოწაღმართობა თავისი ბორკილებიდან, იმას აჰყავს ის მრეწველობამდის, ხელოვნებამდის, მეცნიერებამდის...“

„ისტორია არ იცნობს არც ერთს მდიდარს, არც ერთს ვაჭარს მრეწველს ხალხს, რომელიც ამავე დროს თავისუფალი ხალხი არა ყოფილიყვეს“.

„ველური, ღარიბი, უძლური ქვეყნები გადიქცნენ ძლიერ სახელმწიფოებათ, გამდიდრდნენ და გახდნენ ძალა-

– 66 –

მოსილნი უმთავრესად უფრო მიტომ, რომ დააწესეს გონივრული კომერციული პოლიტიკა. ამავე დროს ძლიერნი ერნი და სახელმწიფონი დაეცნენ და სრულიად მოუძლურდნენ უგუნური სავაჭრო პოლიტიკის მიზეზით.

„სადაც ვაჭრობა და მრეწველობა იწყებს აღმოცენებას, იცოდეთ ეს მისი ნიშანია, რომ თავისუფლებაც მოახლოვებულა. უკეთუ თავისუფლება შლის სადმე თავის დრომას, იცოდეთ იქ ვაჭრობა-მრეწველობა მალე გაიკვლევს გზას. მიზეზი ამისი ცხადია. სადაც კაცი ხელთ იგდებს გონებრივსა და ქონებრივს ძალას, სცდილობს დაიჭიროს ესენი მკვიდრათ ხელში და გადასცეს შთამომავლობას. რაკი ხელთ იგდებს თავისუფლებას, სცდილობს გააუმჯობესოს თავისი ფიზიკური და ინტელექტუალური ძალა.“

შემდეგ განაგრძობს ლისტი იმგვარს ხალხებზედ, რომელნიც მარტო მიწათა მოწაღმართობას დამყარებიან.

„ხალხის ამგვარს ცხოვრებას მოსდევს გონებრივი, ქონებრივი და პოლიტიკური უძლურება. ამ გვარი ბოლო უფრო კიდევ მაშინ მოსდევს, თუ ამ გვარს ხალხს მეზობელი ხალხი ჰყავს სხვა გზაზედ დამდგარი, ესე იგი სავაჭრო-სამრეწველო საქმის ხალხი. რამდენიც ისინი მიდიან წინ, იმდენათ ესენი უკან: იქ ხალხს ამხნევეს და ახალისებს, უმატებს ძა-

ლას წარმატების გზაზედ მტკიცეთ სვლის ბრწყინვალე იმე-
დები მომავლისა, რომელიც ამათ უღიმით, – აქ გონება,
მხნეობა, ხალისი ეკარგება ხალხს, რადგანაც მომავალი კარგს
არას უქადის: ეს ულევს ღონეს, უკარგავს სასოებას.“

„ასწონეთ ყველა ეს და დაინახავთ, რომ შედარებით ქა-
ლაქებთან, – ამბობს ლისტი, როდესაც ადარებს ქალაქებს
სოფლებთან, – რომელთაც კეთილდღეობა არის დამყარებული
ქარხნებსა, ფაბრიკებსა და მათზედ დამოკიდებულს ვაჭრო-
ბაზედ, სოფლებს, რომელნიც გაფანტვით არიან სახელმწი-
ფოში, ძალიან მცირე შეძლება აქვთ, რომ დაიცვან და გა-
აუმჯობესონ საზოგადო საქმენი და წყობილებანი... სოფლის

– 67 –

ხალხი იძენს ქალაქებიდან ენერჯიას, განათლებას, თავი-
სუფლებას...“

ამ გვარად გვისახავს ერთი უმთავრესთ მწერალთაგანი,
ერთი უღრმესი მოაზრეთაგანი და მკვლევართაგანი ამგვარს
საქმეში ფრიდრიხ ლისტი საქარხნო სავაჭრო-საქმეთა მნიშვ-
ნელობას დღევანდელს ერთა და სახელმწიფოთა წარმატებასა
და კეთილ-დღეობაში, და ამავე დროს სამწუხარო მდგომარ-
ეობას იმ ერთა, რომელნიც დასდგომიან მარტო მიწათა
სამოწადმართო გზას. ის გვეუბნება, რომ უმაღლესი ბედნი-
ერება მოელის იმ ერს, რომელიც ამ ორსავე საქმეს ერთმა-
ნერთს შეაწონს და თანაბარ კარგათ წაიყვანსო...

„ერი, რომელიც პირველი შეასრულებს და მისწვდება
მას, – ამბობს ისა, – რომ იმგვარათ დააწყოს საქმე რომ ერთსა
და იმავე დროს მიწათა მოწადმართეც იყვეს, კომერციულ-მა-
ნუფაკტურულიცა, ამ გვარს ერს რჩება პირველობა და დად-
გება ყველა სახელმწიფოთა თავს.“

ლისტის ამ მოყვანილი სიტყვების ნიმუშს წარმოგვიდ-
გენს ჩვენ საფრანგეთი, იმ უმაგალითო დამარცხების და იმ
საშინელი ზარალის შემდეგ, რომელიც იმას დაემართა 1870
-1871 წ. წ. გერმანელებისაგან და შინაურულ არეულობისაგან.
იმან გადიხადა თითქმის თვალის დახამხამებაზედ იმოდენა ფუ-
ლი კონტრიბუციათ, რომლის თქმაც-კი ჰზარავდა ევროპის
ხალხთა და მწერლობას. მაგრამ საფრანგეთმა ეს უცნაური ზარა-
ლები და გადასახადები არამცთუ არაფრად შეიმჩნია, პირიქით იქვე
ისრე უცებ გაიმართა წელში, ისრე მიუწყო, ისრეთი ძალა იჩი-
ნა, რომ იმავე მაშინვე გახდა საზარელი იმ მტრისათვის, რომელ-
მაც ეს ისრე უწყალოთ შემუსრა რავდენიმე თვის განმავლო-
ბაში. მიზეზი ამისი იყო ისა, რომ ამ ქვეყანაში მანუფაქტურ-
კომერციული მოწადმართობა და მიწათა-მოწადმართობა თა-

ნაბრათ წაყვანილი იყო დიდი კოლბერის პოლიტიკის შემდგომ. ამ გვარსავე ძალას ვხედავთ ამერიკის შეერთებულს შტატებში, ინგლისში და ბელგიაში.

– 68 –

ყველა ამ ნათქვამებიდან ცხადია, რომ დავარდნილი ხალხი, თუ უნდა რომ არ აღიგავოს პირისაგან ყოვლისა ქვეყნისა ამ საშინელს ჩუმს, მაგრამ უფრო შეუწყალებელს, ვიდრე სხვა რიგი ბრძოლა, ეკონომიურს ბრძოლაში, უნდა იმან მკვიდრათ მოჰკიდოს ხელი მექარხნობას, მრეწველობას, კომერციას და თან მიაყოლოს მიწათა-წაღმართობა. უფრო კიდევ მეტი ყურადღება უნდა მიაქციოს ვაჭრობა-მექარხნობა-მრეწველობას და ერიდოს მარტო მიწათა-წაღმართობაზედ დანდობას, რომელსაც, როგორც ზემოთ უჩვენეთ, მოსდევს ერისთვის საშინელი ბოლო.

III

რომ უფრო წყობისად, თანაბრად ძლიერათ, სრული ჯანითა, ღონით და ბონით გაუდგეს ერი პროგრესიულს გზას, არის საჭირო, როგორც ზემოთაც ითქვა, რომ ყველა თანასწორი ბედნიერი იყვეს, თქმა, არ უნდა, რაოდენათაც ეს შესაძლებელია და კაცის ხელთ არის. ამის მიწოდება შეიძლება მხოლოდ შეერთებული შრომით, ამხანაგობაებით.

ერის გაძლიერებისათვის აი რა გვესმის სპენსერისაგან მის წიგნში „განვითარება პოლიტიკურთა წყობილებათა,“ რა არის საჭირო.

„უბრალო ჯგუფად ყოფნა ცალკე პირთა არა ნიშნავს საზოგადოების შერდგენას. საზოგადოება შესდგება მხოლოდ მაშინ, როდესაც გარდა ამისა, რომ ცალკე პირნი ხვდებიან ერთმანეთს, ამასთანავე შეარდგენენ კოოპერაციასაც ერთმანეთში. მინამ ყველა ცალკე პირნი რომელიმე ჯგუფისა არ შეაერთებენ თავის ძალას თავისი წადილების შესასრულებლად, მინამდის იმათს ერთათ ყოფნას არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. ისინი მხოლოდ მაშინ კავშირდებიან მტკიცეთ ერთმანეთში, ერიდებიან ერთმანეთის დაშორებას, ცდილობენ უფრო დაახლოვებას, როდესაც ჰხედავენ, რომ მათი

– 69 –

მოთხოვნილებანი და საჭიროებანი შეერთებული ძალით უფრო ადვილად და კარგათ კმაყოფილდებიან, ვიდრემ მაშინ,

როდესაც ყველა მათგანი ცალკე ჰმოქმედებს, ცალკე შრომობს.

დღეს ამას დამტკიცება აღარ უნდა, რომ შეერთებული შრომა ერთი ასათ მეტს აკეთებს, ვიდრე მაშინ, რომ ყველას ცალკე ემუშავნა და ყველა თავისთვის ცალკე ყოფილიყო გამდგარი. და რამდენიც უფრო ხანი გადის, იმდენი უფრო მკვიდრდება აზრი და საჭიროება, რომ შრომა უნდა იყვეს შეერთებული, ნაშრომი უნდა ეკუთვნოდეს მშრომელს, თავნი და მოგება უნდა შეარდგენდეს საერთო საკუთრებას. რავდენადაც მრავალნი გარემოებანი უჩვენებენ, რომ შეერთება ერებისა საჭიროა კაცობრიობის საბოლოოსა და ინტერესებისათვის, საჭიროა მათი უფლებების შეთანასწორება, – იმდენად ყოველი გზა, ყოველი გარემოება გონიერება, ლოლიკა, თვით ბუნება კაცისა თუ გარე მოვლინებათა უჩვენებენ კაცს, რომ კაცთა კრების შერმადგენელნი უნდა იყვნენ თანასწორნი, შრომა იყვეს შეერთებული. რა არის კაცის აგებულება, თუ არ ასსოციაცია მისთა შერმადგენელთა ნაწილთა! რა არიან ცალ-ცალკე კაცის აგებულების შერმადგენელნი ნაწილნი, თუ არ იგივე ასსოციაცია, მსახური ერთმანერთისა! უერთმანერთოდ არც ერთი არ ევარგებოდა. მით უფრო უნდა გაიღვიძოს და იღვიძებს კიდევ დღეს ეს აზრი, რომ მაშინები აგდებენ ცალკე მშრომელთ საშინელს განსაცდელში. ათასს ცარიელს ხელს არ შეუძლიან გააკეთოს ის, რასაც ერთი ხელი გააკეთებს მაშინით. მაშინების მეფობის დროს, როდესაც ათასი კაცის საქმეს ერთი აკეთებს, ცხადია მრავალი მშრომელი ხალხი უნდა დარჩეს უსაქმოდ. მოგება, რომელსაც იძლევა მაშინა, ესე იგი ის, რაც სხვა ათასს მუშას უნდა რგებოდა, რჩება მაშინის პატრონს. ეს კიდევ არაფერი. მაშინა ათახსირებს და დედამიწასთან ასწორებს თვით იმ ბედნიერს მუშასაც, რომელთაც წილადა

– 70 –

ხვდება მაშინაზედ მუშაობა. რაკი მაშინა აკეთებს მრავალი მუშა-ხელის საქმეს, რაკი ამის გამო მრავალი რჩება უსაქმოდ, ულუკმა-პუროდ, მაშინ ყველა მშრომელი იძულებულია წაელალოს მაშინის პატრონს, რომ იშოვონ საქმე. მიდის ასი, ათასი. მაშინის პატრონს უნდა ხუთი, ათი. აქ თვით გარემოება უწყობს მაშინის პატრონს ხელს, რომ ამითი ისარგებლოს და რაც შეიძლება იაფად აიყვანოს მუშა. ის უცხადებს, რომ აიყვანს მას, ვინც ნაკლებს დასჯერდება. რაღა თქმა უნდა, გაჭირვებულნი, უკანასკნელს მდგომარეობაში ჩავარდნილნი მუშაკნი სჯერდებიან უკანასკნელს, რომ სიმ-

შილით სული არ ამოხდეთ. აქ გამოდის ამ გვარი გარემოება. მრავალნი რჩებიან უმუშაოდ, მაშასადამე ულუკმა პუროდაც; მცირენიც, თუმცა შოულობენ საქმეს, მაგრამ ისრე მცირე ფასს იღებენ თავის შრომაში, რომ კუჭსაც ვერ იძლობენ ამითი. მართალია, მაშინა აძლიერებს და ჰმატებს საქმის ნა-ყოფიერებას, მაშასადამე უიაფებს მუშტარს საქონელსა, მაგრამ შედარებით მასთან, რასაც ვნებას აძლევს ხალხის. მეტს წილსა, მისი მოგება ვერ გასწევს ამ ზარალის მაგიე-რობას. ამგვარად მაშინა, რომლისაც ბუნება ისრეთია, რომ შეუმსუბუქოს კაცს შრომა, მოსცეს მეტი სარჩო, გახდეს საერთო ბედნიერების სახსარი, – დღევანდელს წეს-წყობილე-ბაში ხდება სავენებელი, მაზარალეებელი, საბოროტო.

ცხადია, ამგვარმა მდგომარეობამ უნდა აზრუნვინოს კაცს, რომ მაშინამ ის არ შესჯამოს, – ჩაიგდოს ამან მაშინა ხელში. ეს ხდება შესაძლებელი მხოლოდ შეერთებული შრომის შემწეობით და როდესაც კაცი მივა იმ შეერთე-ბულს შრომამდის, რომ ყველა თავნი და მოგება მის ხელთ იყვეს, მაშინები თავისის მოწყობილებაებით და სხვა ამგვა-რები შეარდგენდნენ მათს საერთო საკუთრებას, მაშინ იმ გარემოებას, რომ კაცს მაშინა შეუმსუბუქებს შრომას, მის-ცემს ადვილათ სარჩოს შემენის ღონეს, – ამითი კაცობრიობა ჰპოვებს ისრეთს სახსარს, რომელიც მას გაუხსნის ათასის

– 71 –

გზით წარმატების გზას. ჯერ ერთი ესა, შეისვენებს ჯანი და ღონე, ექნება ამის სხეულს ზომიერი და არა მჩაგრავი შრომა, ზომიერი შრომა მისცეს ამას სისრულეს, წარმატებას. რაკი შეუმცირებს კაცს შრომას, მაშინ ყველა ადამიანს მიეცემა დრო დაფიქრებისა, ბუნების შესწავლისა, გონების ვარჯიში-სა, მეცნიერების კვლევისა, ფილოსოფიის განვითარებისა, საზოგადო წესთა უკეთესათ მოწყობისა, ბუნებასთან დაახ-ლოვებისა, მისთა კანონთა აღმოცენებისა, მისი სამართი მარღვების ხელში ჭერისა. კაცს გაეხსნება გზა უფრო ადვი-ლად ბუნების დამორჩილებისა.

ამგვარად, როგორც ესენი, ეგრეთვე სხვა ათასი გარე-მოვბანი ცხადად უჩვენებენ და უწყობენ კაცობრიობას ხელს შრომის შეერთებისა, ასსოციაციების დამყარებისათვის. პირნი შეარდგენენ ჯგუფას, ჯგუფანი საზოგადოებას, საზოგადოე-ბანი ერს, ერნი კაცობრიობას. ყველა გაინაწილებს შრომას, ყველა მიიღებს თავისი შრომის ფასს, გარდა იმისა, რაც ყველამ უნდა გაიღოს საზოგადო საქმეთა წყობილებისა და პატრონობისათვის.

სადამდის ამაღლებს კაცს ამგვარი შეერთებული შრომა და სადამდის აძლევს ხელს, ამის მრავალს მაგალითს ვხედავთ ევროპაში. უკეთესს მაგალითს გვიჩვენებს ფამილისტერია გოდენ ლემერისა ქალაქს გიზმში, სადაც გარდა იმისა, რომ ყველა მუშას ჰქონდა საკუთარი ოთახი ყოველრიგი საჭირო მოწყობილებით, ცოლშვილიანს ორი და სამი და მეტიც, საზრდო ჰქონდათ სალი, შემრგო და რაოდენიც ან რაც ჰსურდათ, მოვლა და აღზრდა მათთა შვილთა ჰქონდათ საერთო და უმაგალითო ქვეყანაზედ. მთელს ქალაქს რომ მოსდებოდა გადაძღები სენი და გაემუსრა, ისრე ჰქონდა მოწყობილი გიგიენურათ და სანიტარულად შენობა და მიდამონი, რომ ეს სენი, ამათ ახლოსაც ვერ გაივლიდა. მუშათა ჰქონდათ საკუთარი სამწიგნობრო, ჩინებულათა და მდიდრულათ მოწყობილი სამკითხველო; ჰქონდათ საკუთარი თეატრი,

– 72 –

სადაც თვით მუშანივე იყვნენ მსახიობნი. ჰქონდათ საკუთარი ქორო მუსიკთა. იმ სისრულემდის მივიდნენ, რომ მუშები კითხულობდნენ ლექციებს და ბევრი მათგანნი არ ჩამორჩებოდნენ კარგს პროფესორებს.

თუ რა ძალა აქვს ამგვარს შეერთებულს შრომას, დღეს ამათი რაოდენობით სწონვენ სახელმწიფოთა ძლიერებას. რავდენათაც დღევანდელს სახელმწიფოებში გავრცელებულია შეერთებული შრომა, ასსოციაციები, კოოპერაციები ანუ როგორც ამ ბოლოს დროს უწოდეს საფრანგეთში, სინდიკატები, იმდენად ეს სახელმწიფო სდგას ძალა და მიდის სხვებზედ წინ. დღეს კოოპერაციები, სინდიკატები, ასსოციაციები, ამხანაგობანი, არტელები და სხვა ამგვარები, რომელთაც აქვთ სხვა-და-სხვა სახელები სხვა-და-სხვა ადგილებში და შეარდგენენ თითქმის ერთსა დ იმავე წყიბილებას, – შეერთებულს შრომას, – მოდებულია მთელს ევროპაში. სად გინდა არ გაიდგეს ამათ ფესვი: ქარხნებში, ვაჭრობაში, მრეწველობაში, ზღვაზედ, ხვნა-თესვაში, საქონლის მოშენებაში, რუების გაყვანაში, ჭაობების ამოშრობაში და სხვა ამგვარები, რაკი ჰნახეს, რომ ცარიელა ხელით და გაცალკეებულნი ვერ გაუძლებდნენ კაპიტალისტებს, ვერ გაუწევდნენ მათ კონკურენციას ევროპის მთავრობანი, რომელნიც არიან ბურჟუაზელი ანუ უკეთა ვსთქვათ ინდივიდუალური წეს-წყობის წარმომადგენელნი და შვილნი, დღეს, იძულებულ არიან, არამც თუ აღარა სდევნონ ესენი, პირიქით შემწეობასაც უწევენ გასავრცელებლათ, რადგან ჰხედამენ ამათში მარტო იმ ძალას კი არა, რომელიც მხოლოდ თავის თავს იცავს, ჰხედამენ სა-

ხელმწიფო ძალასაც, ჰხედამენ რიმ ამათ ასწიეს სახელმწიფოს ძლიერება როგორც ეკონომიურათ, ეგრეთვე პოლიტიკურათაც. ამგვარად ეს ამხანაგობანი, მთიდამ წამოსული პატარა თოვლის გუნდასავით, რომელიც რამდენიც ქვეით იწევს, იმდენი იზრდება და იერთებს გზათ მოდებულ თოვლსა, –ესენიც თანდათან იზრდებიან და იტაცებენ ძალა-

– 73 –

უნებურათ ყველა მათ, ვისაც უნდა თავის დაცვა, გადარჩენა სხვის პირით შთანთქმას, პატრონობა დღევანდელი დღისა და მომავლისა. დროშა ამათი „შეერთებული შრომა და მშრომელს თავისი შრომის ფასი“ უქადის ქვეყანას: ვაი იმას, ვინც არ შეეფარება ამ დროშას, ვინც ჩამორჩება იმის გზას. სადაც არ არის ეს, იქ არის მონობა, მტარვალობა. მონათა და მტარვალთა არა აქვთ კაცურთა კაცთა შორის ადგილი!

აქ კიდევ საჭიროა მოვიყვანო ლისტის სიტყვები: „საეროვნო სული იქ იდგამს ფესვებს, სადაც აქვს ღრმა საძირკველი საერო კეთილ-დღეობას. მხოლოდ იქ იფურჩქნება და იშლება ეროვნება დიდებულად და იძლევა დიდებულს ნაყოფსა. მხოლოდ საერთო ქონების ინტერესებიდამ შესდგება ზნეობრივი ერთობა, სახალხოხნო ანუ საეროვნო ძალა.“ „ისტორია გვიჩვენებს, – ამბობს ის მეორედგან, – რომ იქ, სადაც ინდივიდუმი ანუ ცალკე პირნი მუდამ ერთმანერთის ბრძოლაში არიან, ერის კეთილდღეობა უკანასკნელს მდგომარეობაში არის, და რავდენიც უფრო ვრცელდება ასსოციაციები, იმდენი უფრო მაღლა და სისრულეში მიდის ერთა კეთილდღეობა.“

IV

ჩვენ აქ, როგორც ზემოთაც ითქვა, მოკლეთა და გაკვრით ვილაპარაკეთ მაზედ, რაც არის უმთავრესად საჭირო დავარდნილთა ერთათვის, რომ მოჰკიდონ ცხარედ ხელი და შეითვისონ, რათა ამითი შესძლონ მხარ-და-მხარ მიყოლა დაწინაურებულთა ერთა და არ გახდნენ მსხვერპლნი თვისი უშვერებისა, დაუფიქრებლობისა, წინ დაუხედავობისა. გადავიდეთ ახლა იმ ძალაზედ, რომელიც უნდა იყვეს ჩარხი, მმართველი, ხელის მძღვანელი, ძალის მომცემი ყველა ხსე-

– 74 –

ნებულთა და მათთა გვართა საქმეთა, აგრეთვე ყველა ერთა ყველა საქმეში. გადავიდეთ სწავლა-განათლებაზედ.

თუ სწავლა განათლება თვითონ ერის ხელშია, მეტადრე თუ სხვა ერებზედ უკან არის ჩამორჩენილი, უნდა სცდილობდეს ეს ერი მისცეს მოზარდობას სწავლა-განათლება იმგვარი, რომელიც იყვეს მიმართული ბუნების გამოკვლევასა და მის დამორჩილებაზედ. უნდა ბუნებითი მეცნიერებანი შეარდგენდნენ უმთავრესს საგანს სწავლისას; უნდა ტექნიკა, მედიცინა იყოს თითქმის საერთო საყოველთაო სასწავლებელი მთელი ერის მოზარდობისა. სწავლა უნდა იყვეს ისრე დაყენებული, რომ მოზარდობა არ იჩაგრებოდეს სწავლით, რომელიც, სამწუხაროდ, თვით უპირველესთა ევროპის სახელმწიფოებში ისრე ცუდად არის დაყენებული, რომ მოსწავლენი ამ უჯათი სწავლით იჩაგრებიან გონებითაც და აგებულებითაც. ამგვარს ძალადურს სწავლას იქნება დროებით მოჰქონდეს ერთათვის სარგებლობა დღევანდელს გარემოებაში, მაგრამ საბოლოოდ ეს არის დამღუპველი კაცობრიობისა. დღევანდელი წესი სწავლისა, ესე იგი, გაუთავებელი და შეუსვენებელი გონების შრომა, ჰლუპავს მოზარდობას, ასნეულებს. ეს არამც თუ უშლის მას, რომ მოსწავლემ სასწავლებლის შემდგომ კიდევ შესძლოს შრომა, რათა შესაფერი ნაყოფი მოუტანოს მეცნიერებას, ცხოვრებას, საქმეს და ამითი კაცობრიობასაც, – ცხოვრებაშიაც ვეღარ იტანენ ვერც ჯანით, ვერც გონით შრომის გავრცელებას. ეს უძლურება გადადის შთამომავლობაზედაც, რადგან ჯანიანს მშობლებს ეძლევათ ჯანიანი შვილებიც, უჯანოთა და უძლურთა – უჯანონი და უძლურნი, რომელიც ჟამთა განმავლობაში იქცევა სამკვიდრო ნიჭად. სპენსერს ერთს თავისს სტატისტიკურს გამოკვლევაში მოჰყავს ცნობანი, რომ, რაც ხანი გადის ევროპაში, იმდენი კაცთა სიცოცხლე მოაკლვდება, ხალხი ტანით იგვალება, გონება უუძლურდება. მაგრამ, უკეთუ თვითონ ერზედ არ არის დამოკიდებული თავისი სწავლა-განათლება, უნდა სცდილობდეს

– 75 –

მაშინ არჩიოს იმგვარი სწავლა, რომელიც უხსნის გზას მთავრობაში ადგილების დაჭერისას, რომ იქ ჰყავდეს ერს წარმომადგენელი რაც შეიძლებოდეს ბლომად და დიდს ადგილას, რათა ამითი დაიცვას თავისი ინტერესები, თავისი ეროვნება, არ გახდეს მსხვერპლი ცხოვრებისათვის ბრძოლისა.

მე ვთქვი არჩიოს იმგვარი სწავლა მეთქი. ეს არჩევა იმას არ ნიშნავს, რომ ერმა სხვა რიგი სწავლა გაუშვას ხელიდამ. იმან უთუოდ და უთუოდ უნდა იქონიოს იმგვარი სასწავ-

ლებლები, რომელნიც იძლეოდენ კონტინგენტს იმგვართა საჭირო პირთა, რომელთაც მთავრობაში ადგილი დაიჭირონ, რადგან თუ ესენი არ ეყოლებიან, სხვა, რაც გინდა საერო საქმე დაიწყონ, ყველას მოელება ბოლო, თუ სათავეში პატრონი და დამცველი არა გყავს. მაგრამ თუ ერმა ამას არ მიაყოლა სხვა რიგი საერო საჭირო სწავლა, მაშინ ისიც ჰკარგავს თავის მნიშვნელობას, რადგან რისთვისღა უნდა ერს დამცველი, თუ კი დასაცველი აღარა ექმნება-რა! ამ გვარი სასწავლებლები, საიდამაც მთავრობის მოხელენი უნდა გამოვიდნენ, შედარებით სხვებთან, ერს არ დასჭირდება ბევრი. სხვა სასწავლებლებმა უნდა აღზარდონ მთელი ერი თავისი ყოველი საჭიროებისათვის, იმგვარი საჭიროებისათვის უფრო, რომელთაც დღევანდელს წესში დიდი ადგილი უჭირავთ, რომ ამ სწავლამ ასწიოს ვაჭრობის, მრეწველობის, მექარხნობის, მანქანობის მოვლა-მოპოვებას. უნდა ყოველი ღონე იხმაროს, რომ მთელი ერი გაჰხადოს მწიგნობარი, რადგან დღევანდელი ძალა ეკონომიური, პოლიტიკური, საზოგადოებრივი, გონებრივი არის დამყარებული მაზედ, თუ რაოდენათ არის ერში გავრცელებული მწიგნობრობა. მართალია, ჩვენში გაისმა ჩვენთა ესრედ წოდებულთ განათლებულთა პირთაგან თავადაზნაურთა სასწავლებლის კრებებზედ არაკაცური აზრი ვიწრო გამოუმუშავი გონებისა, რომ „სასწავლებლები ბოლადელნიები არ არიან, რომ მუქთათ ისწავლონ ღარიბთა

– 76 –

და დაცემულთაო“ *). ამ მხეცურმა აზრმა კიდევ სძლია აზრი, რომელიც თხოულობდა სულ სხვას. მაგრამ, ვაი იმ ერს, რომელიც უჯერებს ამ გვართა მოძღვართა, და რომელიც აღზრდის ამ გვართა წინამძღვართა! თუ ერს უნდა თავისი თავის დაცვა, კაცობრიობაში კაცური ღირსებით დარჩენა და არ უნდა მოეღოს ბოლო, უნდა სწავლა-განათლება საყოველთაო და მუქთი გაჰხადოს. ეს დიდი ხანია შეიგნეს დაწინაურებულთა ერთა, რის გამოც მწიგნობრობა გაჰხადეს საერთო სავალდებულო და მეტი წილი მუქთი. იქამდის სავალდებულო გაჰხადეს, რომ მაგალითათ ნემენცები, – არამც თუ გერმანიაში, თვით რუსეთშიაც გადმოსახლებულნი, – მიწამ ბავშვი კატეხიზმოს არ ისწავლის, ზიარებას არ აღირსებენ. ეს გადმოსახლებულთ ნემეცთა რუსეთში რუსის მთავრობას კანონათაც-კი დაადებინეს და ამ გვართა ყველა თავისი მოზარდიობისათვის სავალდებულო გაჰხადეს სწავლა, (Прилож. къ прод. 1890 г. Св. Зак. ч. I т. XI уст. иностр. испов. прилож. къ ст. 1-12) და და-

აწესეს სასჯელი კანონით იმ მშობლებზე, რომელნიც არ შეასრულებენ ამ მოვალეობას. ერმა უნდა ყოველი შემჭირვნება მიიყენოს, არასფერს ხარჯს არ უნდა მოერიდოს, და მწიგნობრობა-კი უნდა საყოველთაო სავალდებულო მუქთი გაჰხადოს და გაავრცელოს თავის შორის, რადგან, გარდა სხვა რიგი საჭიროებისა, დღევანდელს დახარჯულს მანეთს სწავლაზე, ხვალ მოაქვს მოგება ერთი-ორათ, ერთი-ათათ. გარდა ცოდნისა, რომელსაც მწიგნობრობა სძენს ხალხსა, მწიგნობრობა უხსნის ხალხს გონსა, უჩვენებს და აცნობებს თავისსა და სხვის კაცობრივთა ღირსებათა, თავის ბუნებრივს ძალას და უფლებას, კაცთა შორის კაცურათ თავის დაჭერას, მიხვედრას თავისა და სხვის უფლებათა; აცნობებს: სადა

*) თუმცა ეს სასწავლებელი არის აგებული ღარიბთა და დაცემულთა ფულიდგან.

– 77 –

თავდებიან მისი უფლებანი და სად იწყობიან სხვებისა, ან სად იწყობა მისი უფლებანი და სადა თავდებიან სხვებისა, რომლისაც გაგება შეარდგენს უმთავრესს ღირსებას კაცობრიობის გონების გახსნისას, კაცთა შორის ერთობისა, მშობისა, თანასწორობისა და დამოუკიდებლობის დამყარებას. უმწიგნობრო ერთი არის მსხვერპლი და ლუკმა თავიზედ მწიგნობარი მეზობელი გინდა შორეული ერისა. უმწიგნობრო ერს თუნდა ქვეყნის სარჩო შეძლება ჰქონდეთ დღეს, ხვალ რჩებიან ხელ-ცარიელნი: ამათი მამაპაპით შეძენილი ქონება, მამული, სარჩო-საცხოვრებელი გადადის მცოდნე მწიგნობარი ერის ხელში, რომლისაც მაგალითებს ვხედავთ ყოველს ნაბიჯზედ. ამასთან სწავლას, მწერლობას, საზოგადოთ მწიგნობრობას ვალად ადევთ აუხსნან ერს ლტოლვილება, გზა დაწინაურებულთა მოაზრეთა განათლებულს ერებში შესახებ მომავალი საზოგადოებრივი და ეკონომიური წყობილებისა. შეცვლა იმ წეს-წყობილებისა, რომელიც დღეს მკვიდრობს კაცობრიობაში, იმ გვარი წესებათ, როგორც ისწავლებიან დაწინაურებულნი მოაზრენი, სასარგებლო ისრე გამლიერებული ერებისათვის არ არის, როგორც არის საჭირო და სასარგებლო დაცემული ერებისათვის. საყოველთაო შეთანასწორება აძლევს მოგებას ისრე იმათ არა, ვინცა სჩაგრავს, როგორც იმათ, ვინც იჩაგრებიან, რადგან დაჩაგრული ხდება სწორი მჩაგვრელისა, რაც აკლდება მჩაგვრელს, ემატება ჩაგრულს. ამის გამო მწიგნობრობა დავარდნილი ერებისა უნდა ყოველი ღონით სცდილობდეს ამ გზაზედ გაუხსნას ერს გო-

ნება, მოამზადოს ცოდნით და გონებით ამ საქმისთვის.

V

დასასრულ წერილისა არ შეიძლება არ ვუჩვენო მკითხველს ერთს დიდათ საყურადღებო საქმეზედ იმ ერთა შესახებ, რომელნიც იძულებულ არიან მიიღონ მაგალითები და

– 78 –

სწავლა-განათლება დაწინაურებულთა ერთაგან. მე ერთს ჩემს წერილში, სათაურით „ჩვენი სალტოლგელო“, რომელიც იყო 1872 წ. „მნათობში“ დაბეჭდილი, ვრცლად ვილაპარაკე ამ საგანზედ. აქ ვიტყვი მოკლედ.

როდესაც კაცი დააკვირდება, დაინახავს, რომ დაწინაურებულთა ერთა შორის, იმ დიდს ღირსებასთან, რომლებითაც, მაგალითად, მეცნიერებით, ტექნიკით, ხელოვნებით, აზროვნებით სწევენ კაცობრიობას წინ, აქვთ იმდენი ნაკლი, რომ ბევრს დავარდნილს ხალხს არც-კი გაუგონია. და თუ დავარდნილს ხალხს არა ჰყავს კარგათ აზრ-გამორკვეული ხელის-მძღვანელები, სამწუხაროთ, პირველად იმ ნაკლს ითვისებენ დაწინაურებულთა ერთაგან. აიღეთ თუნდა მაგალითად ქალთა მოდები, კორსეტები, კლუბები და კლუბებში ცხოვრება, ბალები მრავლად შეყრილთა ხალხთა შეიწროებული ტანთ-საცმელით დახშულს უჰაერო სახლებში, უკანასკნელს მოქანცვამდის უაზროთ ტლიკინი და აღელვება დამა-კავალერთა ერთმანერთზედ გლასუნით. აიღეთ თუნდა მეტი მოთხოვნილება, სურვილი მდიდრული ცხოვრებისა, ვიდრემ შესრულება შეიძლება. მართალია, არიან ეკონომისტნი, როგორც მაგ. ლასალი, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ მეტი მოთხოვნილება უძღვის წინ პროგრესსაო, მაგრამ ცხადია ამას ამბობენ ზომიერს და არა მდიდრაჯულს მოთხოვნილებაზედ, და რომ კარგად ჩააკვირდეს კაცი საქმეს, ჰნახავს, რომ ამ გადაჭარბებულს, მდიდრაჯულს ცხოვრებას მოაქვს მრავალი უბედურება ევროპაში. რაკი ხალხი დადგა ამ გზაზედ თავისი გაზვიადებული სურვილისა და მოთხოვნილების შესასრულებლათ, ის არ მოერიდა არაფერს. ამან, მართალია ზოგში ისიც დაჰბადა, რომ ხალხმა თავისი მეტი მოთხოვნილების შესასრულებლათ უმატა მხნეობას, მეცადინეობას, მაგრამ ზომას გადასულმა მოთხოვნილების შესრულებამ დაჰბადა ისიც, რომ კაცმა უწყო თავის თავს, თავის ხორცს ვაჭრობა, ან გვარს ვაჭრობას სუბუქათ ყუ-

რება. ერთი უმთავრესთ მიზეზთაგანი იმ სამარცხვინო მდგომარეობისა, რომელსაც გვიჩვენებენ სტატისტიკური ციფრანი, რომ დღეს 360000 როსკიპი საქვეყნო დედაკაცია ლონდონში, რომელიც სრულიადაც არ ითვლება სხვა ქალაქებზედ გარყვნილათ, არის ეს მეტი ზომას გადასული მოთხოვნილება მდიდრაჯულის ცხოვრებისა. რა მოსდევს ამ გვარს ცხოვრებას? – სიფილისი, სხვა ვენერიული ავთამყოფობანი. ვისაც წაუკითხავს თვით უბრალო მედიცინური გამოკვლევანი, იცის რაც მოსდევს შთამომავლობისათვის ამ გვარს სენის მოდებას და გავრცელებას ხალხში, შთამომავალში. ხალხი, შთამომავალი ხდება სნეული, უძლური, მჭლექი, ბრმა, სურავანდიანი და სხვა ათას სენ მოდებული. ეს სენი უქადის ევროპას დიდათ სამწუხარო საბოლოვოს. ეს ერთი მხარე, რომელიც მოსდევს ამ გვარს გზაზედ დადგომას. არის მეორე მხარე უარესად კიდევ დამღუპველი შთამომავლობისა. საროსკიპონი ევროპისა ივსებიან საუკეთესო საღთა და მშვენიერთა ქალთაგან. ესენი, ჯერ ერთი ისა, რომ თუნდა კიდევ იძლეოდნენ შთამომავლობას, მოიცემიან სნეულს შთამომავლობას, რადგან საროსკიპოში სენს არ ასცდებიან, მაგრამ, აქ შესული ქალი თვით გარემოების გამო უნდა დარჩეს უშვილოდ. რა ხდება იმ ხალხში, სადაც საუკეთესო აგებულებისა და ჯანის ქალნი ეგებიან ესრედ უძეოდ? ის, რომ შვილოსნობს მარტო უარესობა, რის გამოც უკეთესთაგან აღარ მოდის შთამომავალი, მრავლდება უარესობა. წარმოიდგინეთ ჯერ ლონდონისა 360000 როსკიპი, მოგლეჯილი ოჯახს, შვილოსნობას: ეს ამოდენა ქალთა მშვენება უნდა გამოაკლდეს თავისთა მსგავსთა მოშენებას თავის ერში. ეს ცხადია, რაც ხანი გავა, იმდენი უფრო იკლებს ამ გვარს ხალხში ჯანიანი და მშვენების ხალხი. და სხვა ამ გვარები.

ამგვარივე უბედურება მოსდევს იქ, ევროპაში შკოლისა და სწავლის რუტინას, რომელიც დამყარებულია იქა და ისრე სამწუხაროდმოქმედობს მოზარდობაზედ. დახშული სახლები,

დახშული ჰაერი, ნორჩი ბავშვი ამ ჰაერში, დღე და ღამ შეუსვენრათ თავჩაკრული წიგნებში, ციფრებში, უცნობს და უსაგნო ზეპირობაში, როგორც ითქვა ზემოთ, პატარაობითვე უძლურდება, სნეულდება შკოლის სკამებზედვე და ცხოვრებაში ხდება გამოუდგარი შთამომავლობისა მომწყვლელი. და-სხვა-და-სხვა-და-სხვა.

აქ, ამ გადმოღებასა და ბაძვაში დაწინაურებულთა ხალხთა ცხოვრებისა ჰმართებთ სიფრთხილე დაცემულთა ერთა, და ვალათ ადევთ მათთა დაწინაურებულთა პირთა დიდის სიფრთხილით წიწ წაძლოლა ერისა ამ საქმეში.

ავტორის შენიშვნა

ეს წერილი იყო დამზადებული დასაბეჭდათ სამოცდაათს წლებში. მაგრამ ქართველმა რედაქციებმა, როგორც მეტი წილი ჩემი ნაწერებისა, არა ჰპოვეს ღირსად დაბეჭდვისა. დაბეჭვდა ელირსა „ივერიის“ ფურცლებზედ მხოლოთ 1895 წ., როდესაც ამ გაზეთის თანა-მერედაქტორედ იყო მიწვეული დავით მიქელაძე.

დაწერისა და დაბეჭვდის შუა ხანებში ამ ნაწერს აზრის დასასაბუთებელი ბევრი რამ წარმოითქვა მწერლობასა და მეცნიერებაში. ამ ნაწერებით ვისარგებლე და შევაკვე ეს წერილი, აზრისა ყოვლად შეუცვლელად.

ავტორი.

გამომცემლის ცნობა

პატივცემულის ანტონ ფურცელაძის შენიშვნა მართალი გახლავსთ. ჩვენდა სამწუხაროდ, ქართულს მწერლობაში, ბევრს ნაწერს რგებია წილად ისეთი ხვედრი, რასაც ბ. ან. ფურცელაძე ამბობს თავის ერთის წერილის შესახებ, რომელიც ეხლა ცალკე გამოვეცით წიგნად. ქართულს მწერლობაში თითქმის 1870 წლიდამ შემოვიდა რაღაც ჯადოქრული წუნია პატარძლობა, რომელსაც 1880 წლისთვის წუნიაობას გარეშე სამწერლო მონება, ანუ ბატონობაც მოჰყვა.

ვიტყვი, რომ ქარაული მწერლობაში, ქართველ ქურუმ მთავართაგან მარტოდ ანტონ ფურცელაძის ეს ერთი ნაწერი კი არ გმოზილა, არამედ მთლად მთელი მისი მწერლობაც კი. ზოგიერთი სკოლის მასწავლებელნი საჯაროდ გმო-

ბდენ თავის მოწაფეების წინაშე მთლად ამის მწერლობას. ასეთ წუნიაობის დევნის მნახველი ვარ მე, როგორც გა-

მომცემელი მისის ნაწერების და მომსწრე ყოველივე ამისი ჩვენს რედაქციებში.

1880 წლიდან, ქართული მწერლობა და რედაქციები ისეთის ცხოვლებით გაივსო, ისეთის ჩათუქესანის ტუსლანგებით, რომელთაც არც სამწერლო ცოდნა ჰქონდათ, არც მამულისა და ერის სიყვარული, არც მორიდება და იგინი როგორც მწერლობის პატრონები და როგორც ყარამან ყათარან ბაში ბუზუკები ჰგმობდენ და უარს ჰყოფდენ არამც თუ მარტოდ ასეთ ნაწერებს, არამედ თვით ბევრს გამოჩენილთ უცხოეთის მწერლებთა სამეცნიერო შრომასაც. ვიტყვით, რომ ადრე ქართულ მწერლობას მონური ხასიათი ჰქონდა, ვინც ვისი მეგობარი იყო, ვინც ვის მოსწონდა, აბა ბურთი და მოედანიც მისი გახლდათ მწერლობის ასპარეზედ და მისი ნაწერებიც იბეჭდებოდა. თვით ბანტონ ფურცელაძეც უნდა დამეთანხმოს, რომ მისი მარტოდ ეს ერთი წერილი კი არ გდებულა დაუბეჭდავი და უყურადღებოთ დატოვებული, არამედ ასევე მოექცნენ ბევრს მის სხვა ნაწერებს და თვით XVII საუკ. გამოკვლევას „ბრძოლას საქართველოს მოსპობაზედ“.

ეს გამოკვლევა უყურადღებოთ იყო დატოვებული იმ დროს, როცა უგვან ქართული დღიური გაზეთებიც კი უნიჭო დრამა-კომედიებით ივსებოდა და იბეჭდებოდა. იქნება ანტონ ფურცელაძეს ესენი აღარ ახსოვს, – შეიძლება, იცის, მაგრამ ჩვენ კი არ დავივიწყებთ და ვიტყვით, რომ მარტოდ „ბრძოლა საქართველოს მოსპობის“ დაბეჭდვის და დაწუნების საქმე სწორედ სამასხარო კომედიას წარმოადგენს. ასევე მოექცნენ „ავაზაკებს“ მოთხ. „ვაი მართალთ“, „დიდ მოურავს“, „ბანკებს“, „ბაგრატიონთ დიდებას“ და სხვათაც მრავალთა, აქ ყველას ვერ მოვსთვლით. ოდესმე ყველა ამებს სხვაგან დაგბეჭდავთ, რადგანაც დაწერილი გვაქვს და უეჭველია მით აწინდელი მკითხველნიც გაჰკვირდებიან. ასე გახლდათ საქმე

მაშინდელს ტირანების და ბაში ბუზუყების: დღესაც არიან კიდევ, მაგრამ იგინი აქეთ იქით გადიქუხნენ. მათ თავიანთი ძალა აღარ შესწევსთ, ზოგი მაიმუნურად კიდევ სწერს, ზოგი ფოკუსნიკობს ცხოვრების ასპარეზედ. შერჩათ მხოლოთ ის, რომ მათ ერთ დროს იფარფარეს ქართულ მწერლობაში და ჟურნალ გაზეთები ავსეს თავიანთის ნაჯღაზნებით. მოქალაქურმა აღორძინებამ მათი ძალა დაამხო და ის რაც მათგან ადრე იგმობოდა, დღეს იგი პატივისცემით იბეჭდება და ვრცელდება ხალხში. აი ნახეთ ახალი წიგნიც, წაიკითხეთ და

სთქვით, რომ თუ ასეთ ნაწერებს არ ბეჭდავდენ, მაშ სხვა რაღა ეშმაკები უნდა ებეჭდათ. ჭეშმარიტად, რომ ადრინდელ ქართულ რედაქტორებს და ბევრს მათ თანამშრომლებს მეტად დიდი ცოდვები ახვევიათ გარს. იგინი ქართველ ახალგაზდობაში არამც თუ მწერლობას ავრცელებდნენ, არამედ ამხობდნენ და მით ბევრს ნიჭიერს, საიმედო პირებსაც უსპობდნენ ხალისს წერისა.

როგორც ბრძანებს ბ. ანტონ ფურცელაძე, ერთად ერთი სამაგალითო დარბაისელი და დიდი მამულის შვილობით და მწერლობის სიყვარულით, ქართული მწერლობის ასპარეზედ მხოლოდ ბ. დავით მიქელაძე გამოჩნდა, რომელმაც ძველს მონურს გზა აუქცია და მის რედაქტორობის დროს წერას შეეჩვივნენ მრავალნი და მათ შორის: ევდოშვილი, იაკ. ცინცაძე, მუშებთაგან ნინოწმინდელი, ყ. ახალგორელი (მუშა) ხელოსნები და მუშები მრავლად და ასევე განათლებულთ ყმაწვილ კაცთაც მისცა საფუძველი და ხალისი მწერლობისა, რასაც უეჭველად ასაბუთებს თვით ბ. ანტონ ფურცელაძის ცნობაც, რომ 1995 წ. „ივერია“-ში დავით მიქელაძის საშუალებით მარტოდ ეს წიგნი კი არ დაიბეჭდა, არამედ მრავალი სხვა ამის წერილებიც, რომელთაც ყველას ცალკვალკე გამოვსცემთ.

გამომცემელი.